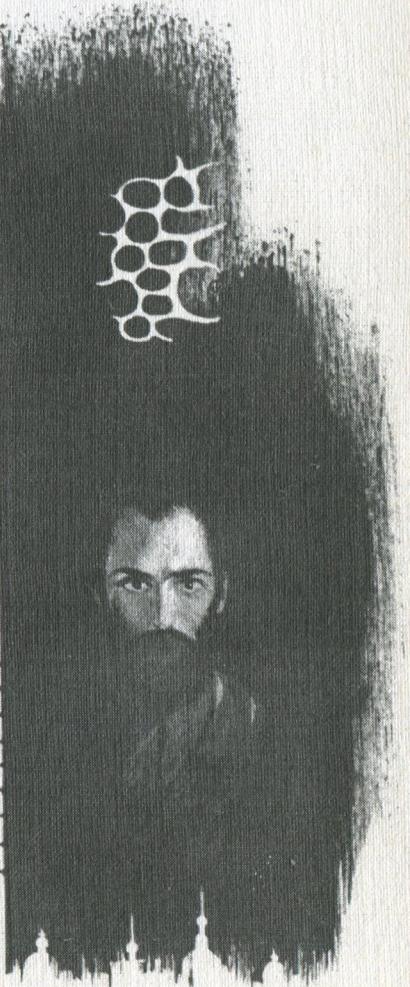

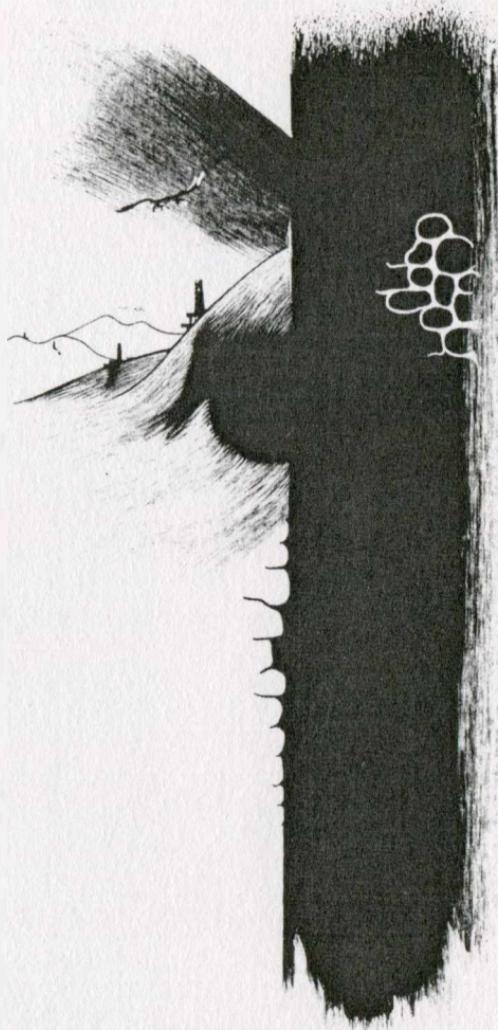
10
2004

Аз сарзухдор өсөстүйнөө өзчүндүүн, үрмисе
иессе мали ныртаккөө иш ног калекк өзөр иңай.

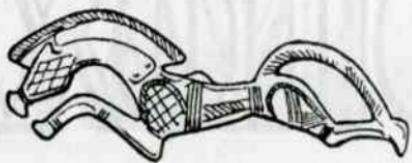
КЪОСТА

MAX АУГ

6

Быстро, как ветер, я скользил

Через поля, сквозь леса, сквозь снега
Свободно, как ветер, я скользил

Когда земля — плавни, вода — леса,

Леса —

Вода — волны — волны — волны —
Волны — волны — волны — волны —

Я скользил, как ветер, скользил, как ветер,
Скользил, как ветер, скользил, как ветер,
Скользил, как ветер, скользил, как ветер,
Скользил, как ветер, скользил, как ветер.

6

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Главный редактор – Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств.секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Фариза ДЗАСОХОВА, Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2004

MAX ДҮГ

10
'04

Журнал цәуы 1934 азы майә фәстәмә

РЕСПУБЛИКӘ ЦӘГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ЦӘДИСЫ АӘРВЫЛМАЙОН ЖУРНАЛ

Сәйраг редактор – ХЪОДЗАТЫ Ахсар

Редакци

Бәрнөн секретарь, проза — ГУСАЛТЫ Барис
Поэзия, драматурги — МАМЫҚТАТЫ Хъазыбег

Журналы әхсәны уынаффәдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
ДЗАСОХТЫ Фаризәт, КОСТЫ Лизә, КЪУСРАТЫ Анатоли,
НӘКҮYSАТЫ Наирә, ХОДЫ Камал

Дзәуджыхъәу, 2004

НОМЫРЫ ИС:

КЪАДЗАТЫ Станислав. Сау азәлд. Реквием 5

СИТОХАТЫ САЛАМДЖЕРИ: 70 АЗЫ

СИТОХАТЫ Саламджери. Аңәбары цәстфәлдахджытә.
Пьесә 15

УАЛЫТЫ Лаврент. Азты сәрты. Аңдзәвгәтә 48

ЗАКАТЫ Алыкси. Кәсагдзуан. Радзырд 56

ДЫГЪУЫЗТЫ Тенгиз. Рагбонты зарәг. Аңдзәвгәтә 70

"MAX ДУДЖЫ" РАВДЫСТ 73

ЛИТЕРАТУРӘЙЫ ФАРСТАТАӘ

ХЪАЗИТЫ Мелитон. Къәбәлдзыг ныхас. Кәрон 85

ҮИДӘГТӘ

ДЖЫҚКАЙТЫ Шамил. Фынг – аертәжъахыг 95

АХУЫРГӘНӘГӘН АЕХХУЫСӘН

ЦӘРӘКТЫ Алла. Методикон амындтытә. Кәрон 115

ЧЕТИТЫ Рубен. Къоста аәмәе сценикон аивад 118

**БИРӘГЪОН-КОКАЙТЫ Ларисә. Диалогон ныхасы
рәэстыл күйстү фәрәэтә** 121

АРВИСТОН 127

ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ 139

КЪАДЗАТЫ Станислав

САУ АЗӘЛД

РЕКВИЕМ

Эти слезы больше, чем глаза.

Марина Цветаева

Ни взглядом унять,
ни платком утереть.

Арсений Тарковский

1

Джокондәйау фәззәг —
Анахуыр архәндәг.
Цәмән, цымә, афтә,
Цы архуымыл бафтыд?

Йә риуы цы риссаг?
Кәд мысы зынг-изәр?..

2

Сыгъд фәедисартау зәрәхсид,
Фәлә Сем нә разынд не 'хсан...

Мин саджы нә кәнүнц рухән,
Мин бәхы нә уадзынц дугъы,
Мин поезды иумә,
Охх, нә тәхынц ниугә!
Арв нә ныннарыд, нә фәхауди тәгәлтә —
Раскъуыд Хъола-цъити гъайттәй...

3

Уый цы цъити уыди, цы!
Калдта ирд тәмән йә цыт.

Ехх, йæ сыгъдæг рухс куыд уаз уыд!
Уымæй чи нæ уыди разы!..

Ныр јнусбонтæм æлгъыстаг.
Ныр йæ сау ном дæр — рæхуыстау.

Хъола-цъитий фæзгъæртау
Ныр мæ сагъæсты пырхæнта

Сты уæззау æмæ мылазон,
Оххай-гъе, ды дæр сæ базон.

4

Æвыд-дывыдон рæстæг, сау —
Сайтан дзы басгуыхти хуындзау.

Нæ аскъуыд арв, нæ фæхауди тæгæлтæ —
Сæнайæ рапситт кодтой зæйтæ.

Ныйях кодта Урс хох, уæу-уау!
Ныйях кодта Cay хох, пæфау.

Æксæрдзæн лæбуры йæ рустæм,
Йæ маройæ арауы хъустæ.

Зæххыл нæма уыд ахæм залым —
Цæрдудæй аныхъуыртда цалы!

Æнæхъян ком уæлмæрдтæ фестад,
Йæ хъæутæ их-зæйы бын фесты.

Куыннаæ уа адæймаг мæстджын, æрхуым —
Цыма хуыздæртæ барæй фесты уым...

Æнустæм сæ нæмттæ —
Уыраугæ хъæдгæмттæ.

Сæдæ æвddæс, сæдæ æвddæс!
Бынæй — сæ цард, сæ цин, сæ рæз!

Бынæй — сæ зæрдæтæ, сæ къухтæ,
Бынæй — сæ бæллицтæ, сæ тухæн,

“Цы ’рцыд, цы ’рцыд?!” — сæ фæстаг фарст,
 Абæрæг уысмты тас.
 Авирхъау дудгæ рис.
 Авиппайд ахуыссыд сæ дис.
 Бынæй — сæ фæндæгтæ, сæ уарзт...

5

Зæрдæтæ айгæрстой
 Масты æрттигътæ.
 Цъититы айдæнтæ
 Бамбæрзут, мигътæ!..

Азæлд ризы æмæ риссы,
 Риуы иннæрдæм куы хизы.

Фæззыгон уарынтай дæр, оххай,
 Нæ мастæн ахуыссæн куы нæй.
 Нæ бæллæх фестырдæр и хохæй —
 Фæцис æнæхъæн ком бынæй.

Дæргъæй-дæргъмæ æфсымæрон ингæн,
 Кæм сын и, кæ, сыджыт фæлмæн?!
 Аermæстдæр цъенгæ их, фæзгъæртæ,
 Уæлмæрд нæма уыд ахæм,
 Йæ уындæй бариздзæн дæ зæрдæ.
 О, ма йыл бацу къахæй, ма кæн, —
 Сæ фын зынгхууисттæн хъахъхъæн...

6

Кæцæй у уыцы хъæлæс, циу —
 Хъызгæ куы асыгъта мæ риу:
 “Цы ’рцыди, уый нæ бамбæрстам дзæбæх —
 Цы фæци арв, цы фæци зæхх?!”

Мæлæтæй никуы уыд бæллицдаг,
 Фæлæ дзы ис хуызæнæн, ис.
 Нæ бæззад махæй ингæнæн дæр, ницы,
 Аermæстдæр рис, æрмæстдæр рис...

Нæ фидæнау нæ ингæнтæ дæр — афтид,
 Нæ цыртытæ — æгомыг уайдзæф арвæн...”

Азәлд ризы әмәр риссы,
Риуы иннәрдәм күы хизы.

Ивәзынц мынаңг хъәләстә,
Хъуысынц удуайән ныхәстә:
“Күйнә нын уа ихән?
Нә мәләт дәр — ихәй,
Нә мәрддзаг дәр — ихәй,
Нә ингән дәр — ихәй!..”

Арвы русыл ’ртылди стъалы,
Арв дәр судзгә цәссыг калы...

Хъисфәндыр дзыназы,
Судзгә мыртә тадзы,
Скъуыйынц дудгә рисәй
Хъисфәндры хъистә...

Хъуысынц ихы бынәй дзырдтә,
Оххай-гье, әрхәндәг мыртә:
“О, мәләтән дәр күы хъәуы амонд,
Афоныл куыд уа әмә фәлмән —
Цадәг цымы фурдыл бафты суадон...

Нәй, нә фәци ахәм мәләт мән,
О, фәлә цы азарән, цәмән?!

Уый кәй тәригъәд уыд ахәм?!

Фидгә йә күы ’рцыди махән...”

Азәлд ризы әмәр риссы,
Риуы иннәрдәм күы хизы.

Чи нә зыдта галиу, рахиз,
Уый дәр сау амәттаг басис.
Хъуысы саби-хъәләс дардәй,
Цымы их-фәзгъәрты арфәй:

“Мән нана хүйдта йә уды къалиу,
 Мән баба хүйдта йә хурты хур,
 Ам мын рухсы цъыртт куы нал и,
 Ам мын хъармы мур куы нал и,
 Охх, куыд фәцәуюн зынггур?!”

Гугукгәенаг фест, тәжуды!
 Ехх, куыд бацәуин мә удај —
 Уасин, уасин әмәе уасин,
 Даргъдәр куыд уа царды асин...”

Арвы русыл ’ртылди стъалы,
 Арв дәр судзгә цәссыг калы...

Хъуысы ризгә хъәләс дардәй,
 Цыма цъенгә ихы арфәй:
 “Ацы тар уәззаудәр у къәдзәхәй,
 Теркау цард нае иувәрсты кәлы.
 Ам ма уын цы хъомыс дән, әвәдза,
 Уый әрмәст хәрзаудән кәнын...”

Ницуал фәтчы махән ныр әеппүндәр,
 Ис ма нын фәндаг әрмәст уә фынтаем...”

9

Арв нае фәхауди тәгәлтә —
 Раскъуыд Хъола-цъити гъәйттәй,
 Раст цыма әнусты сау фыдәх
 Бамбырд ацы цъитиый, ныцъцъәх...

Зәрдә сагъәстәй — мылазон.
 Зәхх йә мәгуырыл нае уадзәм.

Рухс дунейә скодтам мәнг,
 Әрдзән фехәлдтам йә фәтк.

Баст у алцы әмәе барст.
 Дунейән йә кәнаәг Уарзт.

Лæг сывæллонау — сæлхæр,
Сонтæй авнæлдта æгæр.

Сау монцтæ, фыдæх, æлгъин,
Уыдонæй — рæстæгмæ цин.

Нал дæр тас, нæдæр æфсарм...
Донау разилы хæрам,

Хуыздæртыл йæ пæф æруайы...
Оххай, маst комдзаг нæ тайы.

10

Хъола-цъитийы фæзгъæртау
Ныр мæ сагъасты пырхæнтæ.

Зæрдæ катайæ — мылазон,
Царды бынæй рухс куы уадзæм.

Цы зонæм, уый нæ кæнæм,
Цы кæнæм, уый нæ зонæм —
Сыхырнайæ æвгæнæм,
Тæригъæдæй æвзонæм.

Нæ сайд æмæ кæрæфæй
Нæхицæн мах — Алæфау.

Куыд нын уа дуне алдзæн?
Артъауызы фæдонтæу
Нæ фыдæхæй, нæ монцтæй
Артъауызы куы суадзæм...

11

Азæлд, сау азæлд — æнусон,
Азæлд, урс азæлд — æгъуыстаг.

Цъити раскъуыд Иры удыл
Æмæ сау хъæдгомæй дуды.

Хъарм Хъәрмәедон никуал уыдзән хъарм,
Ныр йә хъысмәт — додой әмә сар.

Ахәм рис нәй равдисән дзырдтәй —
Чи нытътъысдән арвәрттывд қәрддәзәмы?!
Сау хох дәр сын фаг куы нәу цыртән
Әмә калы сау цәссыг җәдзәмәй...

Ис сәк аккаг иунаң цырт әрмәстдәр —
Мах куы цәрәм 'фсымәртау сәк фәстәе.

12

Мә урсзәрдә Ирыстон,
Цы бәлләхтәй әнкъуыстә!
Цы уад нә тахт дә зәхмә!
Үәddәр ләууыс дә хәхтау...

Мә әрвыйг Ир, мә арфә —
Әнусон басгуых арвау!

2003

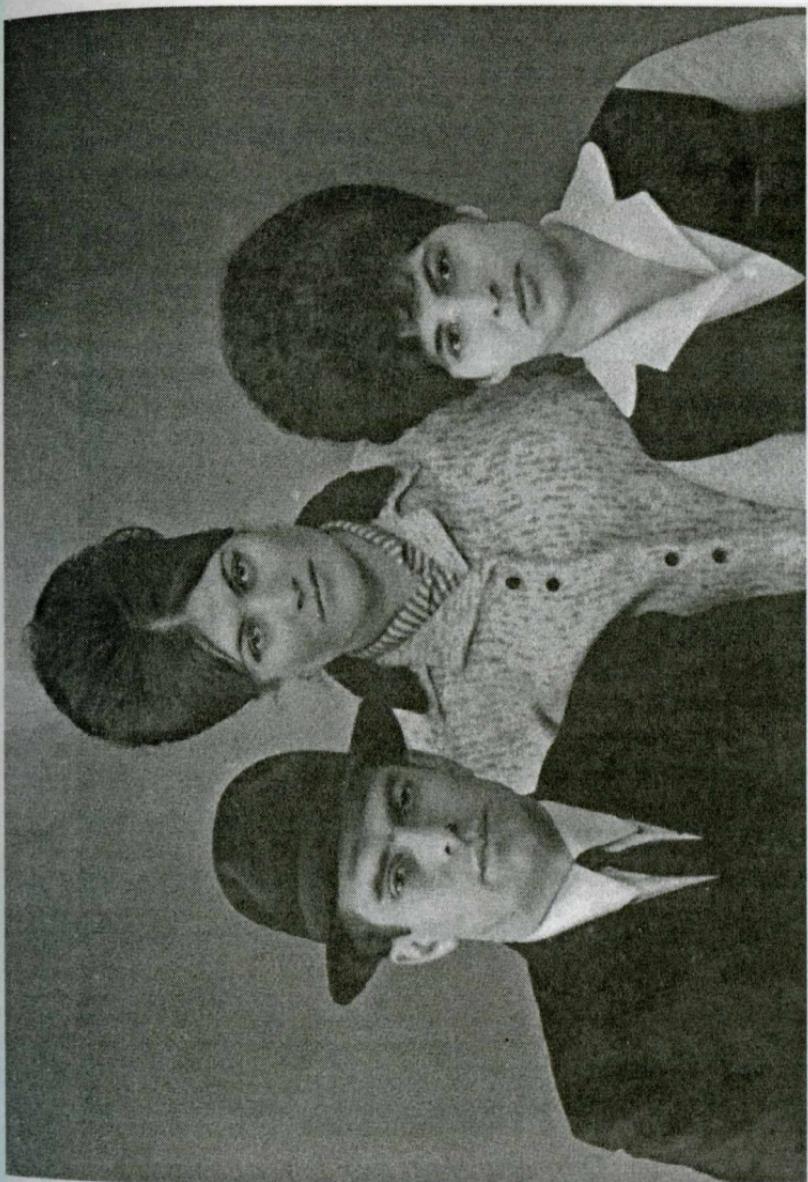

СИТОХАТЫ САЛАМДЖЕРИ: 70 АЗЫ

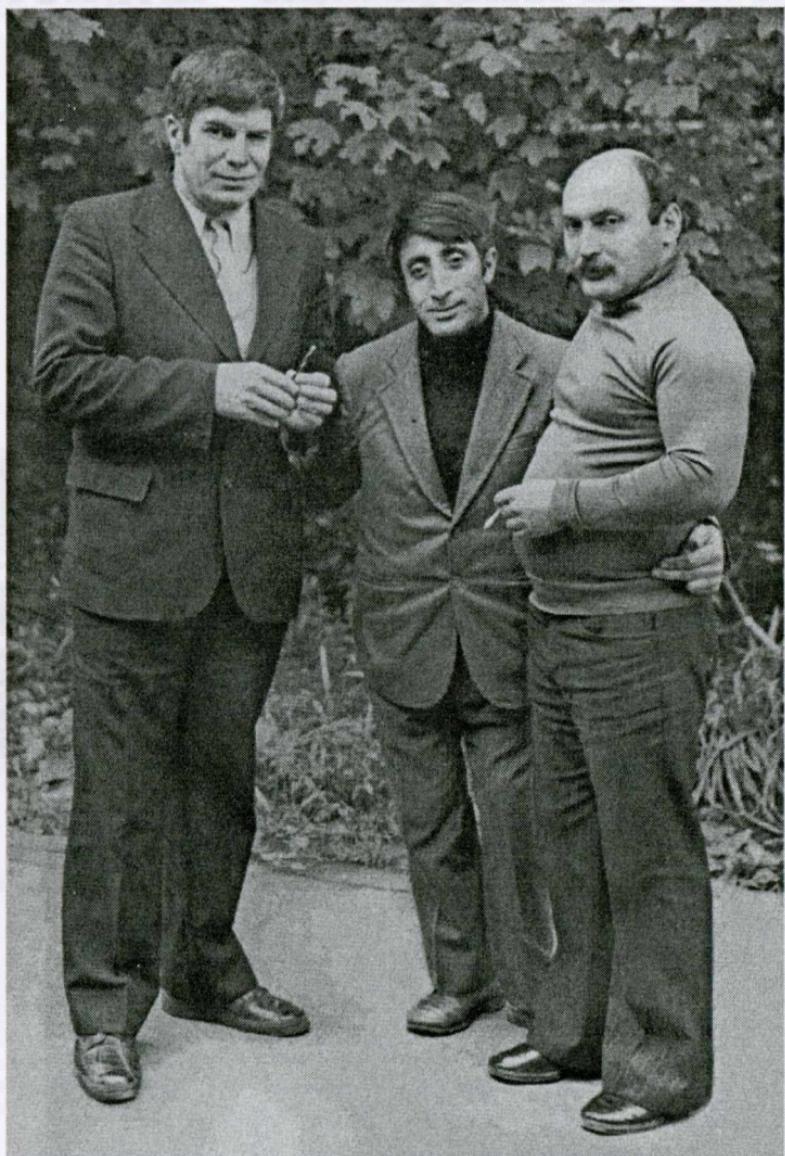

Андрей, как звать — Соколов.
А сколько тебе лет — четыреста?

Спасибо большое за Ваше рече-
ние, которое очень помогло.

Хотэ Азэх эмчэ Розалимэ.

Саламджери, Әлболрты Хетәг әмә Икъаты Әвдүл.

ÆНÆБАРЫ ЦÆСТФÆЛДАХДЖЫТАË

Æртæнывон комеди

АРХАЙДЖЫТАË:

Б е д т о	— дæсны, 40-аздзыд.
Д з е г к æ	— йæ бинойнаг, 33-аздзыд.
Г æ б у к к и	— 43-аздзыд.
Г а ц ц е	— 35-аздзыд.
Д о ф г æ	— 30-аздзыд, йæ цардæмбал.
Д и д и	— 50-аздзыд.
Д а к к ы д ы г ы	— 52-аздзыд.
Г а н д з е р и	— 43-аздзыд.
Б а д и л а	— 55-аздзыд.
Х ъ и н ц ъ и м б е г	— 30-аздзыд, йæ фырт.
Д з е н х ъ л а	— 47-аздзыд.
Г æ п п ы д з ы р	— 38-аздзыд.
Б л о ц ц æ	— 50-аздзыд.
С ы л г о и м æ г т æ.	

Архайд цæуы, ныры рæстæджы.

ФЫЦЦАГ НЫВ

Уат. Иу къуымы — диван, йæ ныхмæ — тумбочкæ, йæ уæлæ — доны графин æртæ агуывзæимæ. Уаты иннаэ къуымы къулыл — стыр айдæн. Астæуæй — ныллагæ стъол цалдæр бандонимæ. Стъолыл хæлц, нозт. Фынджы уæлхүус бадынц Бедто, Гæбуки æмæ Гацце.

Г æ б у к к и. Æгæр нæ бадæм? Æризæр. Ноztджынæй... Ноztджынæй талынг уынгты зын цæуæн вæййы.

Б е д т о. Кæдæм тагъд кæнут? Устытæ иннаэ уаты нырма сæ тækкæ бадгæйæ куы сты.

Г а ц ц е. Нæ фæлæ мæм диссаг цы кæсы, уый зонут? Дæ тækкæ гуырæн боны размæ уын уæ бæлас арв цæмæн æрцавта? Искæцы бардуаг уæм фыдах уыди? Аæви уын æнæзæгъинæгтæ уæ туг базмæлын кодтой? Хуымæтæджы нæ. Аæрдæбон нæ хистæр Къæбули дæр афтæ загъта. Ноztæн фидар нал у, æртæ банызта, æмæ йе 'взаг йæ коммæ нал каст. Аæрвдзæф бæласы тыххæй дæр хорз скывтa.

Б е д т о. Аæз ма гъа, фæлæ нæ бинонтæ æдас не сты. Зæдтæн дæр æмæ æнæзæгъинæгтæн дæр сæ ном ссардтам. Кæд искуы истæмæй фæрæдыдыстæм, уæд нын æй ныххатыр кæнæнт.

Г æ б у к к и. Аæз уæм бæркæдты тыххæй сидын. Мыкалга-бырты хорзæх уæ уæд. Нæ бон кусын куыд уа, нæ фæллой та-иу бæркаджын куыд уа, ахæм амонд нæ уæд.

Г а ц ц е. Оммен!

Б е д т о. Табу сæхицæн!

Гæбукки анызта.

Г а ц ц е. Азарæм та. Куывды афтæ вæййы.

Б е д т о. Гъемæ хорз. Сымах дæр мын аххуыс кæндзыстут.
(Зары).

Замирæт у фæллойуарзаг,
Йæ лæг-иу царди уый сойæ.
Ус æм ысмæсты, иу бон æй
Рамарзта уынгмæ уисойæ.

Б е д т о (зары).

Йæ зонд Гæлæуæн бахус и.
Йæ ныхмæ сдзурын бавзарут.
Аæппындæр, дам, мын ницы у.
Хицауæй, дам, мæ равзарут.

Г æ б у к к и (зары).

Сандыр агуры ахæм ус,
Бæрзæймæ чи нæ схиздзæни.
Йæ бæрзæйы цæххытæ ис,
Аæмæ иудадзыг рисдзæни.

Г а ц ц е (зары).

Гист ахæстонæй нал комы,
Ныууадзут, дам, мæ м' агъуысты.
Цы, дам, цæуон, уæддæр, дам, мæ
Фæстæмæ ардæм ласдзысты.

Б е д т о (зары).

Техъа йә усыл не 'ууәнды.
Кәны әдзухдәр сау марой.
Сахуыр әй кәнәд боксәй,
Әмә йәм ләгтә ма 'вналой.

Гәбүккү (зары).

Әрвонгәнәнмә айфыццаг
Быдтуйы сластой къареты.
Фәңди уым йә зәрдәмә,
Иу уат дзы райста аренды.

Гацце. Әрдәбон фыццаг къуплеты Замирәты кой уыди.

Гәбүккү. Йә ләджы уынгмә уисойә чи рамарзта,
уымәй зәгъыс?

Гацце. Тәрсын, мән дәр не 'фсин... Иунәгәй тухәнтә
кәны. Әз та фәлмәңгә скодтон бадынәй. Бәргә кусин,
фәлә... Нә завод ма исты хуызы куы базмәлид.

Гәбүккү. Әз дәр хуыздәр уавәры нә дән. Шофыртә
сарәх сты. Иу цалдәр раны уыдтән әмә мыл алы ран дәр
уазал ныхәстә дыгъгуытт кодтой.

Бедто. Әз кусгә бәргә кәнын, фәлә фондз мәйән
мызд нәма райстон, стәй сә куы райсон, уәddәр нә бацин
кәндзынән.

Гацце. Куыд уыдзыстәм афтәмәй? Исты әрхъуыды
хъәуы. Иннәтә дәр хуыздәр уавәры не сты. Йә цәргә-
цәрәнбонты карчы цыиу дәр чи нә ауәй кодта, уый дәр база-
ры, рәдәм атындыта.

Бедто. Ирәттән сә туджы нәй сәудәджерад кәнын.

Гәбүккү. Бирәгъыл мәгүуры бон куы акәны, уәд
куызды бын дәр фәхъил вәййы.

Бедто. Базар кәнын туркәгты, араббәгты куыст у.

Гацце. Сомихәгтә дә ферох сты, Бедто.

Бедто. О, хәдәгай. Уыдон дәр бон-изәрмә куы ницы
ауәй кәной, уәddәр не стыхсәдзысты, уыйбәрц әхсизгон сын
вәййы базары бадын.

Гәбүккү. Махән не 'фсин Туркәй цыдәр дзауматә
әрбаласта әмә ма исчердәм куы ауәй уаиккой. Адәммә әхца
нәй. Цәмәй сә балхәной?

Гацце. Исты әрхъуыды хъәуы. Нә сәртә скусын кәнәм,
кәд къодәхтә не сты, уәд. Значчыт... Значчыт...

Гәбүккү. Бәргә йә базмәлын кәнын, фәлә...

Гацце. Мәнмә ис иу хъуыды.

Б е д т о. Зәгъ-ма нын ай, Гацце.

Г а ц ц е. Әвзәр рәстәг скодта. Значыт... Адәм ныры хуызән арәх никүи мардысты. Расть цыма емынасты, хъыпыйы амә таләуы ахәсты фестәм. Байтом кәнәм цех амә дзы чырынта кәндзыстәм. Әхца бакусән ис. Газеттә кәд фәкәсүт, уәд уым... Фәстаг фәрстыл зианы хабәрттә күйд бирә вәйиынц! Уәддәр зианджынта се 'ппәт газетты редакцитән нә фехъусын кәнынц. Некролог аслам нау.

Г æ б у к к и. Мәнән мә зәрдә ләмәгъ у. Әз искуы иу хатт зианджытәм чырын күи фенеин, уәд мә буар базыр-зыр кәны. Афтә мәм фәкәсы, цыма дзы мәхәдәг фәхуиссын. Суант уәлмәрдты рәэсты дәр ацәуын нә уәндүн, күи фәңәуын, уәддәр тагъд-тагъд. Афтә фәхъуыды кәнын, цыма мәм уырдыгәй исчи рагәпп кәндзән.

Б е д т о. Әмә, мардмә кәсгәйә, дәуәй афтә мәнмә зарын әрцәу?

Г а ц ц е. Фәләуут-ма. Значытт... Значытт... Цы, уый зонут? Мә сәры фәмидағ диссаджы хорз хъуыды. Мәнә Бедтойә саразәм дәсны.

Б е д т о (фәджих). Дәуәй ма адәймаг ноджыдәр исты фехъусудзән.

Г æ б у к к и. Уый цәй охыл загътай, Сыххуытбеджы фырт?

Г а ц ц е. Бындури ис мә хъуыдыйән. Сә бәлас сын зонн арв әрцавта... Обшым... Обшым... Хъуыддаг агуры фәндаг йәхицән. (Бедто амә Гәбүкки кәрәдзимә бакастысты. Хъуыдты аныгъ-уылдысты. Исдуг ницы дзурынц.) Цы зәгъут? Мә сәр әвзәр скүиста?

Г æ б у к к и. Кәсагахсәгән бәззис. Де 'нгуыр хорз хъуыды әрципп ласта. Хуымәтәджы нә дә электрик. Дә сәрмә дәр рухс бауадзыс рәстәггай амә, кәсис, цы хъуыды дзы рацахстай? Афтәмәй дә Чубайс күи базона, уәд дә йәхимә ахәр-хәр кәндзән.

Г а ц ц е. Әз ай уырдыгәй фәтәрин. Уый мә бынат у. Чубайс дидинджытә уәй кәнәд фыццагау.

Г æ б у к к и. Нә ныхас әндәрьирдәм ацъыгъгуытт кәндзән. Хәц ыл.

Г а ц ц е (Бедтомә). Момент, Бедто. Әфсәйнаг цалынмә зынг у, уәдмә йә әрцәвәм дзәбугәй. Ды дзыхарәхст дә. Кувынмә дә чи амбулдзән! Ноджыдәр дәм ис фантази. Расть нә зәгъын, Гәбүкки?

Б е д т о. Уәдә маңындағы минутмә дәсны күйд ақарәзтат! Үйінде күист нәу. Кәддәр горәты маңындағы сәсні, әмәниу әм әмбидердә күй кодтой, уәддәр уым үйдін. Үңғы аз скъолама дәр уым цыдтән.

Г а ц ц е. Уәдә маңындағы Зонгәе дын у үңғы хъуыддаг. Раст нәзәкти, Гәбүккі?

Г а б у к к и. Афтәе, афтәе. Нәрәдийис. (Бедтомә.) Бедто, әмәни дә афәрсынмә хъавын... Дә фыдыыхо әңгәм дәсны үйд әви дә хуызән?

Б е д т о. Үйінде әңгәм дәсны үйди. Цыдәр тәваг әм хәеццә кодта.

Г а ц ц е. Уәдә афтәе. Значытт... Значытт... Рәстәгән йәалы минут дәр у ахса. Сым-сым әмә схәп-әрхәп сты адәмнің үшіндеңдәр зәйттә, әмә сыл мах дәр нә күх ауигъәм. Хәлоф кәнін чи нә зоны, үймән йә гүбыны әдзұхдәр вәйійі хус рәстәг, ома засухә. Әмә алчи амәлтә кәнін. Әрәджы Әзәуджыхъәуы иу үңғыр үйнәджы дыууә тигъы әхсән башынан цыппар дуканийы, дыууә кафейі, иу киоск әмә артә афтеччы.

Б е д т о. Мах дәр кәд дугъы фәсте нә баззаиккам.

Г а б у к к и. Гъе, гъе. Бедтомә нә ныхастана бахаеццә сты. Нығас дзы баңыди әрәджиау.

Г а ц ц е. Райдайәм. Значытт... Значытт...

Г а б у к к и. Үңғы значыттән фәкъаддәргәнән нәй, Гаңџе?

Б е д т о. Ныр райдайәм?

Г а ц ц е. Ныр, ныр. Фәстиаттән нал и. Репетици скәнін хъәуы. Мәнән маңындағы артист үйд әмә әнә режиссер, әнә репетицийә ницы аразы. Хорз у әмә ды, Бедто, үйдтай дә фыдыыхойы, фәлә уәддәр... Хъуамә диваныл әрхуыссай. Дуар фәсте ахгәндзыстәм, науәд исчи күй 'рбауайа. Иннәе уатәй сә үйнәр хъуысы.

Г а б у к к и (дуар фәсте ахгәдта). Бедто, дә туфлитә феппар әмә диваныл әрхуыссай.

Б е д т о. Хъуын үәм. (Йә туфлитә раласта рәвдз әмә диваныл әрхуыссыди.)

Г а ц ц е. Әз тарстхуызәй цәуын иннәе уатмә сыйлоймәгтәм. Ардәм күй 'рбазгъорой, үәд-иу ды дә цәстытә баңында кән, үәвгә, дәхәдәг мәнәй хуыздәр зоныс. Ҳәйрәджыты кой кәндзынә. Үйдонимә дын ис цыдәр баст-

дзинәйтә. Уыдон дә сарәзтой дәсны. Хуыцау әмә зәйтә дә дзыхы радавинаг не сты. Сә кой макуы скән.

Б е д т о. Кәд сарәхсин. Дыууә боны сынтағәй нә сыст-дзынән. Уый фәстә райдайдзынән фәрсын.

Г а ц ц е. Афтә, афтә. Мах дыууәйә зилдзыстәм хъәутыл. Дзурдзыстәм: "Уыцы хъәуы сдәсны иу ләг. Ахәм дәсны су-анг Кәсәдҗы дәр никуым уыди. Дзуры диссәтә. Рынчыныл йә арм куы әрәвәры, уәд... хуыссәнәй рахизы. Мой скәнинәнхъәл чи нал вәйиы йәхицән, уымән йә әңгәстәм куы бакәсү, уәд әм усгуртә ныххәррәтт ласынц". Әрмәст дә зәрдыл дар, мах дәр... Нә фыдәбон чысыл нә уыдзәни. Дәс мины дәм куы әрәмбырд уа, уәд се 'мбис — мах.

Б е д т о. Әгәр раджы байдытاي әхцатә дих кәнин. Ссар-дзыстәм иумәйаг әвзаг. Ныр уә исчи хабар ракәнәд иннә уаты сылгоймәгтән. Зәгъдзыстут, дзәбәх уыди, суанг ма заргә дәр кодта немә, стәй әваст фәсур. Мах әй диваныл әрәвәрдтам, әмә цыдәртә дзурын райдытта. Бәлас арв хуы-мәтәдҗы не 'рцавта.

Г а б у к к и. Фәңәуын әз хабаримә. (Ацыди.)

Г а ц ц е (әрбадти Бедтойы дәлфәдтәм). Хъавгә дзур-дзынә. Әнәууылд ныхас дә ма сирвәзәд. Худын дәм куы цәуя, уәд-иу дә былтыл дәндагәй ныххәц.

*Сылгоймәгтә әрбагуылф кодтой. Иууылдәр джихауәй
кәсүнц, фәлә Бедтомә хәстәг нә уәндынц.*

Д з е г к ә (хәстәг бацыди Бедтомә). Мә бон куыд бакал-ди! Мәнә нә Хуыцау куыд ралгыста! Мә сывәлләттән иунәгәй цытә кәндзынән? Нырма нә чызджы медицином академимә чи бакәндзәни? Дәуән дзы зонгәтә уыди. Фарон дзы шофырәй дәр куы акуystай.

Г а ц ц е. Дәхи фәуром, Дзегкә. Ахәм рәстәг кәуын не 'мбәлү. Афтә, афтә. Әз раст дзурын. Науәд әнәзәгъинәгтә куы фәфыдәх уой.

Д з е г к ә. Уәдә мидбылты дәр куыд худон?

Г а б у к к и. Ныртәккә әрмәстдәр кувын хъәуы, науәд та ләгъстә кәнин әнәзәгъинәгтән.

Д з е г к ә. Әнәзәгъинәгтә кәй хоныс? Сә зәвәттә фәстәмә кәмән сты, уыдоны?

Г а ц ц е. Әгәр цыма дзурыс, афтә мәм кәсү. Молчать кән!

Д з е г к ә. Нә бәлас нын, әвәццәгән, арв уымән әрцавта. Мә зәрдә йә цыма зыдта, әвыдәй кәй нә баззайдзыстәм, уый.

Гәбүккi (Бедтомә кәсгәйә). Цыма цыдәртә сдзурынмә хъавы Бедто. Йә къух дәр базмәлын кодта. Фәхъус ут!

Бедто. Мән ныууагътаиккат. Аз куы ницы бакәнон, күнәс сарәхсон, мыйяг.

Блоцца (Гаццемә). Кәимә дзуры? Цы йын аразын кәнынц? Цәуыл нә разы кәны?

Гацце. Аңазәгъинәгтимә дзуры. Афтә йын зәгъынц, дәснүйи тәваг, дам, дәм бауагътам әмә, дам, фәрсын райдай.

Блоцца. Гъе уйй цы хорз у! Аз та ма... Ағайтма ныр нәхимә дәр уыдзәни дәсны. Аз та Заманхъулы дәснүмә цәуинаг уыдтән. Зәгъ-ма, Гацце, Бедтойән, әмә... Нә ләг Хабаровскмә водкә ласинаг у әмә рәстмә цыд фәуыздзән әви нә? Стәй мә хойы ләппу депутат суәвынмә хъавы әмә кәддәра... Күнәс йә равзарой, уәд. Краснодарәй әртә машинаїи дзаг сәкәр сласта әвзарджытән, стәй банкәты сәртә. Зәгъ-ма йын.

Гацце. Фәләүү. Фәдис нәу! Хъусыс, йә ныхас нәма фәзи.

Бедто. Цәмәй фәрсдзынән? Хъәдуртәй. Гъемә хорз. Иннәбон райдайдзынән.

Блоцца. Афәрс-ма Бедтойы, цавәр хъәдуртәй фәрсдзәни? Хъилхъәдуртәй? Аз ын әрхәсдзынән. Махмә ма нә мыггагәй бazzади.

Бедто. Мә уәлә цавәр дарәс хъуамә уа фәрсгәйә? Тар? Гъемә хорз.

Блоцца. Дәсны, дам, фыццаг хатт кәмән бафәрсы, уыдоныл амонд ныйичи вәййы. Иу ныхас мын уәддәр куы зәгъид.

Гәбүккi. Дә терпетгәнән саст у, Блоцца? Иннәбонмә нал фәразыс? Стәй йәм хъәдуртә дәр нәма ис. Бабыхс...

Блоцца. Цәй, кәд афтә у, уәд... Бабыхсдзынән искуыдтәй. О, хәдәгай, арв цы бәлас әрцавта, уйй алыварс быру скәнүн хъәуы, науәд ыл чъизи фос сәхи фәхафдзысты...

Гацце. Дә цәрәнбон бирә. Значит... Раст загътай.

Блоцца. Стәй дзәгъәл куыйтә дәр... Сә доныхуипп къудзитыл, бәләстүл әмә телыхъәдтыл бакалынц, ома, дам, адон мә зәххытә сты, әмә, дам, хәстәг мачи цәуәд. О, о, ахәм закъон и куыйтәм.

Бедто. Дәүән дә ном куыд у? Техъа? Дәу та куыд хонынц? Сурбет. Зонгә уыдзыстәм.

Б л о ц ц æ. Кәимә ныхас кодта Бедто?

Г æ б у к к и. Хæйрæджыты фарста.

Б л о ц ц æ. Цы æнахуыр нæмттæ сын ис, Техъа, Сурбет.

Г а ц ц е. Сылгоймæгтæ, ныр ацæут. Обшым, хъуыддаг афтæ руауди. Уæхи цæстæй федтат алцы дæр.

Ацыдысты.

Г æ б у к к и (*Бедтомæ*). Хорз сарæхстæ.

Г а ц ц е. Хорз цы хоныс. Æнæ репетицийæ... Раст куы зæгъон, уæд тарстæн, куы ныссуйтæ уай, уымæй. Уыйбæрç сылгоймæгтæ дæ уæлхъус æрлæууæнт. Райсом уыдон телефонæ куыд фестдзысты, уый мæ цæсттылык уайы. Райсом æз Дзæуджыхъæуы базартыл айтаудзынæн хабар, стæй мæ изæры ардæм хъæуы. Дæумæ та цы пълантæ ис, Гæбуки?

Г æ б у к к и. Æз райсом мардмæ цæудзынæн Донгæронмæ. Уым мæрдзыгой адæмæн радзурдзынæн ацы диссæгтæ. Автобусы чи бада, уыдон дæр мæ нæ аирвæздзысты. Ныр цом. Нæ лæуды сæр ма цæмæ у?

Г а ц ц е. Цом, цом. Хæрзæхсæв, Бедто.

Г æ б у к к и. Тыхсгæ ма кæн. Дзæбæх фынтае фен.

Ацыдысты.

ДЫККАГ НЫВ

Уаты ници ивддзинæдтæ æрцыди, Бедто бады стъолы уæлхъус. Эркалдта хъæдуртæ йæ размæ. Йæ цæст сыл ахаста.

Г æ п п y д z y r (*дуар бахоста, стæй мидæмæ бахызти*). Дæ бон хорз! Адæмæн хорз хъуыддæгтæ аразыс, æмæ дын Хуыцау хорз цард саразæд, науæд та æнæзæгъинæгтæ. Эз æрхъуистон, цыма семæ бахæлар дæ.

Б е д т о. Афтæ, афтæ. Цы йæ сусæт кæнон. Амæй фæстæмæ уыдномимæ уыдзæн мæ куыст. Уыдон мын дзурдзысты, æз та сæ адæммæ хæццæ кæндзынæн. Фыдæбон кæндзынæн адæмы сæраппонд. Фæразын хъæудзæн. Нæй гæнæн.

Г æ п p y d z y r. Тынг дæ æппæлынц. Зон зианы æндæр кой нал кодтой, ахæм дæсны, дам, Иры дзыхъхы никуыма уыд. Гьемæ æз дæр аbon сæумæйæ ардæм фæраст дæн. Зонгæ дæр нæ байстæм. Эз дæн Дзагъырты Гæппыдзыр Хъæдабæйы фырт.

Б е д т о. Эз та дæн Бедто. Мæ мыттаг Сæумæцъæхтæй. Мæ фыд та хуынди Гæмсыр. Эмæ цæмæй хъæрзы? Уæ сыхы,

мыйиаг, әвзәр къах искәмән ис? Хәйрәдҗыты әхсәв исты рәедид әруагътат, мыйиаг? Әвзәр цәстәй уәм ма ракәсәнт.

Гәппидзыр. Нә сыхы иуән дәр хорз къах нәй. Әз искәдәм күү фәцәуын, уәд нә хәдзарәй федде вәййын дыккаг кәркуасәнты.

Бедтө. Әмә кәм фәбадыс боны 'рбарухсмә?

Гәппидзыр. Куыройы цур, хъәугәрон.

Бедтө. Әнәзәгъинәгты ном ссарут, се 'хәв күү 'рцәуа, уәд.

Гәппидзыр. Куынна. Фәлә ацы аз...

Бедтө. Зәгъ кәрронмә дә ныхас.

Гәппидзыр. Сау карк не ссардтам базары, гъемә уәд урс карк балхәдтон әмә ·йә нә сыхәтәм сау порошокәй сахуырстон. Нә йә базыдта не 'фсин, науәд әрдиаг кодтаид.

Бедтө. Йә цәрәнбон бирә, фәлә ды тынг фәрәдыйдә. Гъеныр мын иу дыууә боны ләгъстә кәнүн хъәудзән уыцы әнәзәгъинәгтән.

Гәппидзыр. Әмә кәд әнәзәгъинәгтә сты, уәд сәды күйд загътай?

Бедтө. Әгәр хынцфарст дә. Афтә хорз нәу.

Гәппидзыр. Хатыр бакән. Хатт сәрмә бацъиввыйтт кәнүн әнәхсәст хъуыды, әмә...

Бедтө. Үәддәр нәма загътай де 'рцыды сәр. Цымы даңкъухтә зыр-зыр кәнүнц, афтә мәм кәсы. Даң сәр дәр хаттай батилыс, Гәппидзыр.

Гәппидзыр. Цәстәй рәвдз дә. Раиртәстай... Зын дзурән мын у. Иучысыл дәм никүү ницы разындән? Уартә уым тумбочкәйи ницы ис?

Бедтө. Бамбәрстон дә. Әз карз нозтимә лымән нә дән.

Гәппидзыр. Үәдә уәд... Даң зәрдә мыл ма фәхудәд. (Йә пиджаччы мидәлгаг дзыппәй систа водкәйи авг). Амәй иу дыууә даргъ хъуыртты күү акәнин. (Байғом әй кодта. Йә дзыппәй систа тасаг сыйкайә агуывзә. Рауагъта уырдәм водкә.) Цәй, әнәзәгъинәгтә нәм дзәбәх цәстәй кәсәнт. (Анызта йә. Авг фәстәмә нывәрдта риуы дзыппы, агуывзә та — пиджаччы бинаг дзыппы). Нәй гәнән. Низтә сарәх сты, әмә... Күывды уа, зианы уа — мә агуывзә мемә фәхәссын. Мемә хәссин уидыг дәр, уәдә плау күү рахәссой, уәд... Гигиенә, гигиенә...

Бедтө. Карз нозтыл цымы тынг иузәрдион дә, афтә мәм кәсы.

Гәппидзыр. Цытә дзурыс?! Мә бон дзы нал у. Точно. Масты дәр мә базывытт кәны. Кәддәр бойнәйы күистон. Иу изәр нозтжын уыдтән, афтәмәй та мыл иу хъуыды ныддәвдәг. Нәхимә афтидәй нә аңаудзынән. Тынг уарзын тъәнгты бас. Әмә сә самал кодтон. Стыхтон сә мә астәуыл әмә сыл әддейә хәдон әруагътон. Уынгмә күы рацыдтән, уәд бафиппайдтон, фәстәмә мыл цыдәр кәй ахәцы. Трамваймә күы схызтән, уәддәр та мыл фәстәмә цыдәр ахәцыди. Акастән әмә федтон, дыууә күыдзы фәстәмә иу тъянг күйд ивазынц, уый. Адәм мәм джихауәй кастысты. Иу милиционер мә афарста, уый, дам, дәхи тъянг у. Уәдә, зәгъын, кәй тъянг у. Күйд сбәрәг, афтәмәй мә астәуыл цы тъәнгтә стыхтон, уыдонай иу райхәлди, мә фәдымәй ластон, әмә... Цәвитеттон, мә күистәй мә вышвирнутт скодтой.

Бедто. Карз нозтыл бафтыдтә, уый бәрәг у, фәлә ма да әндәр исты хъыгдарәг ис?

Гәппидзыр. Ис, ис. Әлпүндәр мә зәрдыл ницы ләууы.

Бедто. Раджы бахаудтә уыци рохы уацары?

Гәппидзыр. Мә гыцыл гәккытыл күы ауадтән, уәдәй фәстәмә. Мә мад мын күйд радзырдта, афтәмәй тынг фәрүнчын, әз ма губыны күы уыдтән, уәд. Әмә, әвәццәгән, уыци раестәг фәсахъат мә памят. Мә сыхаг Хъамбott та афтә фәзәгъы, әз, дам, дәм хәләг кәнин, әгайтма, дам, ацы уәззау раестәджы әвирхъау цаутәй дә зәрдыл ницы бадарыс, әз, дам, мә алыварсмә кәсгәйә, мәгуырты уынгәйә, фәрүнчын вәййын, зәрдә, дам, сриссы, туджы әлхъывд, дам, уәләмә ныйярц вәййы. О, әмә уый дзырдтон... Мә зәрдыл ницы ләууы. Гъеный әндәрәбон иу чызгәрвысты уырдыгләууәджы бафхәрдтон. Бафхәрдтон, уый уәздан ныхас у. Йә тәккә цәсгомыл ынстыр уайдәф нытъяпп кодтон мә тых, мә бонәй.

Бедто. Цәмән?

Гәппидзыр. Мәнән, зәгъын, мә агуывзәйи арахъхъ цәуылнә әркодтай, бәлләтти тыххәй, зәгъын, нәма банизтон. Уәд мын уый афтә, уыци сидт, дам, фәкодтай, стәй, дам, әй нуазгә дәр акодтай. Дардәр. Айфыцаг базары иу сылгоймаджы федтон әмә мәм мә устытәй иуы хуызән фәкаст. Әз әм бацыдтән әмә йә афарстон, ды, зәгъын мә ус нә дә. Лимон мыл әрбахста. Мәхи күинә фәсайдтаин, уәд абон дә цуры дыууә цәстимә нә ләууин. Дардәр,

әндәраз мә раздәры устытәй иуы дыккаг хатт ракуырдан. Нал ай базыдтон.

Б е д т о. Әмә дын цал усы уыди, Гәппыңдыр?

Гәп пыздыр. Мә фыдыфсымәры ләппу Чамурча афтә фәзәгъы, авд, дам, уыдысты.

Б е д т о. Әмә уал усәй цы кодтай?

Гәп пыздыр (арәх фесты йә быннатәй ныхас кәнгәйә). Күист мын нә уыди, амә аэз дәр... Әнкъард кодтон әңцад бадгәйә. (Паузә.) Мә устытәй иу фынаңә тынг хуыр-хуыр кодта. Сыхәгты күйтә-иу рудзынджы бын аәрәмбырд сты амә-иу ниудтой. Гәеди та-иу пецы сәрәй бынмә нал уәндыд архизын. Иннә ус та тынг уазал уыди. Чысылтә ма мә зәрдыл ләууы. Дуканийы кәнә-иу базары ахсыр, кефир кәнә әндәр исты куы балхәдтон, уәд-иу ын сәй йә алыварс сәвәрдтон, кәнә йә хъәбисы, амә-иу уәлдайхуызон дәр нә фесты. Иннә та фыд-зонд уыди, стәй дынджыр. Күи-иу рамәсты, уәд-иу мә йә быны скодта. Мә фәстаг усы та Тузикимә ракуырдан. О, о. Гыццылтә ма йә хъуыды кәнин. Йә куызд Тузик хуынди. Чындыз разгәмтти автобусмә куы ракодтой, уәд йә фәдым ныйтарц йә дыууә къәбылаимә. Чынды загъта, раудзут, дам, ай мемә. Сахуыр йә хицауыл амә аңә уый нә фәрәзта. Къәбылаты сывәлләттә ахастой.

Б е д т о. Әмә Тузик цы фәци?

Гәп пыздыр. Чындызхәсджытимә рацыди. Фәстагмә йәм тынг смәсты дән. Цәвиттон, дыккаг ахсәв мә ме 'фсиныл ацинтә кәнин хъуыд, амә аэз дәр... Хуыссәнмә куы схызтән, ног усы уәхскыл мә къух куы авәрдтон, уәд Тузик хъәццулы бынәй йә сәр куы радарид. Сәхимә-иу йә хъәбисы хуыссыд... Срапидта. Әваст мын ме 'нгуылдзмә фәләбурда. Хъахъхъәнгә йә кодта. Әз хъуыдыты ацидтән, ома дардәр афтәмәй куыд уыдзән. Әмә ссардтон мадзал. Раҳастон фых дзиизатә, куыздән сәе аппәрстон, амә уый цалынмә уыдон ахсыдта, уәдмә аэз ацинтә кодтон ме 'фсиныл. Фәстагмә йын загътон: "Кәнә — аэз, кәнә дә — Тузик". Уәд уый афтә, тәригъәд, дам, у. Ахицән стәм. Гъенүр аэз ам дәумә кәй дән, уый куы ферох уа амә та дәм дыккаг хатт куы рапаст уон, уый мә тыхсын кәни. О, о. Айфыцаг мә зонгә Хъырымбексолтаны ресторанмә дыууә хатты баҳуырдан, мә телевизор мын кәй сцалцәг кодта, уый тыххәй. Йәхәдәг йәхи ныххъус кодта. Буфетчицә мын куынә загъ-

таид, уәд... Дә хорзәхәй, исты хос мын скән. Цас зәгъай, уыйбәрә дын бафиддзынаен. Фос дарын. Хуытә, кәрчытә бирә.

Б е д т о. Уәдә уәд афтә. (*Хъәдуртә сымәста, стәй сәмә жәдзынәг ныккасти. Хъуыды кәнын.*) Дә устытае се 'ппәтдәр уыдысты әнәзәгъинаг Бөххұрыбеджы чызджытә.

Гәппидзы р. Әңдәг зәгъыс, әви?

Б е д т о. Әңдәг, әңдәг. Сә мад та хуынди Дзыкъыло. Стыр ус уыди. Нә дуарыл не 'рбаңыдаид.

Гәппидзы р. Фәләуу-ма, фәләуу. Мә устытәй иу тынг стыр уыди. Гыццылтә ма йә хъуыды кәнын. Әвәццәгән әм йә мады тугәй фәхәццә. Цәмәй зыдтон, хәйрәдҗыты сиахс дән.

Б е д т о. Әнәзәгъинәгтән сә зәвәттә фәстәрдәм сты. Никуы-иу әркастә дә устыты зәвәттәм?

Гәппидзы р. Әндәр рәттәм-иу кастән, фәлә, әвәццәгән, уыдонмә никуы.

Б е д т о. Уыдон дын дә памят бынтондәр сфердәхтой.

Гәппидзы р. Расть зәгъыс. Ләппу ма күн уыдтән, уәд афтә тынг рохғәнаг нә уыдтән.

Б е д т о. Әз дын чиныг скәнддзынаен. Иннә дыццәдҗы йә ахәсдзынае. Уыцы иу рәстәг хәр нуры къабускаимә. Но-джыдәр...

Гәппидзы р. Хъусын дәм. (*Йә фындузәй та хъуын ратыдта.*)

Б е д т о. Рагәй сә тоныс?

Гәппидзы р. Рагәй. Ахуыр, ахуыр.

Б е д т о. Сәгътә дарыс?

Гәппидзы р. Дарын. Әртә сәгъы мәм ис.

Б е д т о. Гъемә дзы иуән йә боцьо ралыг кән әмәй йә фондз әхсынцылимә уә цәхәрадоны банағән.

Гәппидзы р. Гъенир дын күйд хуыздәр раарфә кәнен, нә зонын. Стыр бузны! (*Систа йә дзыппәй әхцатә. Әрәвәрдта сә стъолыл.*) Ныр әз әуын.

Б е д т о. Дыццәдҗы ам күйд уай, афтә. Ма дә ферох уәд. Дә зәрдыл ницы ләууы, әмә...

Гәппидзы р. Расть зәгъыс. Афысс ма йә иу гәххәтты гәбазыл.

Б е д т о (систа йә дзыппәй блокнот әмә ручкә. Афыста гәххәттыл ңыдәртә әмәй йә радта Гәппиддзырмә). Фәндараст у. Дзәбәхәй фәхәццә у дә хәдзармә.

Гәппидзыр. Ды дәр тыхст адәмс сәрвәлтау фыдә-
бон кәнин райдыттай әмә дын аңтысәд. (Ацыди.)

Бедтө. Бафәлладтән уымә хъусынәй. (Әхнатә ны-
майы). Дәс туманы ныууагъта. Әз ын ницы раттын әнхъәл
үйтдән. Нырма иуәндәс сахаты дәр нәма у, фәлә... Дыу-
үиссәдз туманы уал бакуистон. (Иәхимидағ базарыд.)

Цәуылнаә зарәм,
Кәмәй цы дарәм, гъей!

Паузә. Дуар байгом.

Диди. (Бахызти уатмә, йәк къухы — хызын, уәззаяу хәст
ыл кәны). Дә бон хорз! Адәмән хорздзинәйтәм фәндаг амо-
ныс, сә низтә сын Гандзамә сурис, сә хәдзәрттәм та сын
цин әмә фарн хәссис әмә ды та уыдоны арфәтәй хайджын
у. Макуы бафәлмәц дә рәсугъд куысты. Әнхъәлдән, әтәр
бирае фәдзырдтон. Уәдә цы кәнон? Фыццаг хатт уынын
дәсныйы, фыццаг хатт әм әрбаңыттән әххуысагур.

Бедтө. Ма тыхс. Хорз ныхәстә ракодтай.

Диди. Гъемә кәд афтә у, уәд нал тыхсын. Әз санибайаг
дән. Мә ном дәр дын зәгъдзынән. Диidi.

Бедтө. Диссаджы дзәбәх ном. Бәргә дидинәджы цард
куы кәнис зәрдәрухсәй, хъәлдзәгәй, хур дәм йә зәлдаг
тынтә куы 'рвитид уәларвәй. Зын мын у: дәу хуызән дзәбәх
сылгоймаджы низтә хъыгдарәнт, әхсәв дзәбәх ма фынәй
кәнәд...

Диди. Табу Хуыцауән, низты ахәсты нәма фәдән. Уәвгә
бынтон әнәниз адәймаг кәм ис? Әппын куы ницы уа, уәддәр
куы дәндаг сриссы, куы мә әндыснәг әрцахсы...

Бедтө. Расть дзурыс. Низтән нымәц нәй. Дәхи кәд хорз
хатыс, ницы карзиз дә тыхсын кәны, уәд мәнмә цәмән
рааст дә? Дә хъуыддәгтә нә рәстмә кәнинц? Исчи дын
кәләнтә скодта?

Диди. Кәләнтәй дәр хызт дән.

Бедтө. Уәдә уәд... Кәс-ма, сбад, зәгъгә, дын куыннә
загътон. Ноджы дә хызын — дә къухы. Фәллад уыдзынә,
әдде тәвд у. Дымгә нәй.

Диди. Расть дын куы зәгъон, уәд тынг бафәлладтән. Ацы
хызын кәм әрәвәрон?

Бедтө. Уартә йә тумбочкәйи цур әрәвәр.

Диди. Мыд дын әрхастон. Мә хомә мыды чырыгъәдтә
ис. Тынг хәрзад у. Майы мыд у. Ныртәккә мәм әхца нәма

ис. Мә мызд куы райсон, уәд дын әхца дәр нә бавгъау кәндзынән. Фәзындынән та дәм. (Хызын әрәвәрдта тумбочкәйи фарсмә.)

Б е д т о. Ныр бадгә скән.

Д и д и. Бузныг! (Сбадти.) Диссаг дәм кәсдзән, дәхинымәр хъуыды кәндзынә, кәд ацы сылгоймаджы низтә нә тыхсын кәнынц, кәд ын фыбылызтәничи скодта, уәд мәм цәмән әрбаңыди? Хъуыддаг афтә у, әмә мә сыхаг Уәлитә... Ахәм сылгоймаг, әвәеццәгән, дунетыл никуы ис. Сыгъдәгзәрдә, уындыкын, цәстуарзон, хъәубәстән аддышын, фәлә... Низтә йә уәләмә скаст нал уадзынц. Иу бон әй йә зәрдә баңымасы кәны, иннәбон — игәр, науәд уыргтә. Иунәг у. Йә ләг Афганистаны хәсты фәмард. Цот сын нә рацыд. Ахуыргәнәгәй күиста. Скъоладзаутә йыл тынг әнувыд уыдысты. Ныр дәр әй йә кәддәры ахуыргәнниәгтә арәх абәрәг кәнынц. Афтидәй йәм никуы әрбаңауынц. Уәдә сыхбәстәйән дәр аддышын у. Ахәм хәдзар нәй, уыйцины әмә зианы хъуыддаджы кәм нә баләггад кодта. Әз уый афтекмә цәугә күинәуал уынин, уәд мә цинән кәрон нал уайд.

Б е д т о. Дә зәрды цыдәр зәгъын ис әмә йә паргом кәнын дәе бон нәу.

Д и д и. Афонмә дәр әй загътаин, фәлә дәм мә курдиат әнәчетар, рәубазыр куы фәкәса. Мән фәнды, цәмәй... Ме 'нәниздзинадән йе 'мбис Уәлитәйән радтай. Уыцы хъуыддаг сараз. Дәу тынг хорз дәсны хонынц. Ма фәзивәг кән. Дә уыцы хорздзинад дын никуы ферох кәндзынән. Куы дын загътон, мә мызд куы райсон, уәд дын әй иууылдәр әрхәсдзынән. Консервгәнән заводы кусын. Абон мәхи ракуырдтон директорәй.

Б е д т о. Ардәм цәй тыххәй цәуыс, уый Уәлитә базыдта?

Д и д и. Кәңәй? Әз уымән ницы схъәр кодтон. Айс ме 'нәниздзинадән йе 'мбис, науәд та йә фылдәр әмбис әмә йә уымән ратт.

Б е д т о (аджих). Уәдә цы диссаджы сылгоймаг дә! Ахәмил никуима фембәлдтән. Адәм дәу хуызән кәрәдзийи афтә тынг куы уарзиккой, уәд, әвәдза, куыд әнцион уайд цәрын! Иу иннәуыл әүүәндид, аргъ ын кәнид. Иу иннәмә хәцәнгарз нал сисид. Әвзәр, чъизи хъуыдты нал әвзәриккй сәрү, сыхаг сыхагән уайд әфсымәр, хо... Ди дә зәххон зәд. Аргъ дын нәй. Әз де 'нәниздзинадмә нә бавналгәйә сараздынән әппәтдәр, цәмәй фәсәрәндәр уа Уәлитә. Баләгъстә кәндзынән, дәсны мә чи сарәзта, уыцы

әнәзәгъинаеттән. Уыдонән сә бон бирәтә у. Цы сә бафәнда, әмә цынә сараздзысты.

Диди. Нылләгъстә сын кән...

Бедто. Хорз, хорз!

Диди. Хорзәй бazzай! (Ацыди.)

Бедто. Уәдә цы тәмәлы бахаудтән. Гәппидзыры хуыз-әтты афәливиң мын уыйбәрц тәригъәд нә уыдзәни, фәлә Диийи хуызән адәймаджы асайын мәнән Хуыцау әмә зәйтә нә ныббардзысты. Табу сәхицән. Ацы күисты әз бирае нә бафәраздзынән. Иудадзыг дзы сайын, фәливиң хъәуы. Мембәлтә Гацце әмә Гәбукки сәхимә уыйас тәригъәдтә нә айсдзысты. Әз уыдонәй әгәр стырдәр хәйттә исин.

Дуар әрбахостауыди, стәй байғом.

Дофғә (мидәмә баҳызы). Да бон хорз, Бедто.

Бедто. Әғас цу, Дофғә. Цы Хуыцау дә әрбахаста? Рагәй дә нал федтон. Цы хабәрттә уәм ис? Дзәбәх куы уаиккат.

Дофғә. Бәргә, фәлә... Әвзәр хабар!..

Бедто. Цы 'рцыди?

Дофғә. Уәззау цәф ныл ауади. Гацце цыдәр кодта.

Бедто. Кәд?

Дофғә. Дысон фәсәмбисәхсәв. Әвәццәгән ай паралич ныццавта. Йе 'фсәр иуварсырдәм ныззылын. Йе 'взаг әдәмә раппар-раппар кәны. Ноджы йә галиу къухәй куы йә гуыбын баҳойы, куы йә — хъустә. Йә сәрызонд дәр, әвәццәгән, исқәдәм йәхі айста... Хатт йә цәститә стыбар-тыбур кәны, стәй та йын ныдзձагъыр вәййынц. Дысон-бонмә йә цуры бадын. Йе 'взаг куы раппары, уәд иу цасдәр әдде фәвәййы әмә йыл бындзытә уайтагъд амбырд вәййынц.

Бедто. Әвәццәгән, уый размә халва исты баҳордта, науәд та — къафеттә.

Дофғә. Әвәццәгән. Бындзытә йыл хүимәтәджы нә адзыгуыр вәййынц. Мә бон сә куынәуал уыд, уәд әвзагыл хәцьил әрәмбәрзтон. Тәрсә кәнин. Бындзытә низтә әфта-уынц. Куы бырәттыл абадынц, куы кәм.

Бедто. Сәнттә цагъта мыйяг? Йә тәвд ын не сбарстат!

Дофғә. Не сбарстам. Цымә әвзаджы раласт, гуыбын әмә хъустә хойын цы амонынц? Бафәрс-ма йын дә хъәдуртәй.

Бедто. Значытт, йәхәдәг кәм ис? Гаццийә зәгъын.

Дофғә. Ныртәккә йә әрбакәндзысты. Әз разәй раудатән.

Б е д т о (хъәдуртә әркалдта стъолыл. Кәссы сәм. Хъуыдыты афардәг). Хъусыс мәм, Дофгә?

Д о ф г æ. Хъусын, хъусын. Мә хуыздәр күист ма әндәрциу, уәдә?

Б е д т о. Йе 'взаг уымән раппары Гацце, әмә нә ирон әвзагыл гадзрахатәй рацыд. Йәхәдәг дәр әрдәгирон, әрдәг-уырыссагау фәдзуры кәмдәридәр, стәй ма хәдзары сывәлләттәм дәр... Рәдийы.

Д о ф г æ. Афтә, афтә. Иудадзыгдәр сәм әмхәццә дзуры. Әз ын фәзәгъын, иронуа сәм дзур, фәлә... Сарәх кәны ахәм дзырдә: "значытт", "пошел", "наплевать", "мой башка", "черт побери", "брехня", "конечно", "не болтай", "дурак", "закрой пасть", "постой", "чепуха"... Әвәццәгән, әвзәгты бардуагмә хъыг фәкастысты йә митә, йе 'взагән комарынды быннат нал ис, әмә йә уый дәр әддәмә расхойы.

Б е д т о (кәссы хъәдуртәм). Мәнән әнәзәгъинәгтә әххуис кәнынц, әмә әз уыдоны зондәй дзурын. Мәнә ис әвзәгты дәлимон Донхъуындз. Тынг тызмәг әм у.

Д о ф г æ. Сау бонтә. Афтәмәй ын исты куы кәна?

Б е д т о. Кәндзән. Амәй фәстәмә ма сывәлләттәм әндәр әвзагыл куы дзура, уәд нырәй фәфыддәр уыдзәни. Нырма йе 'взаг рәстәггай мидәмә бакәны, фәлә-иу уәд әддейи бazzайдзән, әмә... Цынае вәййы... Куы бафынае уа, уәд ыл гәди йәхи андардзән, әмә дә фыдгул афтә... йе 'мбис ын арәдувдзән. Ис уәм гәди?

Д о ф г æ. Куыннә! Дыууә гәдйый.

Б е д т о. Уый та ноджы әвзәрдәр. Макәдәм цу йә цурәй, науәд та-иу ын йе 'взаг байсәрд нуры кәнәе цывзыйә.

Д о ф г æ. Әмә уәд йә гуыбын та цәмән фәхойы йә күхтәй?

Б е д т о (кәссы хъәдуртәм). Гуыбын та уымән фәхойы, әмә... Гуыбын әвзаджы цур ницы у. Бахәрын әмә бануазын фос дәр зонынц.

Д о ф г æ. Әмә уәд йә хъустә та цәмән фәцәвы?

Б е д т о. Йә хъустә ын әнәзәгъинаг Донхъуыдз нәмын кәны. Цал хатты, дам, фехъуыстай ирон әвзаг зын уавәры ис әмә йә бахъахъхъәнәм, фәлә, дам, ды дәхи әнәхъусәг скәнис. Уәддәр цин кәнүт. Уәләнгәйтты аирвәэст. Донхъуыдзы ус Риттәттәй йәм ноджы тынгдәр мәсты кодта. Уый ахәм уынаффә рахаста, кәд, дам, уыцы әнәрхъуыды Гацце иронуа дзурынмә зивәг кәны, уәд, дам, әй әз рәййыныл дәр бафтаудзынән.

Д о ф г а. Амә цавәр әвзагыл рәйдзән?

Б е д т о. Ирон әвзагыл. Бар әй ис, дыууәйә дәр. Кәнә иронау дзурәд, кәнә та иронау рәйәд.

Д о ф г а. Сау бонтә! Уыцы Риттәттай нә бабын кәндзән! Амә ныр цы гәнгә у дардәр?

Бедто. Йәхәдәг кәм и Гацце?

Д о ф г а. Кәрты уыдзысты.

Б е д т о. Ардәм ай әрбакән. (Дофгә ацыд). Ацы трюк йәхи хъуыдыгонд у, уадз әмә, дам, дә кад уәлдәр къәпхәнмә схиза... Йәхи куыд әмбәлы, афтә куы дариid. Хатгай йыл худәг бахәцы әмә уәд...

Дофгә бакодта Гаццией. Сыхы сылгоймәгтәй дәр цалдәр сә фәдил баңыдысты.

Б е д т о (систад, раңыди сә размә, кәсы Гаццией цәсгоммә). Дофгә, ләмбынәг мәм хъус. Изәры аргәвддзыстут бур карк. Йә бүмбулитәй йын гыццыл баз скәндзыстут, әмә йә иудадзыг дәр йә нывәрзән дардәни.

Д о ф г а. Амә уәд дзида та цы фәкәндзыстәм?

Б е д т о. Дзида бахәрдзыстут.

Д о ф г а. Куыд?

Б е д т о. Уә дәндәгтәй! Уәларты йә сфицдзыстут. Йе 'взаг та йын әрцауындиндзыстут къулыл. Уадз әмә йә уына Гацце, әмә-иу йә зәрдыл әрләууа йәхи әвзаг дәр.

Д о ф г а. Каркәй хәйрәджыты ном сардзыстәм?

Б е д т о. О, Донхъуызды ном дәр, стәй Риттәттайы ном дәр. Mayal мә хъыгдар.

Д о ф г а. О, о. Нал дә хъыгдарын.

Б е д т о (ий къухтә әрсәрфта Гаццией цәсгомыл). Ныр мәнмә хъус, Гацце. Аз-иу исты куы зәгъон, уәд-иу ды зәгъ "хорз". Аңәзәгъинәгтә маҳмә хъусынц. Райдытам. Амәй фәстәмә дә хәдзары иронау дзурдзынә дә сывәлләттәм.

Г а ц ц е. Хорз.

Д о ф г а. Аәрмәст хәдзары? Амә уәд кәрты та? Стәй уынджы, стәй цәхәрадоны?

Б е д т о. Алы ран дәр. Гацце дәумә дзурын. Дә зәрдыл дар, әвзаджы разәй гуыбын ницы у. Ма дә рох кәнәд уый.

Г а ц ц е. Хорз.

Б е д т о. Ныр мәнмә кәс әмә мә хуызән де уәнгтә айваз. (Дыууәйә дәр се уәнгтә айвәзтой.) Донхъуызд, ацы

ләгән баххуыс кән. Суәгъд әй кән йә фыдбылызәй. Риттәттай, ды дәр әм мауал әвзид. Иу, дыууә, әртә... Күнд хатыс дахи Гаццә?

Гаццә. Оф, оф, оф! Мәхи әмбарын байдыдтон.

Бедто. Уәдә уәд хорз!

1-аг сылгоймаг. Мәнә диссәгтә!

2-аг сылгоймаг. Ахәм дәсны никуы ма уыди дунейыл!

1-аг сылгоймаг. Ирыстоны цәрдҗытә йә нәма зонынц, әндәр әм ныккалиkkой дзылләтә!

Дофгә. Мах дын, Бедто, ацы хорздзинад никуы ферох кәндзыстәм. (Йә дзыппәй систа әхцатә, фәхицән дзы кодта цалдәр гәххәтты. Дәтты сә Бедтомә.)

Бедто. Цытә кәнис, Дофгә? Әз мә сыхагәй әхцатә исын? Ныр уә бон у аңауын уәхимә. Әз, мә бон цы уыд, уый скодтон.

Дофгә. Иу хатт ма дын бузныг зәгъын.

Ацыдысты.

Бедто. Бафәлладтән. (Аджих. Дуар бахостәуыди, стәй байгом. Базынди галиу къах. Фәстәмә йә айста, кәй уыд, уый. Ныр та базынди рахиз къах.)

Даккыдыгы (әрәджиау бахызти). Фарн уә бынаты! Әлләх, әлләх, цыма гъеныр мә уләфәнтә фегом сты. Цыма мын ацы минут исчи мә сәрыйл сой әруагъта, цыма әндәр дунейы фестадтән! Адәм дә әппәлынц әмә дә фәсмонгонда макуы фәүәнт. Адәм дыл сә зәрдә дарынц, әмә сын әнусмә ныфсы мәссыг у. Зонгә уыдзыстәм. Әз дән Даккыдыгы, Чопчоппы чызг. Мә мыттаг та у Хъандзалтәй. Мә фыд-иу уынгмә араәх рауади къалосты чоп-чопгәнгә. Гъемә йә сыхы ләгтә уый тыххәй схуыдтой Чопчопп. Иу ном ма йын уыди.

Бедто. Цавәр?

Даккыдыгы. Цыргъгъуытбег. Кәддәр әй, ләппу ма куы уыд, уәд нае сыхаг ләг фарста, кәм, дам, уыдтә. Әмәйин афтә: "Уалә хиды бын ихыл цыргъгъуыттытә кодтон". Әмә фәцъыгъгъуытбег ис. Йе 'цәг ном хуынди... (Хуынды кәнни.) Хуынди Афай.

Бедто. Зәгъ, цы дә хъыгдары, цы дә рәхойы? Низтәй дәм тынгдәр кәцы ләбуры? Ныртәккә хъәдуртә әркалдзынән әмә уәд...

Д а к к ы д ы г ы. Цәй тыххәй әрцыдтән, уый куыддәр зын дзурән у. Фәләй йә уәddәр зәгъдзынән. Әз гыццыл сывәллонәй фәстәмә әдзәстуарzon дән, хәләтгәнаг. Сыхыиу исказуыл дзәбәх дзаума куы федтон, уәд-иу мә цәститә рацәйхаудтой. Фәндид-иу мә, куы фәкәлид әмәй йын куы счызи уаид, науәд ын искуы зәгәллыл куы фәхәцид әмәй йын куы аскъуынид. Мә фыд-иу мә фәнадта, ахәм фыд-зәрдә, дам, цәмән дә. Суанг ма мә хотән дәр хорздзинад мә цәст нә уарзта.

Б е д т о. Әмәй уыдәттыл ныр фәсмон кәныс? Цәмәй хәларзәрдә суай, уый дә әрфәндид? Уый тынг зын уыдзәни. Никуы фехъуыстай, тала стырәй нал фәтасы. Ацы фыдәлтықкон ныхәстә дә рох ма уәнт, Даккыдыгы.

Д а к к ы д ы г ы. Уыцы таурағъ әз дәр фехъуыстон. Әз зонын, тала чысыләй тасын кәй хъәуы, уый. Мән дәр тасын нал хъәуы. Куыд дән, ахәмәй мә уадзут.

Б е д т о. Әмәй уәдә ам цәмән дә?

Д а к к ы д ы г ы. Мә сыхәгтән фыдбылызтә...

Б е д т о. Афтә дә фәнды, сә фыдбылызтә сын куы асурин, уый. Әргомәй зәгъ дә фәнд, Даккыдыгыры.

Д а г г ы д ы г ы. Мә ном мын раст нә загътай. Даккыдыгыры нә, фәлә Даккыдыгы. Гыццыл куы уыдтән, уәд-иу мын мә мад дзыхәй цагъта даккыдыгы, әмәй-иу әз дәр кафыныл схәңдитән. Әмә мә Даккыдыгы схуыдтой сыхы сывәлләттә.

Б е д т о. Уәддәр дә хъуыды ивазыс әмәй ивазыс. Зәгъ әй.

Д а г г ы д ы г ы. Мә сыхәгтәм кәсынәй мә бон нал у. Фәнды мә цәмәй сыл исты бәлләхтә әрпәуя. Цәмәй әддәг-мидәг ауайой, кәрәдзи мауал әмбарой, цәмәй сә хъәлдзәг ныхас мауал хъуыса, цәмәй сә фәндыр асәтта...

Б е д т о. Исты мәститә дын скәнынц, афтә хәрам сәм цәуыл фәдә?

Д а к к ы д ы г ы. Цытә дзурыс? Тызмәг ныхас сә никуы фехъуыстон. Тәккә зон сә дуармә бадтән, әмәй мын сә ус уырдәм уәливыхы әртә хайы радавта бәгәнйы къусимә, фәлә... Куы дын загътон, әппәт дәр хәләжды азарәй кәнын.

Б е д т о. Чи зоны, әнәзәгъинәгтә дә фесхуыстой, ралгысты. Искуы әхсәвыгон талынг ранмә әхсәнтәдон ракалдтай?

Д а к к ы д ы г ы. Бирә хәттыты.

Б е д т о. Кәсәнмә дәр бакәсис әхсәвыгон?

Д а к к ы д ы г ы. Уал хорзы дә куы уаид!

Б е д т о. Гъемә дә әнәзәгъинәгтә... Әнафоны кәртмәдон ма кал. Уыцы афон рацәуынц тезгъо кәнынмә әнәзәгъинәгтә, әмә... әмә сыл әхсәнтәдөн басәххәтт кәныс. Айдәнмә кәсын дәр не 'мбәлы әхсәвыгон.

Д а к к ы д ы г ы. Мә мад дзырдта, кәддәр, дам, нә тыргъты бынәй хъәрзын хъуысти. Уәд, дам, мә фыдымад афтә бакодта, уый, дам, хәйрәг, әвәццәгән, аргә кәны әмә, дам, ын уырдәм сыгъдәг хъуымацы гәбәзтә баппар.

Б е д т о. Әмә?..

Д а к к ы д ы г ы. Нә йын баппәрста, әндәр, дам, мә цы мәт и. Уымәй ңалдәр боны фәстә мә мадән йә зәңг аассти. Фәбырыд салд зәххыл.

Б е д т о. Кәсыс? Әмә, дам, ницы ис. Нә ныхас әндәрьирдәм афардәг.

Д а к к ы д ы г ы. Мә сыхәгтәй рынчындонмә исчи баха-үәд. Канд уыдан мын не сты әнәуынон. Нә галиуварс чи ңәрә, уыданәй зон лывзәйи тәф ракалди, джеджджын ыл, әвәццәгән, әгәр ныккодтой, әмә... Дысон нал бағынәй дән. Мәргътә сәм бирә ис, әмә нырма сә къәсәрәй кәркниз никуыма бахызти. Се стуртә дәр әхсүры ңадтә сты. Сә ус алы бон дәр дыууә-әртә цыхты бацахсы әмә горәты базары баләууы.

Б е д т о. Әмә сымах стуртә хуыскъ сты? Әви әхсүр гыццыл кәнынц?

Д а к к ы д ы г ы. Махән ноджы хуыздәр хъуццытә сты, фәлә... Уыданы стуртә куы бахуыскъ уаиккой, уый мә фәнды. Сә ләг Гандзери бригадир у, махон та — зоотехник. Гъемә... Уымән йә хъуыддәгтә сойыл ңәүәгәу ңәуынц. Фарон ын орден радтой, мах ләг та... Ничи йә ницәмәй хъуыды кәны. Уыцы Гандзери сәрдәрбы бынатмә хъавы. Тынг мә фәнды, колхознотә йыл куына схъәләс кәнникой, уый. Әрфәрс-ма ынин, кәддәра... Әмә канд сә ләгән нә зәгъы мә зәрдә фыдәх. Сә ләппу дәр мә уды гага нәу. Скъола сыгъзәрин майданимә фәци каст. Университетмә йә әнә фәлварәнтәй айстой. Мах ләппу та... Конкурсы нә бахауди. Әмә науәд сә чызг! Нырма студенткә у, афтәмәй усгуртә сә хәдзармә фәндаг сарәзтой. Мах дыууә чызджы та... Растаны сымы исчи дуст бапырх кодта, кәнә габровкә. Ләппутә сәм хәстәг нә ңәуынц.

Б е д т о. Әмә уәд уыданән раздәр саразәм чингуытә.

Д а к к ы д ы г ы. Нә, нә, раздәр уал мә сыйхәттән истытә мә цәст фена. Мә чызджытә аләудзысты. Уыцы Гандзеритәй күң схицән уәм, уәд та, нә иннә фарс чи цәры, уыдоммә бавналдзыстәм. Сә чызг диссаджы дәсны у фәндирәй. Күң йәкәдәм акәның ҹындаххәссәг, күң — кәдәм.

Б е д т о. Кәләнтә кәнүн әнцион нәу. Дыууә хатты фылдәр дә бахъәудзән фидын.

Д а к к ы д ы г ы. Гъемә цас зәгъяй, уыйбәрц дын ратдынән. Уый хыгъд мын әнцион уыдзән уыдонаң хъизәмәрттәм кәсүн.

Б е д т о. Бирә ләгъстә кәнүн мә бахъәудзәни әнәзәгъинаәтты хистәрән. Йә ном Хәапә хуыйны. Йә боцьо ҹавәр у, уый зоныс?

Д а к к ы д ы г ы. Бәезджын у?

Б е д т о. Кәңәй? Аұрмәстдәр дзы ис фондз хиле, әмә сә цәстүгагуыйау хъахъәнен. Уыдонаң иунәг хил дәр күң ахаяу, уәд мәлгә кәндзән.

Д а к к ы д ы г ы. Аұмә уәд тагъддәр архай, науәд күңд вәййы, цы вәййы...

Б е д т о. Бон әртә сахаты бәрц әхснырсгә фәкәні. Аұмә мә базоның хъәуы, цы афон фехснырсы, уый.

Д а к к ы д ы г ы. Аұмә дзы уазал баңауы?

Б е д т о. Күырой сәм ис әмә, әвәәццәгән, йә фындыс ссад бакәлы, науәд та аллергийәрынчын у.

Д а к к ы д ы г ы. Аұмә уыдоммә поликлиникә нәй?

Б е д т о. Хаттабы адәм ыл бомбәе баппәрстой.

Д а к к ы д ы г ы. Сау бонтә! Уырдәм дәр бахәецца сты Хаттабитә?

Б е д т о. Аұз баңархайдзынән.

Д а к к ы д ы г ы (систа йә ронәй гәххәтты тыхтәй әхца, се 'мбис радта Бедтомә). Хъуыддаг күң сырәза, уәддәр та дын... Кәд әрцәуон чингүйтәм?

Б е д т о. Майрәмбоны. Ардыгәй уәдмә срәвдз уыдзысты. Фыбылызтә кәнүн уадзың әрмәстдәр майрәмбоны.

Д а к к ы д ы г ы. Хорз бонтә дыл кәнәд. (Аңыди.)

Б е д т о. Уәдә адәм күңд алыхуыз он сты! Иу йе 'нәниздинадәй йә сыйхагән дәтты, иннә та йә сыйхәттән фыбылызтә аразын кәнүн. (Сыстад. Йе уәнгтә ивазы, цыма физкультурә кәнүн, афтә. Аұддейә байхъуыст хъәләс: "Мидәмә цәүән ис?") Табуафси! Саккаг кән!

Баңыздысты Бадила әмә Хъынцъымбег. Хъынцъымбеджы къұхы балалайкә.

Б а д и л а. Дә бон хорз, дәсны!

Б е д т о. Әғас қәүт әмә хорз хъуыдытә хәссәг фәут! Сбадут әмә уә хабәрттә кәнүт!

Хъынцъымб е г. Гъе дзәбәх дәсны, махән нә хабәрттә тынг даргъ сты. Уыдон дзурыныл күы схәцәм, уәд... (*Бадиламә амоны*.) Ацы ләг мә фыд у. Ныр дзы бакаст нал и, фәлә йә рәстәджы нымад уыди. Иу цалдәр раны күисты разамонәгәй уыдис, тәрхондоны дәр.

Б е д т о. Күыд тәрхондоны?

Хъынцъымб е г. Суды. Судьяйә акуыста дәс азы.

Б е д т о. Әмә ныр никуал күсы? Пенсийы ацыди?

Хъынцъымб е г. Пенсийы қәуын афон ын нәма у.

Б е д т о. Әмә уәдә?... Рынчын фәци.

Хъынцъымб е г. Әгәр дәр ма. Бадила хуыйны. Мәхи ном та у Хъынцъымбег. Чысыл ницәуыл дәр тыхсаг уыттаен. Мәхицән-иу бынат нал ардтон. Әмә ныр... Хәрзаг, Хуыцау загъта, уый дын ницы у, әз дын әй фәкарздәр кәндзынән. Ахәм уавәры бахаудтам, әмә... Әхсәвыгәтты хуиссәджы цыртт нә уынәм.

Б е д т о. Қәуылна? Чи уә фәхъыгдары.

Хъынцъымб е г (*Бадиламә амоны*). Мәнә мә фыд.

Б е д т о. Әмә цы кәнә? Сур фәвәййи? Әррайы тәваг әм хәцәз кәнә?

Хъынцъымб е г. Йә сәрзыонд... Әрра нәу, фәлә... Цәвиттон... Цыбыр дзырдаёт... Мә фыд раздәр фысы комәй хал нә раластанд. Уыдис фырнымд. Адәмы уарзта. Уыдон дәр ын аргъ кодтой, фәлә фәстагмә... Йе 'мбаlettә йә сахуыр кодтой гәр... гәр... гәртәмттә исыныл. Фәстагмә әфсис нал зыдта, тәрхонылағәй күсын күы райдытта, уәд. Әвәцәгән әй исчи ралгыста кәнә та йын фыдбылызтә скодта. Гәртәмттә кәцы къухәй иста, уый бахуыскъ и. Дохтыр ын загъта, массаж ын кәнүт, фәлә... Уәртә кәсис, ныр дәр әй галиу къухәй әууәрды.

Б е д т о. Йә цуры әгәртә дзурыс, нә дәм смәсты уыдзәни, Хъынцъымбег?

Хъынцъымб е г. Хъусәй рәвдз нал у. Әвәцәгән, хостә... Иу низәй дзәбәх кәнәнц, иннәмәй та... Әхсәв нә иу цалдәр хатты райхъал кәнә.

Б е д т о. Цы фәкәнү?

Хъынцъымбөг. Хъәр фәкәны: “Әрбаңауынц мәм. Дамбаца мәм ныддардой! Кардәй мә рәхойы! Быләй мә әппарынц”.

Бедто. Әмәе уыдан читә вәййынц?

Хъынцъымбөг. Гәртәмтәе кәмәй фәиста, фәлә сә хъуыддәгтә кәмән нә сарәста, уыдан. Уәлдай арахдаәр әм ләбурынц дыууә ләджы. Амардта сә иу фыдгәнәг, әмбәлди йын фындаәс азы, фәлә... Мә фыд дзы райста бирә әхца, әмәе ахәстоны фәбадти әрмәстәр дыууә азы. Әвәццәгән, мәрдты исты ис. Куындаәр йә цәстытә әрцъынд кәны, афтәйәм әрбахәцә вәййынц. Иу дәсны сын загъта әндәр исқәдәм, дам, ма йә аласут, кәддәра, дам, ма уым йә цәстытыл уаиккой.

Бедто. Әмәе цы баистут?

Хъынцъымбөг. Аластам әй Ростовмә. Ме'мхәрәфырт уым кусы.

Бедто. Әмә?

Хъынцъымбөг. Нә фәхуыздәр. Уым дәр әй фынәй кәнин нә уагътой. Иунәг хос и сә асурынән.

Бедто. Цы?

Хъынцъымбөг. Мәрдтәе хъәлдәг музыкәйә дард лиздынц. Гъемәе йәм куы 'рбаләбурынц, уәд әз балалайкәйә кафыны цагъд әркәнин, әмәе сә уәд фервәзы.

Бадила (йә къухтә тилү). Әрбаңауынц! Әрбаңауынц! Уәртә сты. Музыкә!

Хъынцъымбөг (балалайкәйә кәнни тымбыл кафты цагъд. Бадиламә). Акаф.

Бадила (фестади, кафы). Орц тох! Орц тох! (Бағәллад. Йә цәсгомы хид сәрфы галиу къухәй.)

Хъынцъымбөг (Бадиламә). Әғъгъәд у!

Бадила сбадти.

Бедто (иуварсмә). Гъе уый та уын гәртамхор. Куын азуринц, афтәмәй иутә сәхәдәг бафидынц сә тәригъәдтә, иннаетән та сә цот әмәе уыдоны цот. Әмәе, цымәе, уәд цот цәуылнә фәзәгъынц сә гәртамхор ныййарджытән: “Әғъгъәд скәнүт! Уә тәригъәдтә махән фидгә куы фәуой, уәд та?”

Хъынцъымбөг. Әмбисонды дәсны дә хонынц, әмәе нын баххуыс кән. Нә бацауәрдзистәм нә исбоныл. Дәу фаг ссарадзыстәм долләртә.

Бедто. Йе'мбәлтәе йә нә абәрәг кәнинц?

Хъынцъымбег. Вәййынц әм. Мә мадыфсымәр министр у. Әрбауайы йәм, фәләй йәе бон цы у? Күүд фембәла уыңы мастисджытимә?

Бедто (хъәдуртә әркалдта. Хъынцъымбег хәстәг баңыди стъолмә). Мәнә кәсис, дыууә бур хъәдуры сты, чи йәм ләбуры, уыдон. Күү фәхицәнтә уаиккой, уәд... Иугәйттәй тагъдәр әрсабыр уыздысты. Мәнә хъулон хъәдурән йәе бон бирә у. Әнәзәгъинәгтә јәнә уый фәндәй ницы бакәндзысты. Ахсәв хъумамә йемә фембәлон. Уәвгә, ныр дәр йемә фембәлән ис. Иучысыл мә иунәгәй фәуадзут. Әдде тыргұты аләуут, Хъынцъымбег.

Хъынцъымбег. Хорз. Аләудзыстәм. (Бадилайы къухыл ахәңди. Ахызтысты уатәй.)

Бедто (йәхимидағ сусу-бусу кәны. Стәй адзырдта әддәмә). Раңаут!

Хъынцъымбег. Цәмән нә арвыстай?

Бедто. Әнәзәгъинәгтә сәйрагдәримә фембәлдтән. Йә ном дәр йәхимә гәсгә у — Хәлбурць. Цы йәм фәхъыг кәсдзәни, уый бәрәг нәу.

Хъынцъымбег (йә дзыппәй систа долләртә. Радта сә Бедтомә). Уыдон аванс сты.

Бедто. Радзырдта мын Хәлбурць, цытә бакәнин хъәуы, уыдаттә. Күү афынәй уа Бадила, уәд-иуын йәе цәстисты цур сау роды къәдзил иу цалдәр хатты стилут. Стәй иуын йәе нывәрзән бавәрдзыстут дыууә сыкъайы әмә хәсгард. Ссәдз болы фәстә мәм әрцәудзыстут. Кәд ницы дзәбәхдәр кәна, уәд јәндәр дәлимонән баләгъистә кәндзынән. Уый та Бухъо хуыйны. Уый хәларзәрдәдәр у. Стәй мәм ләмбынәг байхъусы.

Хъынцъымбег. Ныр цәуәм. Күүд нын бацамыдтай, афтә бакәндзыстәм.

Бадила. Бузныг, Бедто! Дәуыл ма мә зәрдә дарын. Адәммә ныхъхъәр кәнин: “Мачи уә исәд гәртам”!

Ацыдысты.

Дзенхъла (бахызти мидәмә). Чи ацыд, уыдонән цәй бирә фәффарстай. Әнхъәлмә кәсинаштән сфермәцыйтән. Ди мә фыды әмном дә, әмә мын әхсызгон у дә фенд. Дисон дә мә фыны федтон, әвәццәгән, мә зәрдә демә дзырдта, әмә...

Бедто. Вәййы афтә.

Дзенхъла. Әз дән Уәләнгәйтты Дзенхъла. Дә кой јәндәрәбон зианы фехъуыстон мәрддзыгой адәмәй. Хуыматәджы әппәлд дә кодта иу ләг. Йә фынды сырх уыди, кәнә нуазгә

акодта, кæнæ та йæ хур басыгъта. Дæуæй афтæ загъта, æнæзæгъинаæтæ, дам, боныгон дæр йæ разы фæбадынц, æрмæст, дам, никæмæ фæзынынц Прозрачный сты. Æз дын ме 'рцыды сæр бамбарын кæнон. Ёгæр бахæлар дæн цъæх арахъимæ. Мæхи дзы атонынмæ рахъавын, фæлæ мæ не суадзы. Гъеныр куывиды кæнæ æндæр ран цалынмæ графини бынай рухс скæла, уæдмæ нæ хæдзармæ нæ ацæуын. Айфыцаг мыл уырдыглæууæг стъолы иу кæронæй иннæмæ дынджыр уайдзæф æрбадыгъуытт ласта.

Бедто. Иннæтæм дæр?

Дзенхъла. Уыдонмæ нæ. Уыдон мæ дæле бадтысты. Сидтытæ æз уагътон. Дыккаг бадты мæнæй хистæр нæ уыди.

Бедто (*йæ мидбылты худы*). Уырдыглæууæг дыл уайдзæф çæмæн базыгъуытт кодта, уый нæ загътай, Дзенхъла.

Дзенхъла. Афон, дам, у уæлæмæ сыстынæн, бинонты, дам, хуыссæг йæ быны скодта. Дзенхъла, кæнæ, дам, дæ зæнгты æндиснæг цот раугъта. Мах, дам, дыл уæлæмæ схæцдзыстæм. Иуахæмы нæм иу хуыпп дæр арахъх нал уыд, æмæ мæхициæн бынат нал ардтон. Мæ сыхаг Суццаты Дæрзæг дæр æнæ нозт минут дæр нæ фæразы. Ёрбауади мæм, сæфын, дам. Мæхинимæр афтæ зæгъын: "Æз дæр хуыздæр уавæры нæ дæн". Дуканимæ бæргæ фæраст уыдаиккам, фæлæ нæм æхца нæ уыди. Уыцы уæззаяу рæстæг æз фæкомкоммæ дæн, мигæнæнты цы арахъхъаг сыр-сыр кодта, уымæ. Не 'фсин нæхимæ нæ уыди, тæргай та алыгъд йæ цæгатмæ. Мигæнæнтæй иуы сæр байгом кодтон. Арахъхъагæй тæбæгътæм æрæвгæдтон æмæ — çæмæн уый зæгъыс. Фæйнæ дыууæ тæбæгъы дзы бацымдтам, æмæ... Уый уыди мæйы размæ æмæ абон дæр цыма мæ сæр зилы, афтæ мæм кæсы.

Бедто. Раджы бахæлар дæ уыцы судзаг донимæ?

Дзенхъла. Уастæн, мæ фыдæн цы зæгъон. Бæрæгбон-иу чьиритæ куы скывта, уæд-иу мæм фæдзырдта: "Рауай, лæдджы бынæдæфхад, æмæ ацаход". Гъемæ-иу æз дæр... Афтæмæй са-быргай-сабыргай... Бауарзтон æй мæ мады æхсырау.

Бедто. Уæд дæ Дзенхъла та çæмæн хонынц?

Дзенхъла. Фæстагмæ æз райгуырдтæн. Гъемæ мæ мæ ниййарджытæ куы араэстой, уæд иуырдæм — дзенхъла, иннæрдæм — дзенхъла æмæ ма мæныл фæхæст сты. Айфыцаг мæ рахиз цонг рысти æмæ дохтырмæ фæгæпп ластон. Федта мæ. Фарстатае мыл æрбакалдта, искуы, дам, салд зæххыл фæцзыгъуытт кодтай, дæ цонг, дам, дæ быны фæкуысї" Æз ын дзуапп радтон: "Никуы". Стæй ын хъæræй загътон "Цонг цæф нæу". Уый фæстæ мын мæ сыхаг

Дзоги афтә, аз, дам, зонын, дә цонг цәмән риссы, уый. Риссы, дам, нуазәныл хәңзынәй. Әмә әңгәгәй дәр. Күвінди кәнә әндәр ран фынджы уәлхұс күн фәбадын, уәд уый фәстә тынгдағар фәриссы. Мә уәле чи фәбады, уыдоммә сидт күн 'рхану, уәд дзыхты тормаэстә нал фәкүсінц. Сә ныхәстә цима резинәтәй конд вәййынц, аивазынц сә, әмә агуывзә дә күхү дар. Күн йә әрәвәрай, науәд ай хистәры разәй күн фәдәле кәнай, уәд искәй уайдзәфән дә тәккә ныхыл йә түупп фәңдеудән. Әмә цонг әфсәйнаг у?

Б е д т о . Расть зәгъыс.

Д з е н х ъ л а . Гъенір мәм ацы ныхәстә кәнгәйә праважат кәннын әрцыди.

Б е д т о . Цы проважать кәннын? Кәй? Кәдәм?

Д з е н х ъ л а . Водқә ахсәнмә күн ауадзынц, уәд афтә фәзәгъын. Дәумә никүници ис? Дә түмбочкә афтид у?

Б е д т о . Әз нозитимә лымән нал дән.

Д з е н х ъ л а . Уәдә мәхәдәт мәхиуыл күнә батыхсон, уәд... (Йә пиджаччи мидәттег дзыппәй систа водкәйи авт. Кәсі үәм.) Йе 'мбис ын фәндагыл уырдыңды бынмә ауагътон, фәндәгтә иууылдәр кәдәм цәуынц, уырдәм.

Б е д т о . Философи әмә сатираїы бирүйи рәзты, әвәеццағән, искуы фистәгәй ауадтә?

Д з е н х ъ л а . Ғәлдәхгә дәр ма акодтон уартә Фриты Софийи бирүйи рәбын.

Б е д т о (худы). Әз әндәр бирүйә зәгъын.

Д з е н х ъ л а (авг үә дзыхыл сдардта). Гъенір мын фенциондәр. (Авг үә сәрүл әрхойынмә хъавыди, стәй үәхи фәурәдта. Бауд түмбочкәйи цурмә, графинәй дон раугатта агуывзәмә. Анызта үә). Иу әвзәр миниуәг ма мәм ис. Сидт күн ануазын, уәд афтид агуывзә мә сәрүл әрхойын, әмә... (Йә хъәмпин шляпә систа.) Мәнә кәсис, күнде скъозола? (Зыны сәрүл астәу күүипп.) Әдас наә дән, мыйяг исты әвзәр низмә күн асайа.

Б е д т о . Әмә ма үә ныр дәр әрхойыс?

Д з е н х ъ л а . Нал. Дохтырмә баңуын хъауы. Әндәрәхсәв дәр та фәрасыг дән. Фаләсихәй нәхимә мә цыппәртүл әрбапыздән фәскъәвда. Райсомы адәм мә фәдтә күн федтой, уәд дисы баңыдысты, дысон, дам, хъәумә цавәрдәр ног сырд әрбапыд. Үә фәд, дам, фесәфти Дзенхълаты тротуарыл. Милиционер суанг не скъәтмә дәр бакости, стәй та — наә кәркдонмә. Фарста наә, уә фосәй, уә мәргүтәй, дам, ници фәхъуыди.

Б е д т о . Карз нозт күн баназыс, уәд дә зәрдә наә фәриссы?

Д з е н х ъ л а. Фәриссы, иғәр дәр йә чеппыл нал у. Ноджы арахъхыл алцы әвзәртә ныккәнның. Гъеныр мә ма-
дыхойы чызгмә арахъхъ күй бапуазын, үәд мә ком хус
фәкәні фырдойныйә. Уый уымән әмә арахъхыл карчы бы-
рон ныккәні. Чи та йыл фәнүк ныккәні, чи та — чыыр, на-
уәд тамако. Скән мын хос. Нә сыхаг Мыччыйән карз нозтәй
бағсис нә уыд әмә ныр нал нуазы. Дәснитәм арәх цыд йә
мад. Цыдәридәр у, уәддәр йә азар мәнүл баftyдтой.

Б е д т о. Аевәццәгән.

Д з е н х ъ л а. Сараз мын чиниг, әмә... Хәсджынәй дә нә
баззайдзынән. Мәргұтә нәм бирә ис, кәрчытә, гогызтә, ба-
бызтә. Кәнә дын әхча ратдзынән, кәнә та... Дыууә бабызы
дын күй раттон, уәд фаг нә уыдзысты?

Б е д т о. Хорз. Аз дын чиниг скәндзынән. Къуырисәры-
иу мәм әрцу. Уәд әнәзәгъинәгтән фәлладуадзән бон вәййы,
әмә семә бәстон аныхас кәндзынән, семә зәгъгә, сә фәтәг
Футтулиимә, кәнә та йә хәдивәг Бохъоимә.

Д з е н х ъ л а. Цәй уәддә... Аз цәуын. Къуырисәры мә
ардәм хъәуы.

Б е д т о. Фәндараст!

Дзенхъла ацыди.

Уәдә мәхицәй цы сарәзтон. Бон-изәрмә адәмы сайын,
фәливиын сәе. Фәлтау... Уәвгә чырынта аразын дәр... Аедзух
уыдонмә кәссиң... Мә фыд рухсаг уәд... Ныр мә уый ацы
дәснийад кәнгә күй фенид, уәд... Кәд мәрдты исты ис, уәд
мәм мәстәй фыцдән. Уый искәй афәливины бәстү фәлтау
йәхи әрцауыгътаид. Нә, нә... Аегәргәнәг, дам, әгәр кәні.
Ахкосджын сты мә сыхәтә Гәбуки әмә Гацце дәр.

*Аедде хъәләстә: “Уым дә?!” “Фәцәуәм дәм!” Бацыдысты
Гацце әмә Гәбуки.*

Г а ц ц е. Раст губернатормә дәр уый бәрц адәм нә
фенхъәлмә кәсси. Иутә дуармә ләууынц, иннәтә уалә
үәлләр бәләстү бын бадынц аууоны. Цыбырдзырдаид, нә
фыдәбон ирдәй зыны.

Гәбүккү. Ирыстоны цы хъәуы нә баләууыдистәм, ахәм
нал баззад. Аз әрмәст зонн әртә хъәуы фәдән. Октябрьхъәу-
мә уал фәраст дән. Автобусы чи бадти, уыдонән аивәй ныхас
дины фәдил анывәстон, стәй сабыргай әрбаздәхтән Бедтомә.
Загътон син: адәм әм ныггуылф кодтой. Уынгты азмәлән нал

вәййы алыхуызон машинәтәй. Уырдыгәй араст дән Сунжәмә, стәй та Комгәронмә. Фәкасын, әмә адәм къордтәй кәм фәләүүнц, уырдаем мәхи байсын әмә сабыргай-сабыргай әфсон ссарын дәсниты кой кәнүнән, стәй Бедтойә райдайын әппәлүн...

Г а ц ц е. Із дәр Гәбүккийә къаддәр тухәнтә нә кәнүн. Ірыдоны постхәсджыты афтә сцырын кодтон, әмә сә ардәм исчи зыңдзән а дыууә боны. Уырдыгәй фәраст дән иу зианмә, фенхъәлд-таиккой сә хәстәг дән, мә цәстыйтә дәр къухмәрзәнәй асәрф-тон, чырынмә кәсгәйә. Фаллаг уынджы дәр уыди зиан әмә уырдаем дәр бахаңца дән. Фәндагыл адәймаг чысыл нә хардз кәнү әхшатә. Кәд дәм Бедто боны дәргы әрәмбырд вәййы цыппар мины, уәд се 'мбис хъумә уой маx. Фәлә... Нә зәрдә дыл худы.

Б е д т о. Ігәр раджы у хъаст кәнүнән. Мәгуыртә дәр мәм әрбаңауынц, әмә уыдонәй цы хъумә райсон. Бон-дженитә та... Уыдонән — цард хъуырмә. Ахәмтә Хуыцауән дәр арах нә кувынц, дәсниты дәр стәм хатт абәрәг кәнүнц.

Г æ б у к к и. Із афтә әрыхъуистон, әндәрәбон, дам, талынджы уә кулдуар иу министр бахоста. Йемә, дам, уыди дыууә депутаты.

Б е д т о. Депутатты фәнды, цәмәй сә ногәй разварой. Министр та йә күистәй тәрыйн нә комы...

Г æ б у к к и. Гъе, уый дын демократи! Цы сә фәнды, уый кәнүнц. Закъон сәм нымады дәр нәу.

Б е д т о (тумбочкәйы лагъз раласта. Систа дзы әхшатә. Імбис дзы Габүккийән радта, әмбис та — Гаццейән). Ахәм мызд уә йә фыны дәр ници райстаид.

Г æ б у к к и. Цом, Гацце, әмә та фыдәбон кәнәм. Із райсом цәуын Хұымәлләт әмә Брутмә. Иу ран дзы зиан ис, иннә ран — чындахсәв. Бензин мә ссарын хъәуы.

Г а ц ц е. Із та мә фәндаг адардзынән Хәтәлдон әмә Цраумә.

Ацыдысты.

ӘЕРТЫККАГ НЫВ

Уаты фәлгонц у, раздәр күйд уыд, афтә. Ірмәст дәсны Бедтойы раивта Гандзери. Йә уәллә — Бедтойы дарәс, цәсгомыл та — грим, зачъетә әмә боцъотә. Айдәнмә кәсгәйә йәхү дзәбәхтә кәнү. Ірбайхъуисти күйдзы рәйын. Гандзери әрбадти бандоныл. Стъолыл равәрдта хъәдуртә. Кәсис сәм. Уыцы рәстәг дуар бахостәуыди.

Хъәләс. Бацәуән ис?

Гандзери. Мидәмә, мидәмә. Табуафси!

Даккыдыгы (бахызти уатмә). Даңайсом хорз!

Гандзери. Арфәгондү!

Даккыдыгы. Аз Дақкыдыгы даң. Хъуыды ма мәкәныс? Афтә мын загътай, майрәмбоны, дам-иу әрцу, уәд, дам, әнәзәгъинәттән фәлладуадзән бон вәййы әмә, дам, сәхистәр Хъапәимә бәстон аныхас кәндзынән.

Гандзери. Хъапә ныртәккә ардыгәй ахызти. Кәд дыл къәсәрмә амбәлди, уәддәр нә зонын. Уәвгә, әнәзәгъинаң зынгә нә кәны. Даңаңты раз куы уа, уәддәр ай үәлдәфәй нә раиртасдзынә. Аәрмәст йә уләфт афтә тыхджын у, әмә йәм хәстәг ләуд куы фәүай, уәд банхъәлдзынә: рог дымгә мыл аәрбагуылф кодта.

Даккыдыгы. Сау бонтә! Афтәмәй мыл йәхи куы скъуырттаид къәсәрмә, кәнә кәртү! Айфыццаг ам куы уыттән, уәд мыл уә куызд не сраjdта, цинтә мыл кодта, йә къәдзил тилгә. Ныр мыл рәйтта. Аәвәццәгән, мә нал базыдта, уәд уыцы әнәзәгъинагыл рәйтта. Хъапә йә схуыттай?

Гандзери. О, Хъапә йә хоныңц. Йә фыртыл иу къах нәй. Цәцәнү йыл минә фехәлди.

Даккыдыгы. Аәмә әнәзәгъинәттә дәр уым хәцынц?

Гандзери. Хаттабмә бацыди, бартхыраң әм кодта, хәстән, дам, кәрон скән. Уыцы бон Басаевмә дәр уыди. Иу ран ныхәстәгәнгә куыд фәцәйцидысты, афтә сыл минае фехәлди. Сә дыууәйән дәр сә къәхты кәрәттә ахаудтой.

Даккыдыгы. Сау бонтә! Аәмә афтә куы фәзәгъинц, хәст, дам, хәйрәжджыты зондәй райдайыңц адәм.

Гандзери. Гъемә сын Хъапәйи фырт Мурдзыыхъ загъта, ағылъад, дам, фәүәд мах, дам, уын афтә нә загътам әмә фондазы хәцат, науәд авд азы. Хаттабы цәвгә дәр ныккодта. Коммә нә кости. Йә боцъотыл, дам, ын спичкә бадардта әмә, дам, ма сә тыххәй ахуиссын кодта. (Паузә.) Цәвиттон, Хъапә сразы. Даң фәндон сәххәст уыдзәни. (Схуыфәгау кодта.) Мә хъәләс ныффәсус. Зонн тәвдәй уазал дон бануәзтон, әмә...

Даккыдыгы. О, о, айфыццаг даң хъәләс лыстәгдәр уыди. (Паузә.) Нә ләг мә нал уагъта ардәм, фәлә... Мә фәнд атардтон. Нә йәм байхъуыстон. Мемә әрхастон, кәләнтә кәмән кәндзынә, уыданы дзаумәттәй гәбәзтә. (Систа сә йә хызынәй. Иугай-дыгай сә дәтты Гандзеримә.)

Мәнә уый Гандзерины хәденәй гәбаз, мәнә уый та йә ус Тимкәйи къабайә, мәнә уый та сә чызджы кофтәйә, мәнә уый та сә ләппуйы хәлафәй. Адон самал кәнин әңцион наә уыд. Иу бон кәсүн, әмә сә ногәхсад дзауматә кәрты телтыл — ауыгъд. Мә цинән кәрон нал уыди. Мәхицән загътон: “Диссаджы фадат мын әрцыди”. Сә ус йеддәмә сәхимәничи уыди. Хъахъхъәдтон әй. Иуафон сә ауыдтон йә хойы чындызимә дуармә бадгә. Хъәлдзәг ныхәстә кодтой, җәуылдәр иу худәгәй бакъәцәл сты. Әз хәсгард радавтон, җәхәрадәтты суадтән. Цәхәрадонмә цы дуар ис, уый къәпсырәй әхгәд уыди, хәрдмә йыл схәцытән. Фегом.

Гандзери. Афтәмәй дә адон лыггәнгә исчи куы байяфтаид, уәд...

Даккыдыры. Цытә дзурыс! Хъәуы цәрдҗытә мыл зардҗытә скодтаиккой. Искаәд сә исчи йә дзаумамә фәкомкоммә уыдзәни. Зәгъдзән, ардыгәй гәбаз әппәрст ис. Йә сәр разилдзәни, хъуыды кәндзәни, уәдә мын чи скодта кәләнтә, зәгъгә. Цәмәй зондзысты, әз уыдтән. (Аджих.) Кәләнтә кәнинән бирә рәстәг бахъәудзәни?

Гандзери. Къуыри, науәд фылдәр.

Даккыдыры. Уый әгәр бирә рәстәг у. Фәнды мә, цәмәй сә тагъдәр искауыл исты къәрцц ауайа, цәмәй усугуртә бәрзәйдихтә фәуой, цәмәй, сә ләдҗы сын колхозы сәрдары бынатмә чи кәны, уыдан аварийы бахауой, ома уәлдәр хицәуттә, фәнды мә, цәмәй сә хъуццытә бахуыскъ уой, сә кәрчытә әйчытә мауал әфтауой. Әмә-иу уәд схәрәнт уәливыхтә әмә хъайла, науәд лывзә. Ныронг-иу мә сыхаг Серапинтәй калди хъонтхора әмә бирцы тәф, ныр уыдан Гандзериты цур ницыуал сты. Ноджы дымгә дәр цыма мә нервытыл фәкафы, кәс әмә та лывзәй тәф наә уәтты фәмидағ вәййы.

Гандзери. Кәй кой кәнис, дә уыци сыхәгтә куы фәцагъды уаиккой, уый дә фәнды? Уәд сә иу афәдзмә...

Даккыдыры. Уый мә наә фәнды. Уәд ницыуал әмбардзысты. Стәй мә уым фәлхәстә кәнин хъәудзән. Фәлтау цәрәнт, әрмәст хъизәмәрттәй, низтәй, фыдәхтәй сә хъуырмә уәнт. (Паузә.) Нәхи бинонтән дәр ма афәрс. Дә хуызән дәсныйыл никуал фембәлдзынән. Хуымәтәджы тынг дә әппәлниң, Заманхъулы дәсныйән йә кад доны нытътылупп кәндзәни. Бафәрс мын. Бафидззынән дын, цас әмбәлы, уымәй фылдәр.

Гандзери. Гъемæ хорз. (*Стъолыл хъæдуртæ æркалдта. Стæй сæ азмæста дыууæ хатты. Кæсы сæм æдзынæг.*) Мæнæ цалдæр боны размæ бамæстджын стут. Уæ уæныг æддæ базза-ди. Чидæр æй æргæвдынмæ хъавыди, фæлæ... Уæныг йæ къæхты баст атыдта æмæ боныцъæхтыл уæхимæ бахæццæ, бæндæны гæбаз йæ фæдыл ласгæ. Раст нæ зæгъын, Даккыдыгы?

Даккыдыгы. Мæнæ диссаг! Æцæгтæ дзурыс! Нæ уæныджы нын æцæгæй æргæвста чидæр. Кардæй йæ къубал дæр иучысыл фæлыг.

Гандзери. Æнæууæнк кæнут иу лæгыл. Йæ номы раззаг дамгъæ “Хъ”.

Даккыдыгы. Мæнæ та ноджыдæр иу диссаг! Æцæг æнæууæнк кæнæм иу лæгыл. Хъазджери хуыйны.

Гандзери (*æркалдта йæ хъæдуртæ, азмæста та сæ дыууæ хатты. Хъуыдты ацыди*). Мæнæ уæ хæрз хæстæг рынчындонмæ бахауди. Сылгоймаг у.

Даккыдыгы. Афтæ, афтæ! Мæнæ царциаты диссæгтæ! Дæу хуызæн дæсны никуы и зæххы цъарыл. Æцæг бахауди мæ хойы чызг рынчындонмæ. Куыздыл фæхæцыд. Æппа куынæ уайд.

Гандзери. Дардæр. (*Æркалдта та хъæдуртæ. Азмæста та сæ дыууæ хатты.*) Мæнæ уæм цины хъуыддаг дæр фæндаг агуры. Ног адæймаг уæ хæдзармæ йæ къах бавæрдзæни.

Даккыдыгы. Мæнæ æмбисæндтæ! Нæртон æмбисæндтæ! Æцæгæйдæр нæ лæппуйæн хъуыддаг кæнæм. Чызджы хæдзармæ минæвæрттæ барвыстам. Уæдæ ма æххæст зæгъ, цы чызджы курæм, уымæн йæ ном. Ахæм æцæгтæ чи дзуры, уымæн уый зæгъын зын нæ уыдзæни æппындæр.

Гандзери. Кæд дæ афтæ фæнды, уæд ын йæ ном дæр зæгъдзынæн. (*Кæсы æдзынæг хъæдуртæм.*) Йæ ном, йæ, ном у Мисурæт.

Даккыдыгы. Мæнæ та ног диссæгтæ! Гъеныр Хъазы-беджы хохы цъуппыл алæуу æмæ æнæхъæн дунемæ ныххъæр кæн: “Диссæгтæ æмæ æмбисæндтæ! Зæххыл фæзынди, æппындæр чи никуыма уыди, ахæм дæсны! Алцыдæр уыны, алцыдæр зоны, алцыдæр дзуры! Æрцæут æм тагъдæр!”

Гандзери. Уæ чынdziаг кæм кусы, уый дæр дын зæгъдзынæн, Даккыдыгы.

Даккыдыгы. Зæгъ-ма йæ, зæгъ, генион дæсны, хæйрæджыты паддах!

Гандзери (әркаст йæ хъæдуртæм). Уæдæ хъус бæлвырд. Уæ чындағ кусы... Кусы... Дуканийы.

Даккыдыры. Мæнæ та ног диссаг! Нæртон диссаг! Мæ сæры хилтæ арц слæууысты! Мæ буар зыр-зыр кæны! Афтæ мæм кæсы, цыма æз ныртækкæ дæуимæ аргæутты бæстæйы дæн! Кæд, мыйаг, фыны уынын адæттæ! (Йæ цæсттытæ аууæрды. Фестад Йæхиуыл дзуæрттæ æftauы) Уæвгæ, дæуæн Хуыцау куынæ æххуыс кæны. Дæ хæргæнджытæ æнæзæгъинæгтæ куы сты...

Гандзери. Афтæ, афтæ. Хуыцау кæлæнтæ кæныны ныхмæ у. Табу йæхицæн!

Даккыдыры. Хатыр курын. Цы фæрæдытæн, уый фæстæмæ мæхимæ исын. Тобæ! Тобæ!

Гандзери. Уæдæ бæлвырд скарстай, нæ?

Даккыдыры. Цæй тыххæй зæгъыс?

Гандзери. Иубон мын иу сylгоймаг ныллаgъстæ кодта, мæ чындаzæн, дам, кæлæнтæ скæн, æмæ, дам, ын мæ фырт фенад уа. Йæ цæгатмæ, дам, куы ацæуа, уæд, дам, ын æндæр чызджы æрдавдзыстæм. æз ын чиныг скодтон æмæ мæм ус æртыккаг бон æрхæццæ. Йæ фæсонтыл æртæ сынчыы æрзади. Фæфæсмон кодта.

Даккыдыры. æз фæсмонгæнаг нæ дæн. Мæ фæсонтыл сынчыытæ нæ, фæлæ кабачкитæ куы 'рзайа, уæддæр... Уыцы Гандзерийæн хъумæ мæ цæст истытæ фена, стæй йæ бинонтæн.

Гандзери. Гандзерийы ма фæстаг хатт кæд федтай?

Даккыдыры. Знон райсомæй. Сæ дуармæ цы ногсагъд къутæртæ ис, уыдоныл дон кодта.

Гандзери. æмæ дæ ныр йæ фенын нæ фæнды?

Даккыдыры. Куыд æгъдауæй? Ам æй æрбалæууын кæнын и дæ зæрды? Ахæм тых дæм куыд разындаzæн? Ар-дыгæй мах хъæумæ ис æппынкъаддæр æртиссæдз километры.

Гандзери. Ис мæм ахæм тых дæр. Мæнæ дын Гандзери. (Йæ зачъетæ æмæ боцъотæ раппærста йæ цæгомæй.) æрбакæс. æз дæ сыхаг дæн, Гандзери.

Даккыдыты джихауæй бæззади. Йæ зæнгтæ фæтасæгау кодтой. Стъолы тигъыл ма фæхæцыди. Цы зæгъя, уый нал зоны. Былтæ ма бæргæ змæлыңц, фæлæ дзы ныхас нал хауы!

Даккыдыты (æрæджиау). Сымах стут æнаккæгтæ! Цъаммартæ! Цæстфæлдахджытæ! Сымах кæмæй ахъазынмæ хъавут?! Даккыдыты уæ йæ маст райсдзæни! Кæсүт ма-иу! æнæзæгъинæгтæ хъазут æмæ уæ ралгъитæн! Уыцы Хъапæ

уә бæллæхты баппарæд, фæсмонгond куыд фæуат! Æз цæуын, фæлæ..

Гандзери. Фæлæуу, Даккыдыгы. Мæ машинæйы дæ бахæцæ кæндзынæн уæхимæ.

Даккыдыгы. Æнæрай дзы скæн! Ныппырх дын уæд!
(Дуар ныггуыпп кодта.)

Гандзери. Уæдæ зæххыл цы æдзæстуарzon адæймæгтæ ис! Кæд бамбардзысты? Кæд æрçæудзæни сæ сæртæм хорз зонд! Цы дын нæ фаг кæны? Дæхæдæг дæхицæн зæрдæниз цæмæн нывæндыс?

Бедто (бацыди). Кæд ма искуы дæснымæ ацæуа. Пыхс йæ сæрыл ахаста уынгмæ. Æз æм мæхи равдыстон. Хъусгæ уæм кодтон иннæ уатæй. Ам, дыууæ уаты 'хсæн дуар ис. Зыхъхыр уыди. Хорз арæхстæ.

Гандзери. Ныр уый цæмæй зыдта, ды мæ мадырвад кæй дæ, уый. Раст бакодтай, нæхимæ мæм телефонæй кæй бадзырдтай, уымæй.

Бедто. Æз дын æрçæуынæнхъæл нæ уытæн. Хорз трюк скодтай. Уыцы грим дын кæм уыди? Мæ тækкæ хуызæн лæг ацараЙтай дæхицæй.

Гандзери. Адæмон театры архайын. Гримтæ дæр уыр-дыгæй рахастон. Цон ныр. Мæ бригады уæнгтæй иутæ картоф къахынц, иннæтæ та — пъæмидор тонынц. Зæгъдзысты, куыд æрæгмæ нæм зыны.

Даккыдыгы (дуар та фегом кодта). Æз сымахæн мæ маст нæ ныууадззынæн! Сымах цæсты кæй баftауынмæ хъавут? Мæнмæ майдан и мæ хорз куысты тыххæй!

Гандзери. Æрсабыр у, мæ сыхаг! Æддейы мæм фæлæуу, æмæ дæ мемæ аласон.

Даккыдыгы. Æнæрай дзы скæн дæ машинæйæ! Æз фæлтау хæрæгуæрдоны ацæудзынæн! (Ныггуыпп та кодта дуар.)

Бедто. Гандзери, не 'фсин замманай хæбизджынтæ скод-та æмæ сыл ацинтæ кæнæм, цалынмæ ма хъарм сты, уæдмæ. Бирæ дæ нæ бафæстиат кæндзыстæм.

Æмбæрзæн

АЗТЫ СӘЕРТЫ

СФӘЛДИСӘГ

Уыдис мә царды алцы дәр: хәрзиуәг,
Ағгомәгаст, әнәуынен, фыдәх...
Уыдтаң-иу хатт хәләртты 'хсән хәрзиунәг,
Мән хаста арәх фәсвәдты мә бәх.

Рәедыдтытә? Цы и фылдәр нә царды?
Мәлинағтәй кәцы ләг у сыгъдәг?
Фыдгой аәрмәстдәр не сфидаудзән мардыл, —
Гәды цәрәд уырыд әмәе сыгъдәй.

Зәгъдән мә чидәр: “Тохгәнәг нә уыди,
Уәддәр йә царды уыд ыйдәр рәсугъд:
Ағъдәнцой-иу Рәестдинадән ләууыди,
Йә рухс зәрдә фәлывд әмгәрттыл худт”.

Кәрәдзи ивынц әхсәв әмәе рухс бон,
Куы рухс уыдтаң, куы та әхсәвау тар.
Уәздан әмәе хәрам ысты мә исбон:
Рәвдауы мә сә быцәуаджы зард.

Уадз афтә уәд — куыройы фыдтә зиләнт
Мә сәрыл дәр — уон хъәлдзәг әмәе 'нкъард,
Фыдгултә мә ыйфыддәртә фәдзурәнт...
Уәддәр уыдзысты уыдон иумә цард.

О Сфәлдисәг, дә ракиз уәд уәлахиз! —
Дә цардысконд мәнәй әллойаг нәу;
Рәедыд кәм нәй, мән уыцы бәстәй бахиз,
Амәе хәссон мә зәрдәйы бын дәу!

ДЕ 'НХЪӘЛЦАУ

Кәсіс мәм ме 'взонгад фәхаугә азты тарәй.
 Уый бazzад ам дзәгъәл, кәddәр ай ам ныууагътон.
 Цәмәй мә байрайа? Цы бадома мә карәй?
 Мән царды тымыгътә дыргъбәласау ныууыгътой.

Аңхъәлмә каст, мәгуыр, мә фәзындә аңхъәлмә,
 Фәрнджын фәндәгтән ын архәссин кәд сә рухсәй,
 Кәд аәм мә хорзы кой арыхъуысид нә хъәумә,
 Аәмә та хъазид уый сәрыстыр аәмә буцәй.

Аәз аәм арыздәхтән фәллад, рынчын, зәрондәй.
 Цы уыд мә рифтаджы фәндаггагән мә балцы,
 Аәз уый дәр байуәрстон мә рәдауәй, мә сонтәй.
 Мә уарзт, мә рәстдзинад козбаутә истой арцыл.

Мә хъәу, дә рәстдзинад — дә тыд хоры быдыры,
 Да хиды 'ртахы, стәй дә сәрыстыр аегъдауы.
 Зәгъ-ма, куыд ай уына аеввонгхор сау куырм уыры?! —
 Гуыбындзәлты цәсты уый къахбынмә архауы.

Цы мын фәцамыдтой дә куырхон зәрәйтә,
 Мә чысыл хохаг хъәу, нә дуне сә нә аиста:
 Ахца 'мә мулк ысты йә хуыцәуттә, йә зәйтә,
 Да сыгъдәг уды фарн ам байхсыди, бастад.

Ныр ма дәм де 'нхъәлцау аңәнүфсәй арыздәхт,
 Зәрватыкк й' ахстонмә куыд арыздәхы, афтә:
 Цәфтә ағасгәнәг у райгуырән фыдызәхх,
 Кәд та дын райсин ног фәндаггагән дә арфә!

РУХСЫ КУЫРД

Байронән

Дә чингуытә ныр цаләм хатт кәсиси,
 Сә фарны рухс мә ног афтауы дисыл,
 "Цы стыр Хуыцау сә бафтыдта мә исыл?" —
 Аәз минәм хатт мәхинимәр фәрсси.

Дә фарны рухс... Уый бazzади фәлтәртән,
Уый иу фәлтәрәй иннәмә у хид.
Дыууә әнусы кәд дәүәй кәстәр дән,
Үәddәр дә кадәй буң кәнын мәхі.

Мә фәлтәр дә йә зәххон Хуыцау хоны.
Ды дә, Поэт, нә уаз хъуыдытән цырв.
Аңус-әнусты дзылләты тәрхоны
Әхсаргардау дә алы дзырд у цыргъ.

Ды бакодтай хъәддаг рәстәгыл рохтә,
Йә барәг дә, дә коммәгәс ысси.
Кәд рәстәг карзәй айнәг дәр ыссы,
Үәddәр, Поэт, нә райгуырдтә ды рохән.

Әрмәестдәр уый у барджынәй әнусон,
Йә удај рухс цы ләг цәгъды зәххыл.
Фәэмын дә әз: цәмәй дәуау ысрухс уон,
Дәуау уәләрвтәм сахуыр уон тәхын.

ФАНДИАГ

Малиты Васойән

Уый поэт уыд, зәрдәрайгә тахт
Уалә арвы әнәбын тыгъдады,
Уарзты цәхәр йә риумә фәтагъд,
Кадән хорз зыдта йе 'фсургъыл бадын.

Уыд йә зарәджы алы зәл рухс.
Мады зарәгау зәрдәмә хыzt.
Фәлә аbon цәмәндәр ныхъхъус:
Кәд нә уыди кәлән цәстәй хыzt;

Йе ләгдурты тәрхоны фәцъәх
Уый цәхәр зәрдә, — базыдта рис...
Цух у зарәгәй аbon нә зәх.
Гъей, кәм дә, поэт, зарәг ма сис!

Еви нал хәссыс абор дә сәрмә
Хъазын ерысы “Фат әмә 'рдынәй”?
Фехс дә уарзты фат Нарты къасәрмә,
Сис уәлмонц зарәг Нарты фәндүрәй.

Цәй, мә хәлар дыгурон әфсымәр,
Мах фәндагыл дә фәндүр хъәуы.
Де 'фсургъыл та сызгъәрин саргъ сәвәр
Әмә баләуу Парнасы хъәуы.

Уым куыд сыгъдәг у уәлдәф, куыд адджын!
Бад дзы зәдтимә стъалытән се 'хән.
Кәд сыгъдәг удәй зарыс, — дә барджын,
Нуаз дзы кад әмә радәй дә сырх сән!

ДУДЖЫ ФӘЛВАРАЕН

Нә уалдзыгон азты хәләрттә уыдыстәм,
Нә царды фәндәгтыл сыгъдәгәй цыдыстәм,
Рәсугъуд уыд нә фәд.

Сә тохы зардҗытә нә фыдаелтән уарзтам,
Кәрәдзийыл, хорзәй цы ардтам, уый уәрстам,
Цы нәм рауад уәд?!

Йә бонәй уа уәецъәф — әфтауы нә дисы,
Уый азты фәлгәтү йә хъару әвдисы.
Әмбисонд — йә зыд.

Ләмәгъдәр зәрдәтү уый ногәй фәлдисы,
Йә монктай кәрәфы дәлимонау исы,
Дәумә дәр фәзынд.

Кәддәр-иу әмгәртти биноныгәй луәрстай,
Ныр мәнә уәецъәфы фәлгуры әууәрстай
Ысхъәләй цәус.

Фәлтәры фәлхәртти дә фәндагыл уидзыс
Мәңг цыты быцәутән: дә бынаты ризыс,
Хъәуынц дә — хъәуыс!

УЙЙ РАДЖЫ УЫД

Ныр уыцы уалдзæг адард и мæнæй,
Кæмдæр ма хохы дидинæг æфтауы..
Мæ фыд ма ссардта армыдзаг мæнæу
Æмæ йæ райгæ саумæр хуымы тауы.

Æз та хæссын мæ зæрдæйы мæ дис:
Мæ сыхаг чызг æххормагæй фæуадзыг,
Йæ алыварс ысцырын и фæдис,
Куылдæрты йын æхсыр йæ хъуыры уадзынц.

Мæ фыд та ма йæ армыдзаг мæнæу
Нæ сау мæры зæрдæдзураенты тауы...
Фæци йæ тыд æмæ нынкъард мæнау,
Хъуыр-хъуыргæнгæйæ Сфæлдисæджы фауы:

— Цы бакæнæм, уæззау хæссы нæ дуг, —
Цыма йæхимæ фау ыссардта — афтæ. —
Мах байтыдтам зæххы цъарыл нæ туг,
Ысуадздæн ныр сæрибары сырх таутæ...

Хъæбул, Хуыцау дын макуы раттæд хæст, —
Йæ хызыны ма иунæг гага разынд,
Фæстаг нæмыг... нæ йæ уарзы мæ цæст:
Æз сахуыр дæн фæстауæрцæн уый уадзын...

Нæ зыдтон уæд, йæ армыдзаг мæнæу
Кæй æмбæхста йæ сырх гагаты фидæн,
Кæй уыд æххормаг стыр бæстæ мæнау,
Кæй уыд мæнæу æппæты стырдæр Фидар!

ДÆХИМæ КæС

Зынг зæгъынæй нæ судзы ком.
Фæлæ ма дæ зæгъын æрфæндæд:
Фæуыдзæн фидиссаг дæ ном,
Æмæ дын судзdzысты дæ фæд дæр!

Кәеддәр Джордано загъта “зынг”, —
 Кәм ма уыд адәмән ызнагдәр!
 Нә йын уыд фарсхәңдәг Хуыцау дәр,
 Амә йыл бафтыдтой уәд зынг.

Куы цәуай цардвәндагыл раст,
 Уәд дәем әрдзә ызнаджы растдзән.
 Амә кәмә хәссыс дә хъаст?
 Кәм кәнынц растдәр тәрхон растән?

Дон ласы раст ләдзәдҗы, зон,
 Къәдз ләдзәг истәуыл фәхәңдзән.
 Кәнны зәххон цардәй мә хатдзәг:
 Мәгүыр у раст ләгән йә бон.

ӘҮҮӘНК У ХҮР

Рәестылдзәуәг, цы дын уарзы мә цәст,
 Хуыцау дын раттәд уый, хәлар, мә бәсты.
 Рәестдзинадәй дә зәрдә уәд әфсәст,
 Хуыцауау дә куыд бауарза мә бәстә.

Хъәуы дә ныр әхсон зәрдә, әхсар:
 Дәүән зындон ныр раләууыд дә бәсты,
 Нәртон Сосланы фат-әрдын ыссар, —
 Батырадзәй фылдәр ысты дә хәстә.

Нырмә нә зыттай кобрәтән сә судзаг.
 Ныр дын кәнынц дә хуыцаутты куынәг,
 Амә дә зәрдә Данкайау куы ссудзай,
 Уәд бацәрдзән ләдҗы уды Әүүәнк.

Әүүәнк у хур, ләдҗы зәрдәмә — хид,
 Аңә уый нәй нә уарzon, нә әфсымәр.
 Әүүәнк кәм нәй, уым амонд у әлгъин,
 Амә нә цард әнә әүүәнк ыссымәр.

ХУР ЙАЕХИ НАДТА

Гәедыбәлас йә пакъуы калдта,
Æмә ўыл кодта уадымс цин.
Йәхи сыйгъәрин хур уәд надта,
Рәесугъд уалдзәг нын кодта хин.

Уыди нын арв, уыди нын а зәхх
Адамы, Еуайы дзәнәт,
Æмә Ыстыр Хуыцауы хорзәх,
Хуызджын аервәрдыны къәләт.

Фәссырх-иу дән дә былты артәй,
Уыд сонт аәмә ызнат дә риу.
Нә кадыл буләмәргътә зардәй
Уәд кодтой хъәды къохы зиу.

Æрттывтой фыййәутты аәртытау
Уәездан сырхмәтәгтә, зынгձаст.
Дәуән хъәбысыздаг аәртыдтон
Дә уарзон дидинәджы баст.

Ды кастә уыдонмә, ды худтә,
Дзырдтай: “Рәесугъдәр изәр наәй”.
Дә дзыккутәм әвшәлдта уддзәф,
Æмә йә мидбыл худти Мәй!

УАРЗТЫ МӘСЫГ

Л-йән

Ды — мә хуымгәнд, мә зәхх,
Æз — дә әнусон тауәг.
Цард та дардзәни цъәх
Мах фәстә дәр нә тауәй.

Ды — мә цардәттәг хур,
Уд йә узәлдәй тавәг.
Æз — дә къәбицы хор,
Де 'нхъәлц фидәны тауәг.

Дзурынц: не 'мбийы туг —
Тау ысуадзы рәдауәй.
У нын фидәны дуг
Буд хъуыдытәй рәвдауәг.

Уды бazzади уд,
Зәрдә зәрдәйы бацард.
Ды — мә фынты рәсугъд,
Аэз — дә коммәгәс уацар.

Мах дыууәйә күстү
Уарзты Мәсүг фәлдисәм,
Хуры тынтәй ысты
Йе 'ргъәу тигътә 'мә систә.

ИВГЪУЫДЫ РУХС

Дзанайты Ирә әмә Зәирәйжн

Нә уарзын аэз амдзәвгәтә кәсүн,
Сымах тыххәй та гом кәнүн мә зәрдә
Аәмә уәем ныр рәсугъд фынау хәссын
Аэз иучысыл уә уалдзәг аәмә сәрдәй.

Уыди дә дзыкку бурдзалыг, мыдхуыз,
Нә институты бәләсты бын бадтә,
Дә фарсмә та уыд сау дидинәг чызг,
Аәмә уын кодта рогвад дымгә батә.

Фәлә ёваст арв бахтүлон и, скъәвда.
Уә сәрмә бәлас базырау уыд тыгъд.
Мә цәстәнгас уә иуәй инна скъәфта:
Уыд уалдзәг, аәмә риуы зәрдә сыгъд.

Уыд уалдзәг, фәлә хохаг уыдтән аэз
Аәмә ёмбәхстән ме 'фсармән йә тары.
Мә цәстыл уад мә фынты дәр уә хуыз,
Фәндиди мә уә дыууәйыл дәр зарын.

Ныр азты сәртү акәсүн уәдмә:
Цы ләг на мысы йе 'взонгад йә зыны?
Куы уә ауынын уынджы дәр ләугә,
Уәд та әхцен дин зәрдәйы фәзыны.

КÆСАГДЗУАН

Радзырд

Mайрæмбоны күйсты кæрон уайтагъд сгуыхт дугъонау æрызгъоры. Мe'мкусджытæ æнæ уæлдай уынæрæй сæхи айсынц. Сæ хъуыддæгты ахæст сын бирæ азты дæргъы бæльвырд базыдта. Забе æмæ Зæлинаæйæн уæд цыппар сахатыл райдайы сæ "дугъ" нæ горæты культурæйи "сакъадæхтыл". Хæдзары хъуыддæгтæй дæр сæхи иуварс нæ ласынц — абон дæр филармонийи ног концерты размæ, хъумæ базарæй дыууæ — æртæ боны фаг хæлç æрбахæссой, хæдзары сæ Забейы мад — зæронд Æна бабæстон кæндзæн. Сабаты та райсомæй искуы хъæдбыны, кæнæ хохы къахвæн-дæгтыл фæцæйуайынц æд хордзентæ. Сæ къаннæг Олег — Забейы фæстæ, Зæли — уый фæдыл. Забемæ — лæдзæг, Олег дæр иу къæцæл радомы, сæ хордзентæ дæр — æмхуызон: цъæх кæттагæй хуыд, æрмæст Олегæн — йæхимæ гæсгæ чы-сылдæр. Хуыцаубоны дыууæйæ æнæмæнг фæзынынц, ног кинонывтæ, кæнæ ног спектакль кæм цæуы, уымыты, фылдæр æнæ Олегæй. Къуырисæры сæ цæстыты æрттывдæй бæрæг вæййы, сæ улæфты рæстæг куыд дзаджджын рауд, уый.

Славæ æмæ Эльбрус та майрæмбоны уæлдай æнуvyд свæййынц суанг мæ ти-лифоны дзæнгæрæгыл дæр. Фæлæ сæ мидхъуыды ницы хуызы разындиндæн. Сæ ракъахын афтæ зын нæ вæййы.

— Эльбрус, уәууа, күйд мә байрох!? Знон дын зәгъынмә хъавыдтән — дыууә сәгуыты амарынән мын лицензийә зәрдә бавәрдтой... Әмә ма ныр цы хуызы срәвдә уыдзынә? Сахаты фәстә машинә әрбаңаудән.

— Әмә маң җәттә стәм. Фәсдуар әвәрд нын сты...

— Уый та ма чи — маң? Бирәйә нәй җәуән, машинә резинәйә конд нәү! — знает хъәләсәй архайын, мә худын фәстаг амәлтәй уромгәйә.

— Max Славәимә иу бынат дәр... — фәкодта Эльбрус.

Мә җәсты зуләй ахсын Славәйы русты сырх.

— Әмә җәмәй базыдтат знон... Мә тилифонмә хъусут сүсәгәй?!. — фәстаг фәлварәнтә ма кәнын, Славәйырдәм разилгәйә.

— Нә, Хадзы нәм әндәр хъуыддагыл никуы фәдзуры.

— Ә, хәйрәджытә!.. — мә худын нал баурәдтон аәз.

Абон дәр та фәсдуарајы сыйбар-сыбур айхъуистон, стәй фәаууон сты. “Цымә та сә зәрды цы ’рәфтыд? Цуан афон фәивгъуыди...” — хъуыдтыә кодтон мәхинимәр. Тилифоны дзәнгәрәг мын мә хъуыдтыә фескъуында.

— Байрай! Күйтә мын дә? — дзырдта нә заводы директор Афәхъо. Де ’нәниздзинады тыххәй дә фәрсын ма бахъәуәд...

— Нывыл у!

— Уәдә дәхи арәвдә кән. Кәсагдзуан җәуәм...

— Кәд?

— Ныртәккә! Машинә — дуармә... Уәхицәй дзурын.

— Омә та фәдис у? Уалләттә акъахын уәддәр нә хъәуы?!

— Нә хъәуы. Дә хызын, де ’нгуыртә дәр мәнә рәвдзәй ләууынц. Әрмәст дын дә цырыхъхытә не ссардтам. Дә хуис-сән голлаг пъадвалы ис?

— О, цырыхъхытә дәр, цыма, уым сты.

Мә комкоммә къуыл стыр сахатмә скастән — күисты кәрөнәй сәедз минуты рацыд. Ме стъол афснайдтон әмә ратындыдтон. Нә дуармә, әңгәг, стыргомау әхгәд уәзласән машинә ләууыд. Иу әрүгөн ләппү дзы Эльбрус әмә Славәйы разамындаид ый кәсагахсән дзауметтә әфснайдта.

“А, мәнә сты! Уымән әрбайсәфтысты? Багъәцүт!..” — ахъуыды кодтон мәхинимәр.

Дуарәй бахызтән, мә къухы мын дзулы карст әмә диз-дайы мур фәсагътой. Хәргә-хәрын мә дзауметтә аивтон әмә фәраст стәм.

Фәндагыл машинә иуварс фәзылд әмә хъәмпы цъынайы фарсмә фәләууыд. Уайтагъд ын йә гуыффә хъәмпәй айдаза кодтам, уәлейи йыл кәттаг әрбайтыдатам әмә фәлмәныл фәрсәй-фәрстәм нәхи әруагътам. Ләгъз фәндагмә күсі рахызыстым, уәд хъәмп авдәнау базмәлыд. Уайтагъд мә хуис-сәг йә бины анорста. Райхъал дән, тыгъд бидыры гуыргъахъ фәндагмә күсі бахәццә стәм, уәд. Нә алыварс, ңәст ңас ахста — әгәрон тыгъадад.

Дард бидыргәронәй зынди фыййәутты уәтәр. Кәрдәг стәм рәтты зына-нәзына фәцъәх. Фароны тымбыл уаддзәлхытә нылләджыты әмбырдтәй ләууыдысты. Фәндагәй дард-гомау ауыдтон гогызы йас ңавәрдәр мәргүтә. А-а, қәсагластәсты, әвәццәгән, кәнә хърихъуппыта! Машинәйи уынәрәй фәтарстысты. Иуцасдәр иумә азгъордтой, стәй уәззаугай сәхи уәләмә систой, атахтысты.

Нә машинә хидыл бауд әмә доныбылтыл сабыргай уәләмә сзылди, чысыл ма суад әмә бинтон әрләууыд. Зәхмә әргәппытә кодтам. Бонәй ма иу сардзин уыдаид, фәлә ныгуылән сызгъәрин ахуырстәй разынд... Донырдәм баудтән. Егъаугомау қәсаглас мәнәй фәтарст әмә йәхи дон-дон ауагъта. Йә даргъ базыртә, цима әнәбары сәхигъдауәй базмәлынц, афтә әнционәй уәлдәфы ленкәнгә афардәг. Доны былтыл уәләрдәм фәраст дән — әнгуырәппараен бинеттә, зәгъын, фенон. Мә къәхты бинәй уәрцц спәррәст кодта. Йә базыртә тыхтылдгәнгә, йәхи систа, иу-ссәдз метры бәрц зынәй атахт, стәй әваст қәрдәджы әрныгъуылд.

Изәрон фәлурс арв доны қәсәнәй зынди әд мигъы цъуппыта. Рог дымгә чысыл уыләнтә стәры Хъаспийи денджизырдыгәй, стәй та ныссабыр вәййи. Дардәй стәм хатт әрбайхъусы ңавәрдәр әнахуыр цъиуты цъиах-цъиах әмә та ныхъхъус вәййынц... Әгәрон бидырты уәрәх сабырдзинад әхсыз-гонәй уәнгты хъары.

— Тагъд — цәгхыз! — айхъуистон Афәхъойи сонт хъәр.
— Цы лаууыс?

Әз дәрдзәфтомау уыдтән, әмә күсі әрызгъордтон Афәхъойи цурмә, уәд рәстәмбистә сардзан былгәрон тәлфыд. Не 'мбәлттә әрбамбырд сты әмә цымыдисәй кастысты қәсагмә. Афәхъо йәхәдәг чысыл дардәр ие 'нгуыр ногәй арәвдз кодта әмә йә суанг фаллаг билы рәбын малмә бап-

пәрста. Әңгуыры хъәд саджилгондыл әрәвәрдта әмә әрбаздахт. Йә дзыппәй чысыл аркъау фелвәста, кәсаджы сәйраг ленкәнән базырты хырхәндә фәлыг кодта әмә йә даргъ хызын донмә баппәрста. Хызын, йә комбосәй былыл цүрк күүрд уыд, уымә афидал кодта. Уыцы рәстәг та Афәхъойы әңгуыры къәбәлы къәр-къәр ссыди. Әз әм хәстәг ләууыдтән — хъәдмә фәләбурдтон, әрбариуыгътон әй, стәй әндах, әңгуыры хъәд иннә къухмә райсгәйә, къәбәлыл тухынмә февнәлдтон. Иуцасдәр рәстәг әндах әңционәй цыди. Афәхъо мә фарсмә ләууыд әмә ләмбынәг каст, куы мә къухтәм, куы, доны әндахы кәрон кәм змәлд, уырдәм. Йә дәрзәг цәстәнгасы хорзәй ницы зынди, әмбәрстон: мә чысыл рәдыйд дәр мын нә ныббардзән. Афәхъойы спиннингимә афтә хорз нә арәхстән, стәй мә йә әдзынәгкаст дәр, әвәццәгән, хыгдардат әмә-иу фәкъуыхы цән — иуцалдәр хатты капрон әндах ме 'нгуылдзыл атыхст. Әндах зынәй цәуын райдыта, кәсаг әрләууы, фәстәмә атъ-әппитә кәны, галиуырдәм ахәцы, стәй та — рахизырдәм...

Әппынфәстаг Афәхъо нал фәбыхсыд, әнә дзургәйә айста әңгуыры хъәд мә къухтәй, тагъд-тагъд әрбаивәста кәсаджы йәхимә әмә фәхъәр кодта:

— Тагъд — цәгхыз!..

Цәгхызмә фәләбурдтон, доны хәдбыл аләууыдтән, банхъәлмә кастән. Афәхъо кәсаг хәстәгдәр куы 'рбайвәзта, уәд ын цәг йә быны фәкодтон, ныр ыл схәцион, зәгъгә, уәд кәсаг фәзылд әмә цәгәй йәхи иуварс аппәрста.

— Рәвдз ләуу, гормон! — фәтъәлланг ласта Афәхъо.

Әз цәг арфдәр ауагътон. Афәхъо та кәсаджы сабыргай әрбалвәста... Күндердәр цәджы сәрмә әрбахәццә, афтә рәвдз схәцыдтән әмә кәсаджы былмә раппәрстон. Әркастән әм: йә дзыхы къәпсир нә зыны. Хызәй йә иуварс куы әрәвәрдтон, уәд къәпсир йә рагъы базыры ныхстәй разынди. "Диссан! Әвәццәгән әңгуырбос куы әрбатъәпп кодтоң, уәд дзы фәнхист".

Афәхъо та йә аркъау фелвәста, спиннинг мәнмә авәрдта:

— Уалләттә сил акән! Уәртә йә билрәбынмә баппар! — йәхәдәг кәсагән йә хырхытә фәлыг кодта әмә йә иннәимә стыр хыз-дзәкъулы донмә ауагъта. Ныр ләппутә сыймәлы-дисты, се 'нгуыртәм фәләбурдтой. Чи — дәлдәр, чи — уәлдәр, билгәрон арәнхъ сты. Фәлә суанг фәсахсәвәртәм

ничиуал ницы әрцахста. Афәхъо йе 'нгуыры сайәнтә цалдәр хуызы аивта, куы астәумә әппәрста, куы — кәронмә, фәлә кәсаг хәстәг нал цыд. Фәстагмә къәпсыртыл әхсынәны ләмарәнтә бафидар кодта әмә сә малмә басхуиста, йәхәдәг арт кәныныл баләүүид. Мах дәр ма иучысыл афәстиат стәм, стәй иугай җәттә артмә нәхи байстам.

Изәрон рог дымгә фәсатәгдәр. Хъаспийырдыгәй уымәл уадзәф хаста. Цъиуты зарәг әрмynæг, әрмәст ма дард кәңцәйдәр хъазты әдзәлгъәд хъәр стәм хатт әrbайхъуисы.

Әхсәвәры фынг сарастам, нә хызынты цы хәлц разынд, уымәй. Термосы конд тәвд цайә фәйнә зәрдиат хуыппы скодтам әмә уәд машинәйи гуиффәмә схызтыстәм. Нә уәлә цыдәртә әрәмбәрзтам. Афәхъоимә нәм иу хъәеццулғонд әрхауд. Даргъ фәндаг әмә боны фәллад ахъардта уәнгты.

Иуафоны фехъал дән. Әрыхъуистон. Донырдыгәй цыдәр уынәртә хъуисти. Мә хуыссәг фәлыгъыд. Цалдәр минуты ма мәхи ныххъус кодтон, фәлә нал бафынәй уыдзынән, уый бәлвырд куы бамбәрстон, уәд фестадтән. Мә цырыхъұытә акодтон, зәхмә әргәпп кодтон әмә донырдәм фәраст дән. Уый мәйрухсмә егъая айдәнау әрттывта. Мәй дзы дәргъәццион несийә зынди. Ме 'нгуыры хъәдмә бахаццә дән, фәгуыбыр кодтон... Чысыл фалдәр дынджыргомау кәсаг донай фесхъиудта әмә фәрсмә йә тъәпп фәцыд. "Сардзан у, әвәццәгән"... Әз әм кәсгәйә аzzадтән. Доны уыләнта уәрәх фәйнәрдәм азгъордтой. Уыдон нәма әрмynæг сты, афтә ноджы дынджырдәр кәсаг йәхи сысхуиста чысыл дәлдәр, иу метры бәрц схицән ис доны әрттивгә уәлцъарәй, әрзылд әмә әмдзәхгәр фәстәмә ныңъцъывытт ласта.

— Уый та дын кәф! — Ныр ме 'нгуыры хъәдмә фәком-коммә дән әмә иу уысм нә бамбәрстон, цәмән скатай, уый. Фәләбурдтон әм, тухынмә йә февнәлдтон. Капрон әндах куы зынәй цыди, куы та әнцендәрәй. Фыццаг мә зәрды уыд ме 'мбәлттәм фәдзурын, стәй ахъуыды кодтон: "Уыдон мын хуыссәгхъәлдзәгәй цы баххуис кәндзысты?.." Былмә хәстәг әрләууыдтән, әнгүйрү хъәд галиу къухмә айстон, рахиз къухәй җәгхыз кәсаджы бын фәкодтон, схәцыдтән. Кәсаг хызмә нә ныххаудта — җәгыл җәхгәрмә сабыр ләууыд әмә йә былгәрон әрәвәрдтон. Әнгүйрү хъәд дәр әрәппәрстон, кәсагмә фәгуыбыр кодтон... Уый стасыд, фәкъәләт әмә йәхи фехста, доны хәрз былгәрон йә тъәпп фәцыд. Әз ыл мәхи

баппәрстон, фәхәст ыл дән, фәлә мә къухтәй фәбырыд... Хъуырдухәны йә нә бамбәрстон, доны күйд скүйси стәм, уый. Зыбыты донастәй рахылдтән былмә.

Ахәм кәсаг дә аирвәзәд!.. Нә мын ай ныббардзысты. Афәхъо мә күйд фәрсдзән, уый мә цәсттытыл ауад... Фәлтау фәстәмә доны багәпп кән...

Уыцы сахатыл та спиннинджы къәбәлы хъәр мә хъустыл ауад. Базгъордтон аәм, мәхионмә фәкомкоммә дән — кәм ай әрәппәрстон, уымәй дзәвгар фәхәстәгдәр доңмә, ноңжыдәр фезмәлыйд... Хъуыддаг фембәрстон — мә кәсаг доны аирвәзт, фәлә әнгуырәй нә фәхицән, әнгуырәй! Зәрдә цыдәр әнахуыр стәлфыд риуы. Суанг къәхтәм цыдәр ризәг ахәццә. Иу гәппән әнгуыры хъәдыл фәхәст дән, фәлә къухтә цыма хорз нә арахсынц... Әндах әрбаивәзтон аәмәйә къәбәлыл тухынмә фәдән. Мә къухты ризәг чысыл фәмынәг, зәрдә уәддәр риу ратоны. Ныр цыма кәсаг әнциондәрәй каст коммә: сабыргай хәстәгдәр цыд былмә. Бынтон хәстәгәй куы сзында, уәд доны әрләууыдтән, әнгуыры хъәд галиу къухәй әрбаивәзтон, рахиз къухәй цәгхыз доны әрныгъуылын кодтон. Кәсаг та куы фәзынд, уәд аәм рәвдз цәгхыз бынты әрбакодтон аәмәйә фелвәстон.

Машинәйи гуыффәйи кәй ничи сызмәлыйд, уый мын ныр бынтон әхсызгон нә уыд... Кәсаг әрәвәрдтон, хыз-дзәкъул Афәхъойы дыууә кәсагимә әрбахастон, мәхи кәсаг дзы цыдәр амәлттәй фәмидағ әмәйә фәстәмәйә бинатмә фәхәццә кодтон. Ныр бынтон әрсабыр дән. Артձәсты цур спичкәтә ссардтон, әндзарәнтә әрбамбырд кодтон, гәххәтты скъуыдзәгтә сын сә быны акодтон аәмә сыл бандзәрстон. Иу чысыл кардәй хус хъамылтә ракарстон, арты сә бавәрдтон, мәхәдәг мә дзаумәттә ласыныл фәдән. Хъамылтә куы ссыгъдысты, уәд сыл сугта, фәйнәджыты сәститә дәр баппәрстон. Иу цалдәр къәцәлы әркъуырдтон арты фарсмә аәмә сыл мә хәрзләмәрст дараес айтыйдтон.

Сәкәсәни арв фәирдәр. Кәмдәр уәрцц фәсус хъәләсәй байдытта: чых-чых, чых-чых... Минут дәр нәма раңыд, афтә та ногәй әрбайхъуист, ныр сыгъдәгдәр: тъәпп-тъыллыпп, тъәпп-тъыллыпп... Чысыл фәстәдәр иу циппар ранәй хъуысты уәрцциты уалдзыгон зарәг. Цыдәр әхсызгондзинад удыл әппәрстой сә хүымәттәг зәлтәй. Нырма ноджы әндәр къәбәлдзыг зәлтә дәр хъуысын райдытой уәрцциты зарә-

дкы 'хәнмә-'хәнты. Чи уа уый? А-а! Дзиго-цъиу! Диссаг, никуы фехъуистон әхсәв дзиго-цъиуы зарын!

Æхсәв?.. Нә, ныр әхсәв нал у. Скәсән ноджы фәрухсәр. Зарәггәндҗытәм бафтыд дзәвгар — бирәты хъәләс дзы фыццаг хатт фехъуистон. Фәлә мәнә стәм хатт кәйдәр зонгә хъәләс хъуысы әргом, цима мә сабийы бонтәй цыдәр ирд хабар әрбамбәлд зәрдәйил, әнахуыр әхсызгон...

"Бу-бу-бу-пыхх!.. Бу-бу-пых! Уый гугукгәнаг куы у!"

Уәгъд быдыры цима зараг цъиутә иумә сә хъуытазмыр хъәләстәй арвы цъәхыл әнахуыр рәсугъд нывәфтыд гауыз уәфтой... Уымә сә зәлланг хъәләстә иутән бәлвырд бәрzonдәр стәхынц — айзәлынц, сә хъәздыг ахорәнтәй иумәйаг гауызы астәу сәрттиви уардихуыз дидинәг. Уәрцц та уафы кәроны йә хүимәтәг мыртәй иугәндзон нывәфтыд...

Боны уагәвәрд райхъал, фәтыхджындәр. Ме 'мбәллтә дәр гуиффәйы базмәлышты. Сә дзурын хъуысы. Мә дарәс әрдәг хүсәй скодтон. Әрзылдән доны былтыл әнгуыртыл. Нәй, иуыл дәр дзы кәсаг змәләг нә разынд. Фәстәмә артձәстмә куы 'rbazdæхтән, уәд Афәхъо аходәныл архайдта.

— Гыы, куыд у? Хуыссәг дә нә ахсы? Дәхи ма суазал кән. Дә дарәс цыдәр уымәлхуыз куы у. Әртәх дыл әрбадт? Аходән уал скәнәм. Ам райсомәй иу фараст сахатәй раздәр кәсаг әнгуырмә хәстәг нә цәуы. Фәлә нә уый фәстә, кәд рәстәг нывыл уа, уәд нал равдәлдзән. Фарон диссаджы кәсагдҗын рәстәг әрәфты-дистәм ардәм. Раст-иу дзы хъыбылы йас сардзантә уыд.

— Әмә бос нә атонынц?

— Нә! Миллиметры стәвдән капрон — уанцион нәу...

— Мәнән миллиметры әрдәг дәр нәу...

— Уәртә ма мә хызын радав әмә дә бос рәвдз аив! Кәд мын тъепатә ахсынмә нә рацыдтә?!

Афәхъо хызынәй систа сыкъа әндахы тыхтон әмә мын йәхәдәг аивта ме 'нгуыры бос ставдәрәй. Йәхәдәг зәрди-агәй аходән кәнныныл баләууыд. Доң куы рафыхт, уәд әваст, цима әрмәст ныр әрбаләууыд йә зәрдыл, фәхъәр кодта:

— Ладе! Исчи уә кәсәгтә асыгъдәг кәнәд.

Æз донырдәм фәраст дән, фәлә Афәхъо йә бардзыра фәбәлвирдәр кодта:

— Æз Ладемырәй загътон!

Ладе мә рәсты фәңырд. Фәстәмә арты размә куы 'rbazdæхтән, уәд мын Афәхъо ныллағ хъәләсәй бамбарын кодта:

— Ладемыр кæсаг сыгъдæг кæнын уарзы... Арæхсгæ дæр кæны, — бафтыдта ма йæ ныхасмæ Афæхъо, стæй, цыма мын мæ хъуыдытæ фембæрста, уйиау дардæр дзырдта. — Алы куысты дæр листæт фæзилæнтæ ис æмæ, зæрдæ куынæ райа куыстмæ, уæд зын раиртасæн сты... О, хæринаг скæнын — хуымæтæг хъуыддаг нæу! Мæнæ цай райсæм. Фондзыссæдз сылгоймаджы бафæрс, цай кæнын зоныс, зæгъгæ. Иу дæр дын дзы нæ зæгъдæн — нæ зонын. Уымæн æмæ йæ хæрз хуымæтæг хъуыддаг хонынц.

Æз дæр Афæхъои уæд иу чысыл алхыскъгæнæгау афарстон:

— Зæгъ-ма, Афæхъо, дæ хорзæхæй, æмæ дæхæдæг та кæм базыдтай цай афтæ хорз кæнын?

— Æмæ æз загътон — базыдтон? — ацахста мæ уый.

— Нæ, уый афтæ хуымæтæг нæу... Сабыргай мысыд зæронд цаутæ Афæхъо, артимæ архайгæйæ. — Цай нæ уарзтон. Мах хæдзары йæ нæ кодтой. Хæрæндоны та йæ хæсты рæстæджы сыгъд сækæримæ цымдтой. Уæдæй фæстæмæ мын фенад. Фæлæ цалдæр азы размæ балцы сæмбæлдтæн сомихаг хъæу Каджараны. Сæ цай тынг мæ зæрдæмæ бацыд. Бафарстон сæ — цæмæй йæ, зæгъын, кæнүт. Æз дæр дзы нæхимæ чумæданы æрдæг раластон. Хæдзары мыл фаг фæхудтысты: уæртæ, дам, нæхи дуканигæсы зæрдæхудты дæр ма бацу, уымæй дæр ахæм цайгæрдæг иу голлаг балхæ. Иуцасдæр фæцархайдтон — нæ цæлгæнæнæй лаборатори рауад. Иу пут цайгæрдæг фесæфтон, цай нæ рауади...

— Ладемыр, цы фæдæ? Дæумæ кæсын!.. — хъæрдæрæй сдзырдта Афæхъо æмæ йæ ныхас кодта дардæр: — Цайы апп æртæ миниуæгæй у: ад, тæф æмæ хуыз. Уыдон æнгом баст сты. Сæ иу нæ уайы, уæд иннæтæн уæвæн нæй. Æндæр хатт уын битъинайы цай кæнын бацамондзынæн. Уый мын чысыл хуыздæр рауад. Марадзут, уыцы лæппу кæм нынныхст?

Мах фестадыстæм, фæлæ нæ цæуын нæ бахъуыд. Ладемыр æд кæсæгтæ доны былæй æрбахæццæ.

— Мæнæ дзы иуы хырхытæ хызы ныссагъдысты.

— Æмæ сын сæ æз нæ ралыг кодтон? — Афæхъо кæсæгтæм Февнæлдта. — Æртæ сты? Уый ды æрцахстай? Иунæгæй йæ куыд систай, бæдæйнаг?

Нæ бамбæрстон, Афæхъо мæ æппæлгæ ракодта, æви мыл нæ баууæндыд...

Эльбусы цъәхахст доныбыләй әрбайхъуисти: “Цәгхыз! Тагъддәр!”

Мах фәгәппытә кодтам әмә базгъордтам йә цурмә. Дыу-үәрдыгәй цәгхызтәй архайәм, фәлә кәсаг куы иуырдаәм аппары йәхи, куы иннәрдәм аивазы әңгуырбос. Әппынфәстаг донәй йәхи хәрдмә фехста, фәфәлдәхт, доныл йә тъәпп фәцыд...

— Аирвәэт!! Мәләты егъау уыд!! Ныр нәм дзы әрхаудзән Афәхъойә! — бакатай кодта Эльбрус.

Әз мәхи айстон доныбылгәрәтти: кәройнаг әңгуыртә, зәгъын, фенон. Цыма дзәнгәрәджы хъәр мә хъустыл ауад..

— Уәууа, рәвдзәр! — әрбасхуиста мә Афәхъойы хъәләс.
— Кәд чысыл уа, уәд әй фәстәмә ауадз.

Дыууә гәппән кәройнаг әңгуыры цур баләууытән, ставдомау капрон әндах, уәгъдәй әппәрст цыма уыд, ләдзәдҗы рәбын... Фелвәстон әй, әрбаивәзтон мәхирдәм, әндах әңционәй цыди, әвәдзы, йә кәсаг аирвәэт. Уәддәр ын, зәгъын, йә уалләттә аивон әмә йә ногәй баппардзынән. Әңгуыр нәма фәзынд, афтә доны цыдәр уәззаяугомау сыймәлыйд.

— Тагъд! Цәгхыз — тагъд! — фәхъәр кодтон ме 'мбәлтәм, мәхәдәг та арәхсәгә әрбахәцыйдән әңгуыры босыл әмә йә мә армыл атыхтон, ноджыдәр әрбаивәзтон, доны сау дәргъәццонгомау әндәрг фәзынд.

— Калм! — сирвәэт мә дзыхәй, фәлә йә бәлвырд нәма зыдтон. Цыдәр әнахуыр уазал мә синтәй файнәрдәм къабәстыл ахәлиу. Әндах мә къухәй абырыд...

Афәхъо цәгхыз феппәрста әмә та мын әңгуырбос мә къухтәй айста. Цалдәр ивәзты куы 'рбакодта, уәд цәгхызмә азамыдта, фәлә әз мә бынатәй нә фезмәлыйдән. Афәхъо та мәм әрбакаст, баҳудт:

— Кәсаг у... Кәф никуы әрцахстай?

Әз фәцырд дән, цәгхыз әм бынатәй бадардтон әмә йә әңционәй фелвәстон. Сардзанәй сабырдаәр разында нә кәф, ныр әм хәстәгдәр әркастән, әңгуырбос суанг йә хүылфәй зынди. Йә сау тъәпән сәрыл уәлейи дыууә гыццыл цәстү, фәлә йә рихитә?.. Йә даргъ дыууә рихийи йә фәскъәбутмә хәццә кодтой.

Афәхъо әңгуыр сәфтыдта әмә ме 'важид фәуагъта. Дәлдәр спиннинджы къәбәлы къәр-къәр ссыди әмә уырдаәм атындыдта. Әз дәр әд кәсаг ратахтән — дзәкъул хызы йә,

зәгъын, авәрон. Фәлә мын нал бантыст. Доны был иууылдәр хъәр сси: "Тагъд, цәгхыз! Хыз радав! Фалдәр-фалдәр! Дәлдәр!.. Уәлдәр!.." Стәм хатт дзы-иу карз әмә цәхджын ныхәстә дәр райхъуыст.

Æз цәгхызмә куы уәләмә тахтән, куы фаләмә, куы иуән әххүйс кодтон, куы иннәмән. Мәхи әнгүыртә бынтон рох-уаты аzzадысты.

— Æ, гормон! Йә бынты йын әй фәкән! — хъәр мыл кодта Эльбрус. — Уә хъәуы советмә дә бачындәу!

— Хәбәц ләуу! Дә дзых сәхгән! — фәдис самадта Ладе.

Æвәццәгән дзы дзәвгар хистәр кәй дән, уый аирох кодта хъуырдухәни. Афәхъойән хатыр у, уый хистәр әмә фәлтәрдажындәр кәсагахсәг у. Иу хатт мыл йә хъәләсү дзаг дәр ныххъәр кодта:

— Хәрәг бәтгә дәр никуы федтай?! Рәвдзәр!

Фәлә мәм не 'взонг Славик әгәр фәкъәйных, иннәты фәзмгәйә.

— Цәгхыз — рәвдз! Фынәйә райгуыртә?! — фәхъәр та дын мыл ласта уый дәр.

Ныр әз дәр мәхи нал баураңтон:

— Мә профцәдисон чиниг дәр дәүәй раздәр райгуырд! Хъуымызхор! Дә фындызы бын уал асәрф!

Славик әңгәг йә фындызы бын асгәрста әмә мәм йә хъоппәг җәстүтә дисгәнгә разылдта. Сардзаны сурмә куы раппарат, уәд уый җәстүтә дәр афтә ныххъоппәг вәййынц. Цыдәр худәг мәм фәкаст йә фәлгонц. Æз иннәрдәм аздәхтән, цәгхыз ме 'ккойы бакодтон әмә мәхи әнгүүрүрдәм араст дән. Цыма сә уыцы минут исчи ардаугә акодта — иууылдәр та фәдис систой:

— Тагъд ардәм! Цәгхыз!

— Рәвдзәр! Ілләх..

Фездәхынмә хъавыдтән, фәлә уәд ауыдтон — ме 'нгуыры хъәд сабыргай донмә фәхилү! Батахтән, фелвәстон әй әмә бос къәбәлүл әрбатыхтон. Æмбарын уырзәй кәсаджы, әрбаңауы иу цасдәр, әруромы, атъәппитә кәнү, стәй та раудазы йәхү...

Фәдисхъәр, әртхъирәнтә хъуысы алырдыгәй. Æз сә, цыма нә хъусын, мәхи афтә дарын. Мә кәсаг былмә әрбавваҳс әмә цәхгәр сыймәлүд. Бос чысыл куы ауадзын, уәд әвәсти-атәй атындызы бынмә, фәлә та йә әрбаивазын, әмә уәд доны уәлцъар йә рагъы базыр сзыны... Бынтон былгәронмә куы

'рбахәццә, уәд хәстәгдәр баудән, әндах къәбәлыл афидар кодтон, галиу къухәй әнгуыры хъәд сивәзтон, рахизәй цәгхызы мидәг кәсаг былмә 'rbайстон. Йә рагъձармы զәппәртә хурмә тар әвзиستау әрттывтой. Йә гуыбын та бур — сызгъәринхүз, ахәм рәсугъд уыд.

Иуәндәсәм сахатыл стыр кәсаг әнгуырмә хәстәг нал цыд фәлә чысыл кәсәгтә уалләттыл ныххәләф кодтой. Афоныл әнгуыры бос ма әрбатъәпп кән, уәд әнгуыр сыгъдәгәй фелвәстай — уаллонән йә фәд дәр нал...

Афәхъо рәвдз йә къәпсыртә лыстәгдәртәй аивта, әз дәр афтә, малмә хәстәгдәр бацыдән, стырдәр къәпсырыл ставдомау уаллон акодтон әмәе йә доны астәумә әвваҳс бахстон. Әнгуыры босыл ме 'нгуылдз дардтон. Афтә иу минуты бәрц аләууыдтән, стәй бос базмәлыд, цыма йә аивәзтәуыд. Әнгуыры хъәд чысыл стъәпп кодтон, фәлә йә наә раластон — уадз әмәе, зәгъын, иннә къәпсыртыл дәр исты фәхәца. Әваст бос арәдывдәуыд ме 'нгуылдзәй. Әз къәбәлмә фәләбурдтон әмәе йә әрбатыхтон. Бос куы уәләмә сызгъоры, куы — дәләмә. Әз дәр та йә әрбаивазын — фәңибырдәр кәнүн әнгуырбос. Цәгхыз цәстәй азагуырдтон, фәлә наәй, наә зыны. Әнгуырбос фәләмәгъ. "Әлләх, аирвәэт!.. Нә, ам ис!" — Бынтон хәстәг донәй сгәпп ласта егъау әнахуыр кәсаг. — "Ирвәздзән! Әгәр сонт тъәппитә кәнү..."

Славик цәгхызимә мә уәлхъус аләууыд. Хәстәгдәр әрбаивәзтон кәсаджы, әмәе йә Славик рәвдз фелвәста былмә. Әз дәр әм әркастән хәстәгмә. Егъау щукә йә дзых фәхәлиу-фәхәлиу кодта. Йә коммә йын къухәй чи уәнды. Афәхъо дәр наә уынәрмә әрбауад. Йә дзыппәй даргъомау әртыскән фелвәста, кәсаджы уләфәнтыл галиу къухәй арахсәгә әрхәңцид әмәе йын әртыскәнәй йә хъәләсмә нывшәлдта.

— Ә, зыдыка, зыдыка! Кәс-ма, әнәхъәнәй йә фәдәле кодта!

Афәхъо йын йә хъәләсәй къәпсыр әд кәсаг сласта.

Дыуудәсмә әвваҳс доны был бынтон әрсабыр. Иу ныхас дәр нал хъуыст. Афәхъо ма йә уалләттә цалдәр ивды акодта, фәлә никуы әмәе ницы...

Мә ахсәнү къултә мын цыма цыдәр сәлхъывта. Машинәйырдыгәй чидәр рахъәр кодта:

— Хәрынмә рацәут!

Әрхатын никәмә бахъуыд. Машинәйи аууонмә нәхи байстам.

— Боныхъәд ивынмә хъавы цыма. Әмә уәд ам нә ләуды сәр дыууәйил уыдзән, — загъта Афәхъо әмә алырдәм арвмә акәститә кодта. Әз дәр кастән, фәлә дзы ницы ивддинадыл мә цәст әрхәцыд. Афәхъо гуыффәйә кәйдәр хызын җриста әмә йә йә нывәрзән әркодта, фәлә фестад әмә хызынәй авг фелвәста:

— Ай та цы у! Кәй хызын у? — афарста сонтәй.

Йә әрфгүиты әлхынцъәй бәрәг уыд, тынг кәй смәсты, уый.

Ләппутә кәрәдзимә бакастысты, фәлә ницы сәзырдтой. Әз дәр авгмә әркастән.

— Хъәрмәдон нәу? — сәзырдтон, фәлә мәхәдәг дәр фембәрстон, дзәгъәл фәлтәрәнтә кәй кәнын, уый — нозты тәф мә билтыл сәмбәлд.

Афәхъо бынтон рафыкт:

— Нә банихас кодтам айфыццаг? Әви хынджыләг кәнүт?

— Афәхъо авг фәстәрдәм фехста, дард кәцәйдәр йе 'мыр түүп әрбайхъуист.

Славик Афәхъойы цурмә къәмдәстүгәй бацыд:

— Хызын Эльбрусы у, фәлә йәм спъиртт әз радтон. Исчи, зәгъын, мыйяг, доны куы ныххауа...

— Уыдон ныхәстә сты! Нә бадзырд бәлвирд уыд! — нә сабыр кодта Афәхъо. — Ләг йә ныхасән хъумә хицау уа.

Уәдмә арв мигътәй әрбахгәдта. Иугай лыстәг әртәхтә әрхая. Афәхъо фестад, донырдәм бауад, аләууыд, цыма цәмәдәр ныххъуиста. Сагъәсхүизәй әрбаздәхт, әнкъардай загъта:

— Мәнмә гәсгә, хъәмә цәүгә у...

Иууылдәр әнә уәлдай ныхасәй дзаумәттә әмбырд кәнынмә февнәлдтой.

Афәхъо Славикмә фәдзырдта:

— Дәуәй кәстәр нәм нәй... Марадз, кәсәгтә әрбадав әмә сә авд дихы фәкә.

— Әз сә әрбадавдынән, фәлә сә уаргә — дәхәдәг...

— Цәмәй тәрсис? Уәвгә фәкъәмдәстүгәй тәрсис хорз у. Фәлә уәддәр әспәтү чысылдәр хай дәхи уыдзән. Эльбрус, ды йәм фәкәс. Мыггамә уын Афәхъо нә уыдзән!

Уыцы ныхәстимә йәхәдәг хъамылы аныгъуылд. Иу цасдәр нал фәзында.

Ләпппутә рәвдз февнәлдтой уарынмә. Із, кәд мәхі дзауметтә әфснайыныл скодтон, уәддәр сәм аивәй мә хүс дардтон. Славик мәм йәхи әrbайста, цәмәйдәр мә цыма афәрсынмә хъавы. Әрәджиау йә дзых схәлиу кодта, фәләта йә къух ауыгъта әмә иуварс ацыд. Із әм фәдзырдан. Уый нығгуыбыр, ницы дзуры. Із ын йә цәститәм фәлварәгай кәсын.

— Цәй, ахәмәй ницы... Фәлә уәддәр авд хайы цәмән загъта Афәхъо? Әхсәз йеддәмә күнә стәм...

— Әвәццәгән, уый нымайын хүыздәр зоны, — загътон әз фидарәй.

— А-а... Нә шофыр әхсәзәм² — ахъуыды кодтон мәхинимәр, уәдә Афәхъо авд цәмән загътаид? Мә цәстәнгасы мә мидхъуыдитә хъуамә ма разыной. Стәй мә зәрдыл әрбаләуыд...

— Славик, фәләуу-ма! Умар әдзүх немә кәй фәцәуы, уый дә айрох? Ныррынчын у... Хай ын нә хъәуы?

— Әңгәт, әңгәт... — баҳудт Славик әмә хъәлдзәгәй ләпппутәм батахт.

Афәхъо мә фәстә куыдәй февзәрд, уый нә бамбәрстон.

— А-а, зәронд цуанон!..

— Фәдис ма кән. Уәртә ма иучысыл доны был агадәм. Адон сәхи бар уадзәм...

Мәхинимәр дисы бацыдтән. Цы нәм ис ахәм ныхасагәй?³ Искәуыл йә зәрдә фәхудт? Әви...

— Де спиннинг аифтындз, баппарәм ма... Фәндзгай киләтә 'мбәлү... Нәма нәм уыдзән... Нә куыстадон хабәрттәй бирәтәм зәрдә 'хсайы... Тынгдәр та мә зәрдәмә нә цәуы, разамонәг инженерты мәйы кәрон цехтәм кәй фервитынц, уый... Йә хъуыды ын бамбәрстон әмә йемә сразы дән:

— Инженер хъуамә фидәнән куса, мах та йә ләсгәр здухыныл бафтауәм!.. Цыдәр нә аивын хъәуы, ахсджиаг цыдәр...

— Раст мәм кәсы дә хъуыды. Фәлә уый әрмәст хәдзарафон фарста нәу, политикәйи фарста дәр у. Уәддәр хицән адәймәгтәй дәр бирә аразгә у, — къахән хуызы мәм әрбакаст.

— Әз цы загътаин, уый нә зыдтон, әмә уәд Афәхъо дардәр дзырда:

— Куыстәй никуы бафәлмәцын... Әрмәст... Тох хъәуы әдзүх... Әвгъяу мәм кәсы рәстәг сафын алы цыдәртә-матытыл. Иу ран дын дә фәндтә цъәх схонәнт, иннә ран рәгъәл, аннае ран... — цәхгәр мәм фәзылд. — куыд дәм кәсы, мә

хәдивәгәй нә сарәхсис? Тагъд ма фәкә, дзуапп дә нәма агурын. Фәлә дә хъуыдты — иннәе мәйи райдиан... Уәд дардәр аныхас кәндзыстәм. Мә зәрдә дыл дарын.

Уарыны ставдгомау јертәхтә мә ныр фервәзын кодтой дардәры ныхасәй. Фәлә бәлвирд зыдтон — Афәхъойә та әңционәй нә фервәздзынән. Мә зәрдыл та јәрбаләууыд иу хабар: Афәхъойә республикәйи хуыздәр зырнайзилджыты ерысты иумә уыдзыстәм. Махән јәрәджиау фехъусын кодтой әмә фаг цәттә нә уыдсты нә зырнайзилджытә. Афәхъо дын мын афтә:

— Цом-ма, ләг фен!

Иу зырнайзиләджы раз јәрләууудыстәм. Рәестәмбис асәй, сырхуадул ләппу хъавгә әмә сындағ архайдта тәрхимә. Фәлә йә алы фезмәлды цыдәр рәвдз дәсны күсәджы лыстәг фәзиләнтә уыд. Иуварсәй кәсгәйә афтә зынди, цыма афтә әнәуи хуыматәджы ләууыд тәрхы цур, йә рәстәг цыма јөрвитү.. Афтәмәй та... Чи йә 'мбәрста, уый йә уыдта: тәхүдиаджы дәсны зырнайзиләг!

— Йә къухтәм ма йын кәс, йә къухтәм! Уый дын нывгәнәг!
— јәрбасхуиста мә Афәхъо.

Ерыстә куы фесты, уәддәр ма йәм куы иуырдыгәй, куы иннәрдыгәй кости, цыма йәм бацәуән фәндаг агуырдан...

— Кәд дә фәнды — әз йемә аныхас кәндзынән. Ракәнниккам әй уәд та нәхимә? — баҳудтән әз.

Афәхъойы цәсгом фәтар.

— Ници хуызы! Әз давәг нә дән! Давды хъомыс нәй, бәркад дәр... — фәстәмә мәм разылд, — кәйдәр хуымы јәрыскъәфмә дә комыдәттә уайынц? Нәхи цәхәрадоны йын јәрзайын кәнән нәй? Гье, уый уаид бәллиццаг, уый!

— Уәд та йәм нәхи јәрыгон зырнайзилджытәй цалдәр барвитәм ахуырмә.

— Уый — әндәр хъуыддаг у... Йемә аныхас кән. Мыздыл ма ныкъкъуылымпы у — бафиддзыстәм, цы 'мбәла, уый.

... Машинә фәурәдта. Иууылдәр мәнмә кәсынц. Нә, дам, хизыс?

— Цәмән? Схәццә стәм? — Әз әй фыццаг нә бамбәрстон, машинә нә дуармә кәй јәрләууыд, уый. Уыдон ныххудтысты, әмә уәд әз дәр мә дзауметтә әмбырд кәннынмә фәдән...

РАГБОНТЫ ЗАРÆГ

ÆНÆРВЫСТ ФЫСТАДЖЫТАЕ

Æнæрвыст фыстæджытæ...
 Бур сыфыл ивад рæнхъытæ...
 Нæ рагбонты уарзтæн ысты ныр æвдисæн.
 Æнæрвыст фыстæджытæ...
 Сусæг æрхæндæг рæумыртæ
 Ысног кодтой уды мысинæгты ристæ.
 Æнæрвыст фыстæджыты
 Басур цæссыгныхъуырд рæстæг —
 Даे сурæт ыстъалыйау
 Бахудт ивгъуыдæй...
 Дае чындиндзон фæлысты
 Ды кастæ ўенкъардæй мæ фæстæ...
 Нæ быдырты фæззæг ныууагъта ивзыдæй.
 Фæцыдтæ нæ хъæуæй
 Ды сатæг, фæлмæн изæр дардмæ.
 æрвон зæдау тары
 Дае сурæт ныхъуыртæ фæлурс фæлм.
 Мæ рох бæллиц тайы
 Æнæрвыст фыстæджыты хъарммæ.
 Æнæрвыст фыстæджыты —
 Уарзты мысинæгты рухс тæлм.

* * *

Хъары уæнгты фæззыгон
 Уазал ирдæ сындзау.
 Уд та мысы æхсызгон
 Уарzon сурæт фынау...
 Судзы цырагъ фæлмастæй,
 Пецы бартхутæг арт.
 Абон басыгътæн уарзтæй,
 Абон банкъардтон цард.

* * *

Сагъасты уәрдон та атылди ногәй мә риуыл,
 Райгуырди зәрдәйы судзаггаг уарзты тәмән.
 Худын мә урс сәрыл, айдәнмә кәсгә, мәхиуыл.
 О чызгай, скодтай, әвәңдәгән, хинтә мәнән.
 Иухаттау гуырынц мә уалдзыгон сусәг рәусәнттә,
 Айрох и удәй уәззау сагъас, сау рис, зынтә.
 Де 'нгасы федтон мә ивгъуыд зәриндзаст изәртә, —
 Адаргәй систем мә рагбонты зарәг нымдәй.

РАГБОНТЫ САГЪАСТАЙ

Цәүыл кәныс әнкъард? Цәүыл тыхсыс, мә зәрдә?
 Фәлмаст цәстыты аэз ыссудздзынән цырагъ.
 Фәрөг кәнен дә рыст, дә сагъастә, дә сәннәттә...
 Фыд-заманы дәуән фәрөг кәнен дә уаргъ.

Әңдәг мә ма фәрс ды, әрәгмә дәм кәй цыдтән.
 Мә урс хилтыл бәрәг — мә сонт уды фәлмаст.
 Тәргай барагау аэз мә хъысматәй фәлыхътән...
 Әрәджиау уәddәр, зынгау, ыссыгъди уарз.

Әрәджиау уәddәр, дә рухс сурәтмә 'рвыстәй,
 Фәзындтән аэз дәумә әнафоны, әваст.
 Ныббар, хатыр мын уәд, мән тыххәй-иу кәй рыстә,
 Дә къаты бонты аэз дәуән кәй кодтон масть.

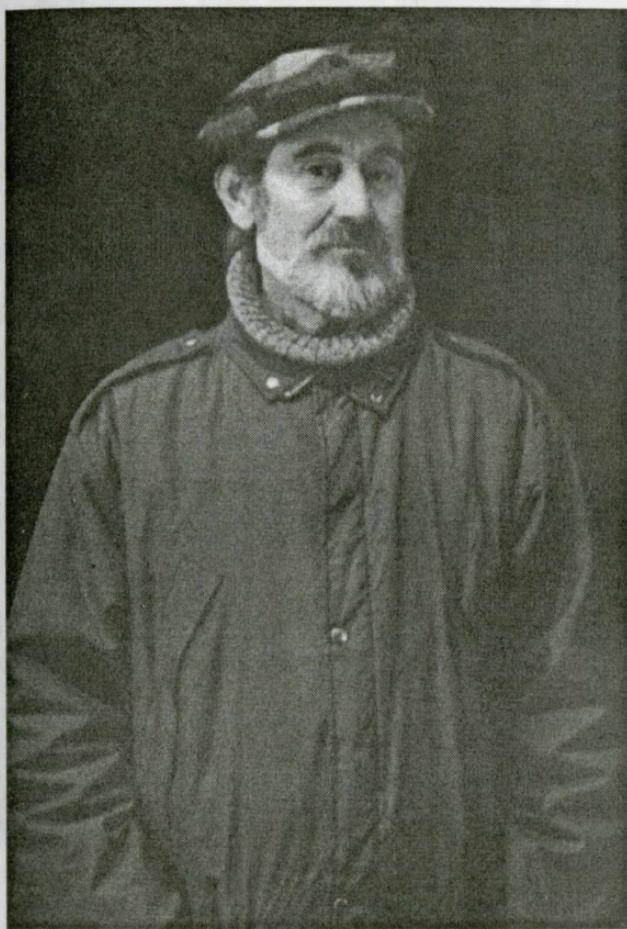
Мә сонт раёдыйд ныббар, дә сыгъдәг уарзтән уды
 Нә разынди бынат — бәргә кәнын фәсмон.
 Дә амондмә дәуән нә кәндзынән тәхуды.
 Ныр та уал дын зәгъын: рәстәгмә у хәрзбон!

Әрәудзынән дәм аэз, — куы уай әнкъард дә уаты,
 Әрәудзынән рәхдҗы, цъәх уалдзәггау, дәумә.
 Әмә та рох монктән ыссудздзыстәм сә арты,
 Әрәудзынән дәм аэз, куы фәдзурай мәнмә.

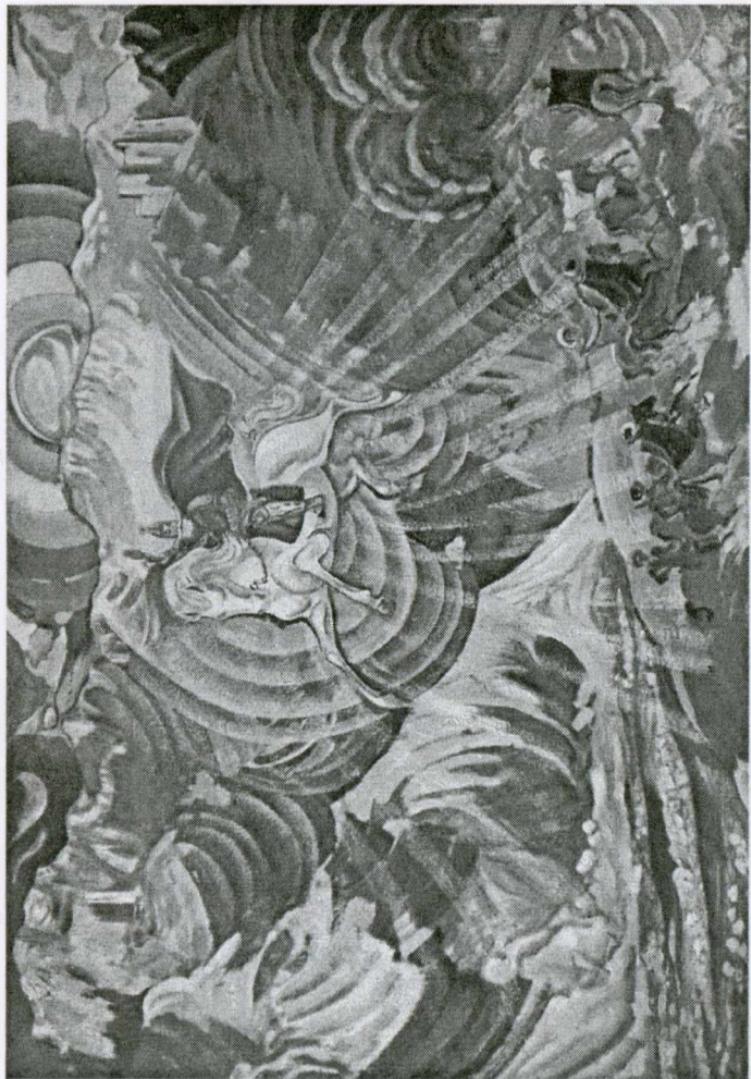
ГОРÆТАГ ÆХСÆВ

Йæ боны уырыхснытæй бафæллад горæт, ныссабыр,
Æркув-æркув цырæгътæ телхъæдæй зæхмæ кæнynц...
Мæй, бираæгъы цæстau, мæ рудзынгмæ 'нк'ярдаïй
ныдздзагъыр,
Сæрибар "паддзæхтау", дзæгъæл куыйтæ уынгты
хæтынц...
Кæйдæр рухс ма судзы, мæнау æй næ ахсы кæд
куыссæг,
Мыйиаг кæд рынчын у, фыднизимæ тохы хъæрзы...
Æдзæм æхсæв удыл æftауы æбæрæг æнтъыснæг.
Нæ кæрт нын æнæзивæг, ног чындзау, дымгæ мæрзы.

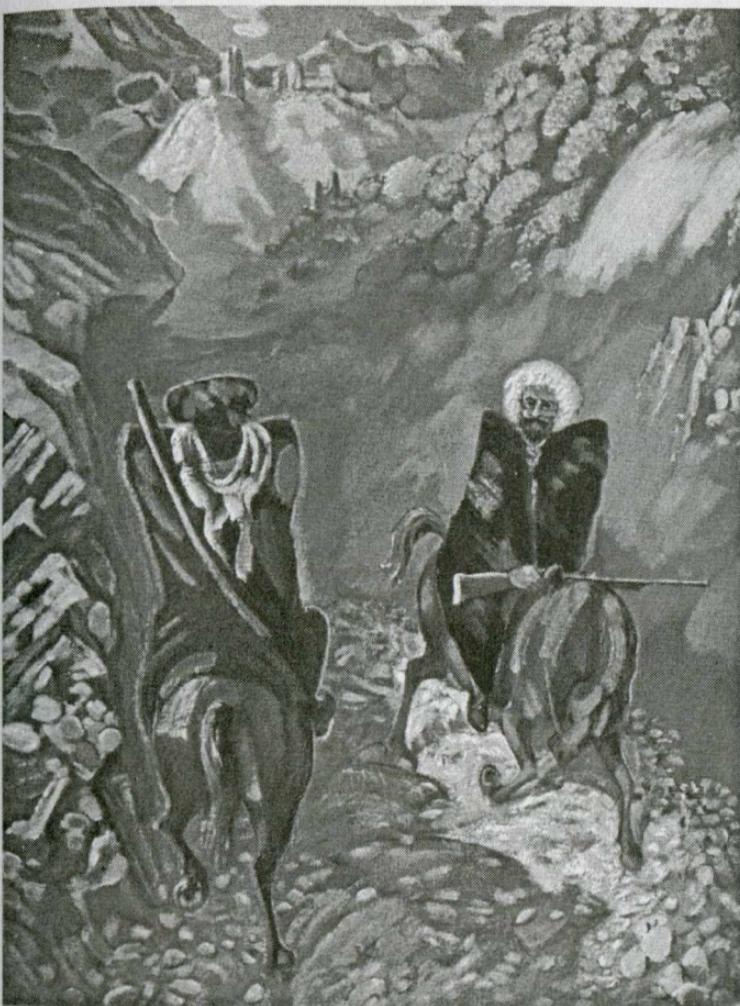
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

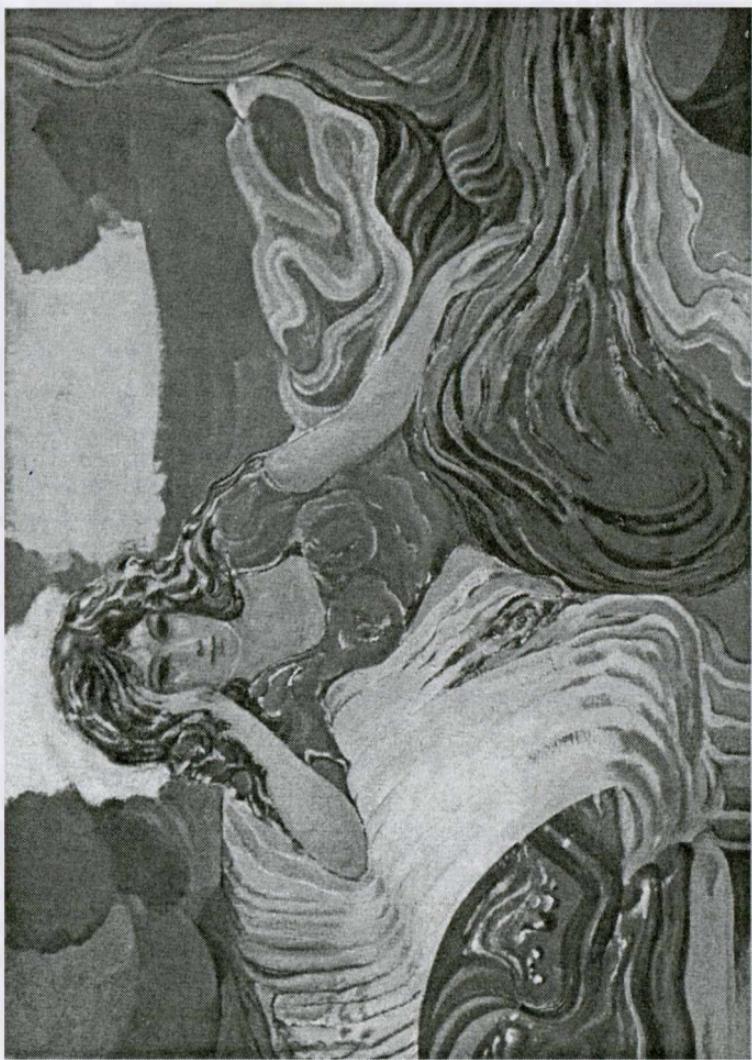
Нæ равдысты фендзыстут нывлжнæг
Цоциты Махамæтты куыстытæ.

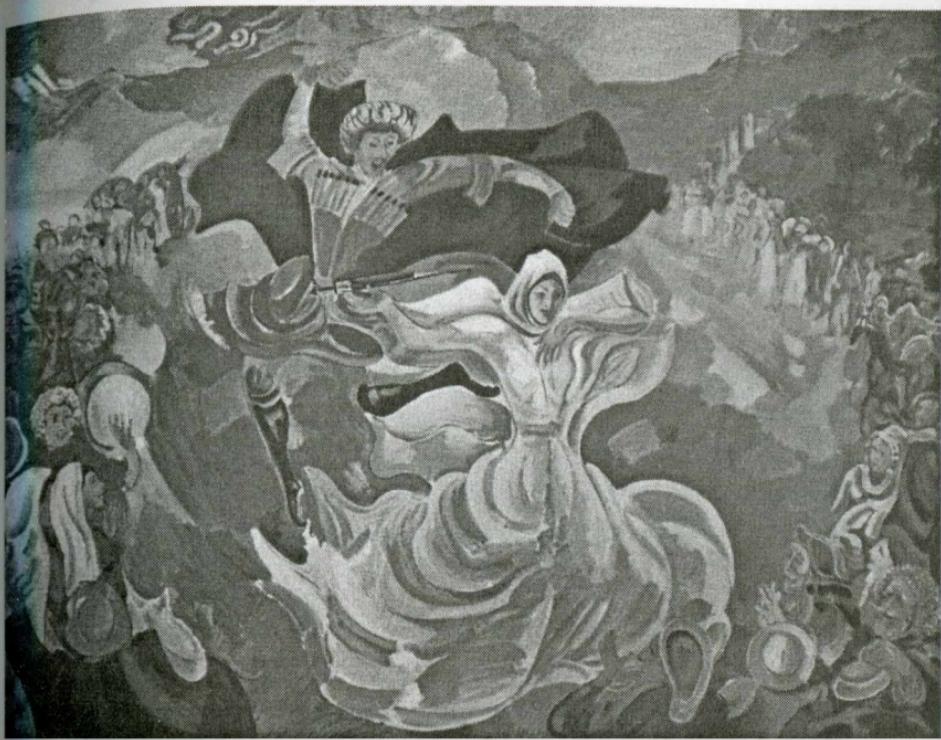
Уастырджи.

Туджджынты хәрхәмбәлд.

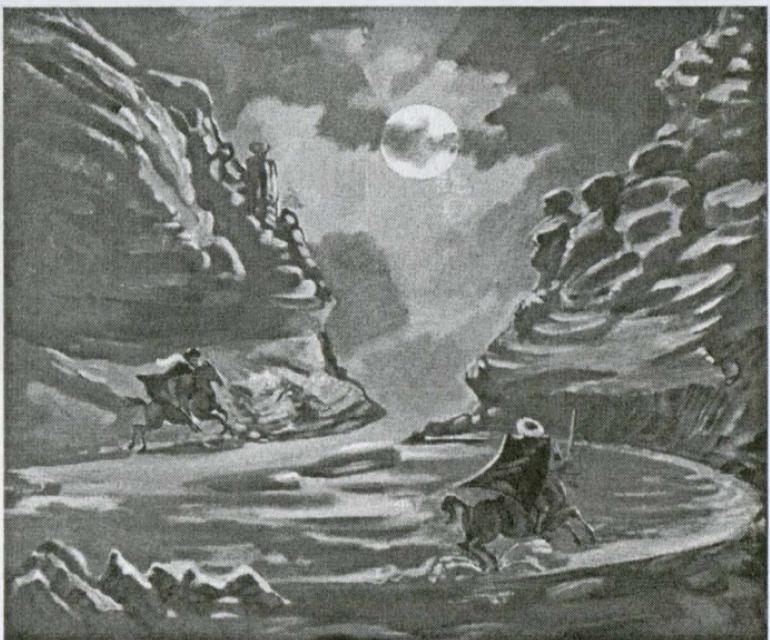
Сагъэс.

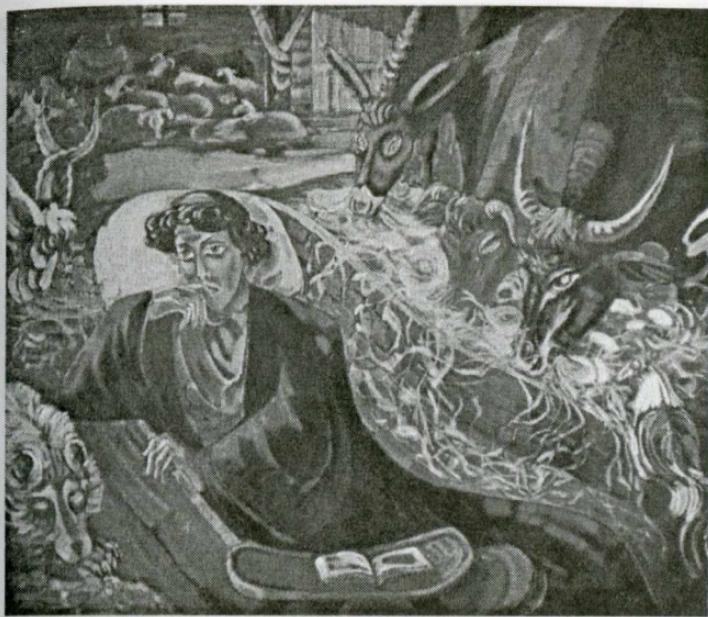
Кафт.

Нарты сәфт.

Дуэль.

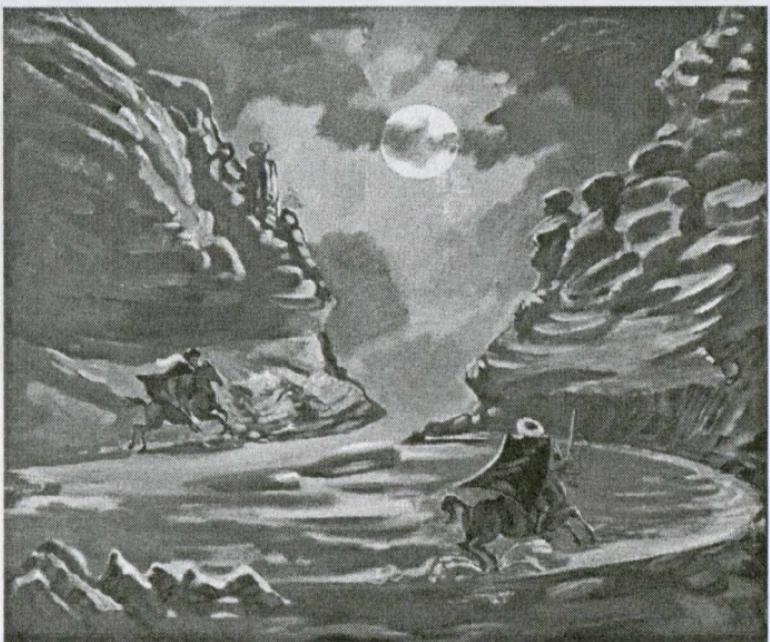
Мәе мәгүыр амонддыхын сабидуг.

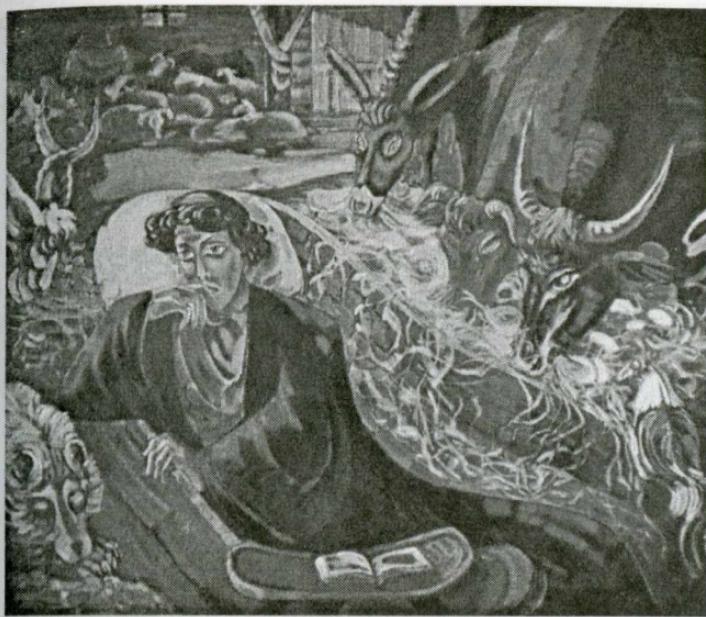
Фембәлд.

Нарты сәфт.

Дуэль.

Мәе мәгүыр амонддышын сабидуг.

Фембәлд.

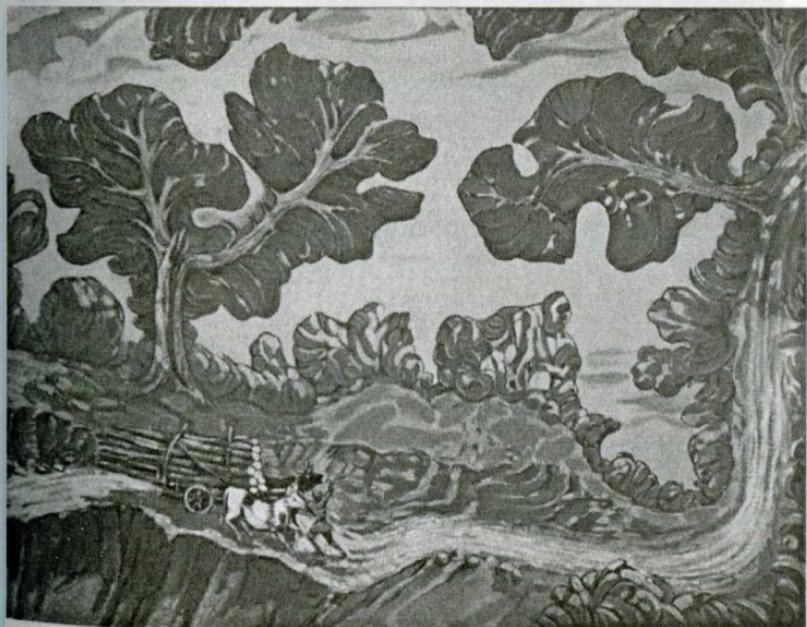
Мәхи дуду саг.

Дәлимонты тох.

Къоста.

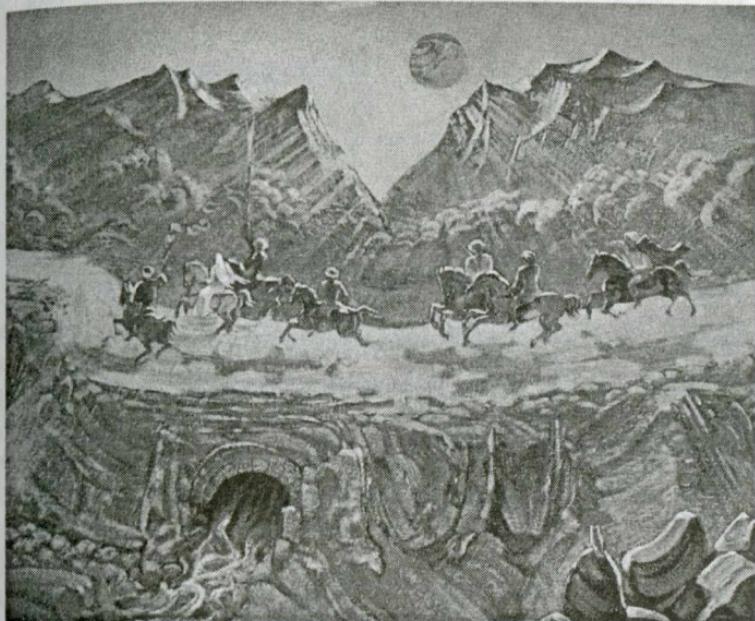
Пейзажтә.

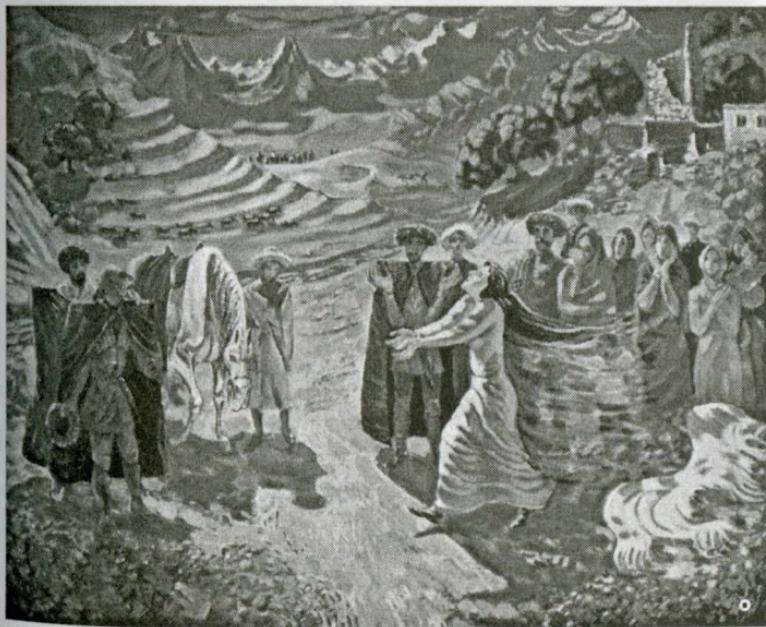
Ныхәй-ныхмә.

Дискусси.

Чындыктасты.

Бәх арбаздастың өнә барәгәй.

Үарзты рис.

ЛИТЕРАТУРДАЙЫ ФАРСТАТАЕ

ХЪАЗИТЫ Мелитон

КЪӘБӘЛДЗЫГ НЫХАС*

ДЫЛКАГ СӘР

Цәст зәрдә хәры. Рифмә та дзырд, ныхас къәбәлдзыг кәнныны хос у. Цәмәй зәрдәмә арфдәр хъара. Әмәй йәм иугәр Хуыцауы комуләфтәй хайджын, фәлә әнахуыргонд адәм афтә тырныдтой, уәд, не Сфәлдисәг поэты курдиат кәмән нә бахәләг кодта, уыдан къухы та куыд әфтыдысты кәнә әфтынц аив дзырды ацы къәбәлдзыггәнәнтә?

Дзырд аив литературдайыл куы фәңғауы, уәд адәймаджы зәрдә фыңцаг йәхи аппараты Къостамә. Уый у нә ныфс дәр, нә кад дәр, нә сәрхъызой дәр, нә тырыса дәр.

Әз дәр әппәтты фыңцаг мә цәст Къостайы поэзийыл әрәвәрдтон. Әмәй нә фәрәдьытән. Уыцы аивтә, мәхәдәг дәр әнхәл куыд нә уыдтән, афтә бирәйә рахызтысты Къостайы поэзимә.

Әркәсәм уал дывәлдах рифматәм:

Хуыцау дын раттәд бирә хъом, —

Бәрәг зындзән дә хорз оныг...

Нәү сусәг хорзән йе 'цәг ном,

Налатән та — йә фәсномыг.

Ысхъомыл дән уырысимә, —

Нә сәм фәдән сәнни хъәстә...

Цы уайсадәм кәрәдзимә, —

Зәгъут-ма раст уә ныхәстә!

(“Әхсины ләг”)

Кәнә, ноджы бәлвырддәрәй кәм зыной, ахәм цәвитеттон:

Бирагъымә та раджы

Арс кәмдәр хәңцыд.

Дзуры йәм: дә руаджы

Фесәфтис нә цыт...

(“Уайдзәф”)

* Кәрөн. Райдайән “Мах дуджы” ацы азы фарәстәм номыры.

Æмбæлæм ын йе сфæлдыстады æртывæлдах рифмæтыл дæр. Алы рифмæ йæм тыхджын нæ вæййы, фæлæ рифмæтæ алыхузызэттæ вæййынц. Уæлдайдæр, куы ма йæ загътам, Къостамæ дæр, литературæйи бирæ классиктау рифмæ стыр бынаты æвæрд нæ уыдис. Уымæ гæсгæ йæм бирæ рæтты рифмæтæ вæййынц æрмæст хъæлæсон зæлтæй.

Афтæ у æртывæлдах рифмæйи дæр

Хуыцауæй арфæгонд нæ фестæм,

Нæ сæртæ нал ысты нæ бар.

Æмæ дзæбæх зæгъынхъом не стæм,

Дæуæн, фæлæ нын æй ныббар!..

(“Салам”)

Фæлæ уæддæр Къоста быnton диссаг фæцис мидрифмæтæ аразынæй. Йæ мидрифмæтæ иын 1939 азы фыццаг хатт банисан кодта Нигер. Уымæй дыууиссæдз азы фæстæдæр та — Абайты Васо. Max сыл Хуыцауы фæрцы абон дæр цин кæнæм.

Стæй сæм цы миниуæг ис. Къоста æмдзæвгæйи рифмæ кæд сæйрагыл нæ нымадта, уæддæр мидрифмæтæ иууыл зæрдиагдæрæй арæста сабитæн фыст æмдзæвгæты:

Мит тайы, их сайы,

Фæхъулон ис зæх.

Йæ цæгат фæзæйнад,

Йæ хуссар фæцъæх.

Йæ фæдыл нæ хъæдыл

Фæхæцыд сыфтæр;

Нæ хуымтæ — кæндтытæ,

Нæ ласæн — цыыфдæр.

Цырд лæппу гæлæбу

Æрцахста... Зæгъ ын:

Нæ уалдзæг дæ уазæг,

Ныууадз æй цæрын!

(“Уалдзæг”)

Къоста мидрифмæтæ цы æмдзæвгæты рæнхъыты арæста, уыдоны-иу нал скодта кæройнаг рифмæтæ. Æвæццæгæн, загътæ, зæгъгæ, цæххыл цæхх кæнын нал хъæуы:

Æхсæлы ызгъæлы,

Лæджиртæг фæбур...

Мигъ бады цæгаты, —

Нæ йæ тавы хур...

Әркарстам, әрластам
Нә хортә, нә хос...
Чи кусы йә мусы,
Чи 'лвыны йә фос...

Хос бирә, фос бирә
Хуыцауы фәрцы...
Нә хәхбәсты бәркад,
Цы диссаг дә, цы!..

(“Фәэззәг”)

Фыццаг әмә әртыккаг рәнхъыты аразы мидрифмәтә, әмә сә уйыхыгъд сәрибар кәны кәройнаг рифмәтәй.

Къостайән йә зонды цәст дардыл уыдта. Йә зәрдәйы хъустәй ахста, “авд дәлдзәхы бын дзынгатә сынәр” күйд цагътой, уый. Нә дзы басусәг сты ирон адәмон зарджыты къабәлдзиг ныхасы охыл цы рәнхъ-рифмәтә уыдысты җәмбәхст, әмә мах абон дәр әххәстәй кәй нәма зонәм, уыдон дәр. Иттәг арәхстджынәй спайда кодта уыци поэтикон амаләй дәр. Әрмәст ын сабитән фыст цалдәр әмдзәвгәмә әркәсәм, зәрингуырдај сәм арәхстгайдәрәй күйд әвналы:

Хоры кәндән — зад.
Хоры хәрдән — кад.

Сонт рәедыдән — барст;
Хорз зәрдәйән — уарzt.

(“Кәмән цы...”)

Рәнхъытә иууылдәр рифмә кәнынц дзырдәй-дзырдмә: “хоры — хоры”, “кәндән — хәрдән”, “зад — кад”, “сонт — хорз”, “рәедыдән — зәрдәйән”, “барст — уарzt”.

Кәнә ма әркәсәм мәнә ацы рәнхъытәм:

Әңгуырдар-дзывылдар,
Кәм хәтыс зымәг?
Цы бәстә, цы хәхты
Фәтәхыс уынәг?

(“Дзывылдар”)

Иу строфайы поэт сарәзта мидрифмәтә дәр әмә рәнхъ-рифмәтә дәр. Мидрифмәтә: “әңгуырдар — дзывылдар”, “цы бәстә — цы хәхтә”. Рәнхъ-рифмәтә: “Кәм хәтыс зымәг — Фәтәхыс уынәг”.

Әмдзәвгә “Скъолайы ләппу” та әнәхъәнәй дәр фыст у рәнхъ-рифмәтә:

— Кәй фырт дә?

— Толайы.

— Кәм уыдтә?

— Скъолайы, —

Алыбон дәр дзы вәййын.

Фәкәсын

А-бе-тә,

Фәфыссын

Бе-ве-тә, —

Ахуыр кәнынмә бәллын.

Ам сә кәрәдзиимә рифмә кәнынц: 1 — 3, 2 — 4, 5 — 10, 6 — 8, 7 — 9-әм рәнхъытә дзырдәй-дзырдмә. 5 — 10-әм рәнхъыты рифмәтә цәсты нә хауынц, зәләй-зәлмә кәрәдзийл кәй нә ныдзәвүнц, уый тыххәй. Уәddәр афтә баст сты сә кәрәдзиимә, әмә сын сә бынәттәй фезмәлүнгәнән нәй.

Уыцы хъуыддаг тынг ирдәй зыны Къостайы диссаджы аив фыст әмә зәллангәнаг кадәг “Хъуыбады”-йы. “Зәллангәнаг” барәй банаисан кодтон. Уымән әмә, ацы ләджыхъәддҗын, фәлә әрдәгтрагикон кадәгмә хъусгәйә, әрхәндәг хабәрттә уынгәйә, Хъуыбадыйы ләгдзинадәй дарддәр адәймаджы ноджы әндәр цыдәр сисы йә уәлныхты. Кәны нә базырдҗын. Раст нын цыма кәләнтә счындәуыд.

Уыцы кәләнгәнәг у уацмысы ритмикә куыд зәлланг кәны, уый. Автор цыма йә ныхас, тәдзынәгау, барәй ивазы:

Сәрдәй, зымәгәй,

Гуыбыр, тызмәгәй,

Йә кәрцы мидәг

Ныхасы бады

Зәронд Хъуыбады,

Нә фәндырдзәгъдәг...

Кәйдәр дзәгъәлзад,

Ләппуйә бazzад

Йә сай бындурыл...

Кәдәм-иу бафтыд,

Уым-иу фәкафыд

Кәрдзыны мурыл...

Поэт “ивазы” йә ныхас, фәлә дзы хъусәг нә тыхсы. Ирон адәм әй хүыматтәдҗы не скодтой зарәг. Зарәм әй, әмә дзы

нæ фæлмæцæм. Хъусыс æм, æмæ дзы нæ фæллайæм.

Уый хуымæтæджы нæу. Уымæн йæ сусæгдзинæдтæ бирæ сты. Ныртæккæ уацмысы “кæлæнгæнæн” амæлттæй скæндзынæн æрмæстдæр иуы кой — кадæджы рæнхъыты зæлты равæрды кой.

Ирон рифмæ, стæй æрмæст ирон рифмæ нæ, рифмæаразæг дзырдты хъæлæсон зæлтæ (æмхъæлæсон зæлтæ дæр) арæх фæивынц сæ кæрæдзи. Зæгъæм, хъæлæсонтæ а, æ, ы, о, у æмæ афтæ дардæр æмрифмæгæнæг дзырдты сæ кæрæдзийл джип-пы уагъдау андæдзынц, æмхъæлæсон зæлтæ сын къух куы фæдæттынц, уæд. Ёркæсæм “Сидзæргæс”-мæ:

Халон баргъæвст сындзыл...

Уад тымыгъ хæссы...

Сау айнæджы рындзыл

Нары хъæу хуыссы...

*Даргъ æхсæв фыдбонæй
Цард удæн — хуыздæр...
Рухс цæуы кæронæй —
Бадынц ма кæмдæр...*

*Иу зæронд ыскъæты —
'Гас хъæуы уæлдай,
Аzzади фæсвæды
Ацы бæстыхай.*

.....
*Артдзæсты кæрæтты,
Фæныкмæ æнгом
Бадынц сывæллæттæ, —
Чи бæгънæг, чи гом...*

Æрмæстдæр кæройнаг рифмæты кой куы кæнæм, уæд æргом æмæ тынг дзæбæх рифмæтæ сты “хæссы — хуыссы”, “фыд-бонæй — кæронæй”, “хуыздæр — кæмдæр”, “ыскъæты — фæсфæды”, “уæлдай — бæстыхай”, “кæрæтты — сывæллæт-ты”, “æнгом — чи гом”.

Ацы рифмæты цы уынæм? Æмхъæлæсон зæлтæ кæд хатгай сæйрагдæр бынат фæахсынц, уæддæр уыдон уадзæм, æмæ ёркæсæм, хъæлæсон зæлтæ сæ кæрæдзийл куыд æмбæлынц: “æ — ы”, “ы — æ”, “æ — и”... Æмæ ахæм цæвиттонтæ но-джылæр æрхæссæн ис тынг бирæ.

Нæ поэттæ бирæ хуызы рифмæтæ аразыныл ацархайдтой æмæ архайынц. Мидрифмæтæ дæр сæ нæ айрох сты. Сæ къухты æнтыстытæ дæр бафтыд æмæ æфты. Цæвиттонæн æрхæсдзынæн Бестауты Гиуæрги 1958 азы йæ фыццаг чиныг “Уадтымыгъ” куы раугъта, уæд уым иу æмдзæвгæ “Уалдзæджы цин”-ы куыд аив пайда кæны мидрифмæтæй, уый:

Фурдæ дуртæ фæлдахынц;
Фыстæ фесты бæгъ-бæгъыл;
Уалæ халæй фæтæхынц
Зырнæджытæ рæгъ-рæгъы.

Быдыр фæлмы фæбынæй;
Мигътæ тигътæм фæлгæсынц.
Дидин цъитирæбыны
Худы комы хъæлæсы.

Мит йæ цуры лæбыры, —
Тайы, руайы йæ цинæй;
Кæрдæг — 'рхæндæг йæ быны,
Бафæллади хъæцынæй...

.....

Дæтты сæрты гæппытæ
Систой гыццыл лæппутæ;
Уæртæ кæрты чындзытæй
Хъазынц чысыл чызджытæ.

Адæймаджы нæ фæнды æмдзæвгæ кæсын æрдæгыл ныуудзын, поэт ахæм рæсугъд нывтæ аразы. Мидрифмæтимæ кæны кæройнаг рифмæтæ дæр. Ноджы ма æркæсæм æрмæст фæстаг дыууæ рæнхъмæ. Аразы аллитераци “ч”, стæй — дз, з, ц, с, дж мыртæй: “чындзытæй Хъазынц чысыл чызджытæ”.

Рифмæгонд дзырдтæ сты сæ кæрæдзийи фæдыл. Фæлæ уыцы аивадон амал Къостайы фæстæ фæуæрæхдæр. Нæ поэттæ дзы афтæ райдытой пайда кæнын, æмæ рифмæгонд дзырдты æхсæн æндæр дзырдтæ куы фæвæййынц:

Дымгæ хъазы, уад дзыназы,
Уазал... Хуынкъмæ лидзы сырд.
‘Мпулы уæнты. Ахæм бонты
Æз, Дæбе, уыдаин гуырд.

Ахуысс, анәрс, цардәй ма тәрс,
У хъәбатыр бонты фад,
Ахәм зарләй, мән әнкъарләй
М' авдәнмә рәвдыйдта мад.

(Мамсыраты Даебе. "Дымгә хъазы")

Нә поэзийи ма фәзынди чысыл әндәрхуызон мидрифмә дәр. Ёркәсәм иу җәвиттонмә:

Къах куыддәр фәңудыдта, цыма расыг дән.
Риуы зәрдә сдуудыдта, цимә уәл цәмән.

Абадти мә цәститы урс къуыбылой фәлм.
Уый цы у? Мә мәститә әви цины къәм?

.....

Ахызти мә рагбонты рухс бәллиц, мә маст,
Фәлә судзы абон дәр мән йә судзгә уарзт!

(Мәргиты Къоста. "Къах куыддәр фәңудыдта...")

Ацы әмдзәвгәйи Мәргиты Къоста аразы мидрифмә, фәлә бынтон әндәр хуызы. Фыццаг дыууә рәнхъоны тетраифмә дәр ис, фәлә уый поэт зонгә-зонын кәй нә аразы, уый бәрәг у инна рәнхъытә әмә рифмәтәй. Къоста фәдфәдылон рифмәтү бәсты мидрифмәтә, кәройнаг рифмәтаяу аразы иу поэтикон рәнхъәй иннәмә, ома, рәнхъыты кәройнаг рифмәтаяу рифмә кәны рәнхъыты астәуккаг дзырдтә дәр: "фәңудыдта — сдуудыдта", "цәститә — мәститә", "рагбонты — абон дәр".

Ацы рәсугүдгәнәнтә нырыккон ирон поэзийи кәнынц арәхәй-арәхдәр. Стәй фидар классикон формәтү дәр нә. Мәнә дзы куыд пайда кәны поэт Хъодзаты Ёхсар ўе'мдзәвгә "Дә чындызы җәүән бон"-ы:

Дә чындызы җәүән бон фәдәлдон мә фәндон,
мә бәллиц, мә цинил әз цъутта нывәрдтон.

Фыдбоны сыйтытә нә уагътой сә кәнон,
сә цъах-цъахәй байдзаг хъуытаз арв — әгәрон.
Әз загътон цәрәнбон дә чындызы җәүән бон, —
дә амонд, дә фарны, мә уарзты цәрәнбон.

Фыццаг рәнхъы ис, әгәрыстәмәй, әртывәлдах мидрифмә: "җәүән бон — фәдәлдон — мә фәндон". Ёртә рифмәгәнәг дзырды дәр әвәрд сты фәдфәдыл. Иннә мидрифмә: "цәрәнбон — җәүән бон"-ы әхсән фәзындысты дзырдтә "Дә чындызы".

Ахәм хуызы әвәрд сты, әмдәвгәй ма дардәр цы мидрифмәтә аразы, уыдан дәр:

1) "... тыйфылтәй ныууарыд, уәззау мит ныууарыд".

2) "... әрхәндәг ыл сагъуыд, әрцыдис ыл сая фыд".

Поэт мидрифмәтә аразы, къух ын кәм фәдәттыңц, уыцы рәнхъыты, стәй уымә нә халы кәройнаг рифмәтә дәр. Мидрифмәтә ма афтә "фәндонмә гәсгәе" арәзта Нигер дәр.

Адәмон сфаэлыдстады мырфәзмән вазыгджын дзырдатә мидрифмәтә күйд свәййыңц, ууыл дзырдтам. Ёркәсәм ма, уйй профессионалон поэзийы күйд рафида, уымә. Нә хуыздәр поэттәй иу, дзәнәты бадинаг Цәрүкъаты Алыксандр йә иу әмдәвгә ныффыста уыцы стәм аивадон амаләй спайда кәнгәйә. Уымәй дәр йә райдайәнәй йә кәронмә мырфәзмән дзырдатә-мидрифмәтә әндәр дзырдтәй никуы фәивта, әмәе уацмыс рауад әңгәг аивадон:

Уызын әрхы — разил-базил,

Цъалабынты — расмуд-басмуд,

Кәрдәджы хал — раксын-бахсын...

Мадәл цъиу дын — рагәпп-багәпп,

Къалиуты 'хсән — ратәх-батәх,

Фәдисгәнгә — рауас-бауас...

Уызын дәр әм — райхъус-байхъус,

Къутәрбынты — рауай-бауай,

Дурты 'хсәнты — рауын-бауын.

Сатәгсау калм — раләс-баләс,

Ләппын цъиуы — расур-басур,

Ләппын цъиу дәр — рализд-бализд.

Уызын мәстәй — разгъор-базгъор,

Калмы уәләе — ратул-батул,

Удисгә калм — ратас-батас.

Цъиу фырцинәй — разар-базар,

Үәд йә ләппын — рагәпп-багәпп...

Уызын дәр та — разил-базил.

(“Уызын”)

Афтәмәй адәмон сәфәлдистады фәрцы нә литератураһының бағтыд ног аивадон амал: мырфәзмән вазыгджының дзырд сис мидрифмә.

Чысыл раздәр загътам, нә литератураһы классик Нигер мидрифмәйә кәй пайда кодта зәрдәйы фәндөнмә гәсгәе. Фәлә нә ахыз рәнхъ-рифмәйи иувәрсты дәр. Йә иу даргъ (адәппәт 48 рәнхъы) әмдзәвгә “Ирон зарәг”, зәгъән ис, әнәхъәнәй арәст у рәнхъ-рифмәтыл.

Цәй, сәгътәй базон
Ды мадәл сәгъы,
Әмә дын — ләвәрд
Ирд телы дисын.
Мә рәзгәе уарзон
Үәд афтә зәгъы:
Мә бәстү әфхәрд
Гитлерәй исын!

Телауаг сау куист
Уәллаг Мизуры;
Симоны сәнникк
Хъәриуы әлхәд.
Гермайнаг фашист
Үәд афтә дзуры:
Ироны нәмыг
Мә риуыл сәмбәлд.

Фәрәтхъәд фастон
Әз арф цъәх пыхсы;
Әхсинәджы мард
Телийи хуырты.
Мә рәзгәе уарzon
Үәд афтә фыссы:
Әрзилдзынән тагъд
Берлины уынгты.

Афтә алы строфайы дәр рифмә кәны: 1 — 5, 2 — 6, 3 — 7, 4 — 8-әм рәнхъытә.

“Хуымәтәджы” рифмәтыл, ома, поэтикон рәнхъыты кәрәттә рифмә кәныныл фәцахуыр стәм. Фылдәр хатт нә фәтыхсын кәнәм нәхи дардәр акъаңдзәф кәныныл. Аивадон амәлтә та бирә сты. Иу адәймаг сыл нә аххәсдзән.

Фәлә рифмә рәсүгъдгәнән кәд у, — стәй әрмәст рәсүгъдгәнән
нә, — уәд, фәрәсүгъдгәнән цәмән ис, уый рәсүгъдәр кәнын
хъяуы.

Цыппарыссәдз азы размә стыр уырыссаг поэт әмә литератураеиртасәг Валери Брюсов уымән загъта: “В чем основная задача рифмы? Отметить сходным звучанием слов определенное место (большей частью конец) в метрических и эвфонических звукорядах. Прежние поэты искали этого и одного звучания в концах слов, начиная с ударной гласной. Новые поэты показали, что сходное звучание может быть достигнуто иным путем. Они в этом направлении подчеркнули прежде всего значение опорной согласной (согласной, стоящей перед ударной гласной), потом слогов, предшествующих ударному, наконец, общего строения слов, даже независимо от их окончаний”. (В. Я. Брюсов. Сочинения в двух томах, М., Художественная литература, 1987, т. 2, 491-әм фарс).

Нә зарәггәнәг адәм, куыд федтам, афтәмәй уырдыгәй дарддәр ацыдысты се сфәлдыстады.

Нә поэттәй та поэты ном сәрыстырәй чи фәхаста әмә хәссы, уыдан цъус не сты. Куы сә бафәнда, уәд әмдзәвгәй хицән рәнхъытә нә, фәлә йә әнәхъәнәй скәндзысты әмрифмә. Цәвиттон әрхәссыны охыл нә, — Къоста, стәй сә иннәтә дәр цәвиттонты охыл нә арәстой, — аивады сәрвәлтау. Аивад уый аккаг у.

ДЖЫККАЙТЫ Шамил

ФЫНГ — АЕРТАКЪАХЫГ

Адәмы царды ахъazzаг бынат ахсынц **фынг** әмәй йә фәтк. Фынджы уавәр у адәмон культурәйы зынгә хай. Къоста загъта: “Фынг — аертәкъахыг: уазәгән йә фәллад сафы, зианджынән — йә хъынг”. Гени цыбыр ныхасәй раргом кодта стыр хъуыд-дагән йә апп, йә мидис, йә нысаниуәг.

Фәләе фынгән йә зәгъын күйд әндон у, йә истори афтә хуымәтәг нәу. Йә уидәгтә ныгъуылынц әнусты тары, цә-уынц фыццагон цардәй, йә мидис ивы рәстәг әмәй уавәртәм гәсгә. Уый у цардыуагон, әхсәнадон әмәй культурон фәзынд, кәсүн әм хъәуы историзмы позицитәй, иртасын әй хъәуы зонады фәрәзтәй. Темәе у бирәвәрсиг әмәй иттәг вазыг-джын, йә райхалынән хъәуы сәрмагонд зонинад, биноныг күист бакәнын. Ам развәлгъяу зәгъын аәрмәст хицән фиппа-инәгтә.

Фынг цы аәртә къахыл ләууы, уыдонән ис символон ныса-ниуәг: уыдон сты бәркад, әгъдау әмәй ныхас. Уыдонән ис фидар иудзинад, нәй сын кәрәдзийә иртасән, сә иу күү фәңуда, уәд фынг нал уыдзән фынг. Бәркад сты хәрд әмәй нуәзт (цәхх әмәй кәрдзын), әгъдау у фәтк (ритуал), ныхасән ис бирә хуызтә, сә сәйргадәр у гаджидау (куывд, сидт).

Адәм фынгтә аәвәрынц бирә хъуыддәгты фәдыл: күивд-ты, чындызәхсәвты, марды кәндты. Уыцы фынгтән ис хицән хуызтә, фәләе сә развәрд әмәй сә нысантән ис әмхузыон уидәгтә. Уымә гәсгә аәркәсинаг сты, күивд кәд әмәй цәй тыххәй развәрд, уыцы фарстытә. Уыдон сты зонинаг, кәд сын абон кәрөнмәе рахатән нал ис, уәддәр.

1. Цы у күивд? Абайты Васо йә амоны афтә: “обрядовое приречество, начинавшееся с молитвы старейшего” (ИЭСОЯ, I, 603). В. Даль йә дзырдуаты фыссы: “пир — многолюдное угождение, большой званный обед, ужин, иногда с музыкой, пляс-

кой и с другими потехами". Нә эпос у наә истории, әмәе зәгъы: Нартә куывдгәнаг уыдысты. Куывдтән сын уыд бирәе әфсонта: бәрәгбонтә, балц, сгуыхт әмәе уәлахиз, ләппуый райгуырда, фосы фәкәнд әмәе а. д. Куывды бадтысты иу абонәй инна абонмә, сәе фынгтә уыдысты дзаг, гаджидәуттә — хәрх, сәе зард хъуыст арвмә, сәе кафтәй әнкъуыст зәхх. Уый у эпикон ныв, арәэт у поэтикон гиперболәйә, фәлә әмткәй әвдисы әңгәдзина, уыцы хуызы йә әвдисы Тугъанты Махарбеджы ныв "Нарты куывд" дәр.

Ирон бәрәгбонтә сты бирә. Алы бәрәгбоны дәр — куывд. Куывд кәнен хицән хәдзар (бинонтә), уыдис хъәугууывд, комгуывд, ныры заманы арәхдәр вәййы сыхы куывд. Әмбисондән баззад Нафы куывд. Стыр әмәе бәркаджын куывдтә кәнәм Тутыр, Уацилла, Хетәджы әмәе Уастырджийы бонты. Ахсдиаг хъуыддаг рәстмә цәмәй цәуа, уый тыххәй хъуудис куывд кәнин — бардуагән нывонд хәссин әмәе табу кәнин. Ахәм куывдтә уыдис Фыццаг хуымы бон, Цыргъисәны, Атынәджы. Куывд кәнәм ноггуырдән, әфсадмә цәуәгән, бәлләционән, рынчынәй чи сәдәбәх, уымән. Бирә сты ирон куывды ахкосәгтә. Сәе нысан у Хуыцау әмәе дауджыты хорзәх ракурын, әрвон тыхтыл хи бафәдзәхсын, адәмы хынцын. Дин әмәе къәлиндарон бәрәгбонтә бәстон әвдисынц Къарджиаты Бекызә, Цыбырты Людвиг әмәе Уарзиаты Вилены куистытә, әз сыл наә дзурдзынаен, мәе хәс әндәр у.

2. Куывды сәйраг әүүәлтә сты кувын әмәе нывонд хәссин. Уыцы фәтк сәвзәрд, адәм нылләг әхсәнадон әмәе культурон уавәры куы уыдысты, уәд. Йә цырв уыди мәнгүүрнынад. Адәймаг әрдзы тыхты раз уыд әвәрәз әмәе әнәбон, наә йәм уыд аккаг кусәнгарз әмәе хәцәнгарз, наә зыдта әрдзы фәзындтән сәе ахкосәгтә, әнхъәлдта сәе бардуәгты барванд. Афтәмәй йәхициән скодта хуыцауттә. Йә хъуыдымә гәсгә, уыдоны дәр хъәуы хәрд әмәе нуәст. Иугәр афтә у, уәд сын хъәуы табу әмәе ләгъстә кәнин (кувын), нывәндтә хәссин. Уыцы уавәртыл биноыгәй дзуры зындгонд этнограф Э. Б. Тайлор Тайлор Э. Б. Миф и обряд в первобытной культуре. Смоленск: Русич, 2000. 484 — 525 ф.). Карз хуыцәуттән фыццаг кодтой ләгнүвәндтә, фәстәдәр сын кувынрайдытой фос әмәе хорәй.

Рагон бердзенты куывд бәстон әвдисы Гомер. Илионы раз сыл сыйстадрын. Уыдон әргәвдынц сәдә галы. Поэмәйы бәлвирда

әвдист у уыцы фәтк-ритуал (“Илиада”, I, 446-474). Дзуарыләг артыл ссыгъта кусәртты әгъдәтә (хуыцәутты хай), ахуыстай хуыл-фыдаумәттәй, фыд сфыхтой әмә ыйл куывды әрбадтысты. Күывтой Аполлонмә: “Ныне погибельный мор отврати от народах ахейских” (I, 456). Ләппутә сын дәттың сәнә кәхцытә, райдайың рахиз фарсәй, кады зарджытә кәнның Аполлоны номыл, уйл дәр сәм хъусы әмә семә цин кәнны. Комментатор фыссы: “Рагон грекъягтәм гәсгә нывонд уыдис нывондхәсджытә әмә Хуыцауы минас. Уыйадыл нывондәгтәй кодтой куывд” (Ошеров С. Примечания // Гомер. Илиада. Одиссея. М.: Худ. литература, 1967. 734 ф.). Ацы хъуыды ирон адәм загътой базырджен ныхасәй: “Нарт Хуыцау әмә зәдтимә әмвынг уыдисты”. Афтә амыдта адәмон зондахаст, адәмьы уырнынад.

Рагон бердзентә нывонд судзгә кәй кодтой, уымән уыд бәлвырд нысан: хуыцәуттәм әй арвмә хаста йә фәздәг. Гетейы уацмысы Прометей хуыцәуттән фидис кәнны: “Мәгуырау у уә хәлц — кусарты хусысмаг әмә ләгъстәйаг куывн” (“Прометей”). Нә рагфыдәлтә нывонд хастой чысыл әндәр хуызы. Геродот фыста, зәгъгә, скифтә сә хуыцәуттән нывонд кәнның галтә (әндәр фос дәр). Дзуарыләг скувы, кусарт цы хуыцауы номыл у, уымә. Йә фыд ын сфыциңц, “уәд куывдгәнәг хуыцауы ном ссары фыдызгъәл әмә хуылфыдаумәтты иу хайә әмә сә зәхмә акалы” (IV, 60-61). Уыдон сты хуыцауы хай.

Ивгә дунейы ивыңц әгъдәуттә дәр. Грекъ кусарт әнәхъәнәй нал сыгътой. Ног фәтк уыдис: хай — хуыцауән, хай — сәхицән. Скифтә дәр афтә. Тайлор фыссы: “Грекъы дины историйы зыны, нывәндты әппәттәй судзын стыр куывдтәй ивд куыд әрцид, уйл, — кусәрттә адәмән фәстагмә систы минасаг. Фәткы нысан сси хуыцәуттән әгъдауәй (церемония) кад кәннын” (Тайлор Э.Б. Амынд чиныг, 513 ф.). Нә фыдәлтә дәр, әвәццәгән, кусарт фыццаг судзгә кодтой. Фәстагмә йә “сә цәст нал уарзта” судзын: ныр кусарты сәр куы ракәнныңц, уәд әй артмә бадарыңц — хуыцәуттән фаг у йә хусысмаг дәр.

Хаттай грекъ кусарты бәстү хуыцауән кодтой мыдамәститә. Комментатор фыссы: “Мыдджен гуылтә хуыцәуттән — әнәтүг нывонд. Кусәрттаг най, зәгъгә, уәд-иу уыцы гуылты скодтой, нывондаг хъуамә цы фос уыдаид, уйл хуызән: хуыцәуттә ахәм кувинаг дәр истой әхционәй” (Альтман М.С. Ком-

ментарии // Война мышей и лягушек. М.: Эксмо-Пресс, 2000. 72 ф.). Аертә мыдамаestәй иудадзыг кувы Нарты Сатана дәр. Аэрәджы дәр ма ирон адәм иуәй-иу бәрәгбонты хыссәйә араэстый галтә әмә фыркъатә — нывондәгты ивәнтә. Кәлдәр нывондән хастой адәймәгты дәр, арахдәр — уацайрәгты. Тайлор фыссы: фәстагмә “адәймәгты бәсты нывондән хәссын байдыңтой, зәгъәм, архуы статуйатә, фосы бәсты — хыссә кәнә мыдадзәй конд символон фигураатә” (Тайлор Э. Б. Амынд чиныг, 521 ф.).

Аппәтты рагондәр сты дины бәрәгбонтә. Адәм кодтой кувыдтә. Кувыдты уыд нывәндтә (кусәрттә), хәрдә әмә нуәзт, гаджидау, хъазт. Сә нысан уыд табу әмә ләгъстә кәнын — Хуыцауән, дуагән. Арәх гаджидауы әххәст кодта зарәг. Йә нысанән хуыздәр әвдисән у “Алардың зарәг”. Рыны бардуаг у тәссаг, әмә адәм нае ауәрстый зәрдәлхәнән әмә козбау ныхәстыл, буц әй кәнынц рәвдауән нәмттәй (сызгъәрин, сырх Аларды), йә зәрдәе йын әлхәнинц сыгъдәг әмә каджын кувинәгтәй (хоры сәрәй, цәндү хуымәлләгәй, бурхъус уәрыккәй), йә фәндагыл ын тауынц зәлдаг әмә тинты цәрмттә. Э. Б. Тайлор фыссы: “Кувынц әмә табу кәнынц хуыцауән, цыма уый адәймаг у, афтә; хуыцауән нывонд хәссын дәр у, адәймагән ләвар (гәртам) куыд хәссай, уыйау. Уыцы фәтк цардыуагон хуызы уынәм абоны әхсәнадон царды дәр. Хицауы раз дәлдзинигәй чи әркъәдз вәййы, ләгъстәмәе йын сәргүбырыәй ләвар чи дәтты, уый уыцини рәстәджы у табу әмә нывонды антропоморфон хуызәг” (Уый дәр уым, 494 ф.). Аңәбон адәймаг ләгъстәйаг у әмә хуыцәуттәй йәхицән кәнә аудәг әмә сәрхъизой.

3. Цард ивы, фәлә әңцондәр әмә рогдәр нае кәнә. Зын әмә вазыгджын уавәрты адәймаг фәллади уәззаяу куыст әмә түккалән хәстәй, фәлмәңцид иугъәдон уавәрты, тыхсти мәт әмә сагъәстәй. Иугъәдон цард зәрдәмарән әмә зонатаргәнән у. Адәймаджы хъәуы уавәртә ивын, йә фәллад уадзын, йәхи ирхәфсын. Йә царды фәзынд культурон домәнтә. Зынгонд бердзенаг историк Фукиид фыста: “Мах царды раяугътам бирә алыхуызон ирхәфсәнтә уды әңцойән, мәт әмә куыстытәй әрулафынән, әрвилаз дәр наем вәййы алыхуызон хъәстытә әмә бәрәгбонтә” (История, II, 38). Номдзыд фәтәг Перикл кувыд әмә бәрәгбонтә аразын скодта закъон, уымай рухсәр, хъәлдзәгдәр әмә мидисджындаер кодта адәмьи цард.

Ирон адәмән закъонәвәрәг уыдысты цард әмә адәм сәхәдәг. Стырбонты кусарт, кувын әмә минасәй уәлдай фәзынд күльтурон тәваг: хъазт, зард, алыхуызон ерыстә. Фәзындиң дзы суант театрон әвдистытә — зыгъуыммәкәрц-жынта әмә маймулита хъазт, чепена, алай әмә синкетон аивады әндәр хуызтә. Васо фыссы: “Нарты дуне — уый у бәркаджын куывдтә әмә нәрәмөн хъәститы дуне...” (Абашев В. Нартовский эпос // Известия СОНИИ, т. X, вып. 1. Дауджиказ, 1945. 104 ф.). Уым ис кафт, уым хъуысы зард, уым фәндиреңиң цагъдимә зәлыңқ каджытә, нәртон гаджидәутты ивыңқ куырыхон ныхас әмә хъуыздыджын әмбисәндтә.

Куывд әмә фынджы әгъдәутты ирдәй зыныңқ адәмы удыхъәд, сә зондахаст, сә күлтурә. Философ фыссы: “Куывд әмбырдонаң нывәдзы әвдисы күлтурәйи характерон әууялтә. Уым зыныңқ йә дин, йә историон, национ әмә әндәр фәзындиң. Адәм куывд куыд кәнныңқ, куывд сә царды цы быннат ахсы, уымә гәсгә базонән ис сә күлтурәйи миниуджытән” (Круглова Л.К. Пир как квинтэссенция культуры // Философия пира. Под ред. Пигрова К.С. — СПб, 1999. 34 ф.).

Раст у ацы хатдзәг. Ирон куывд ирон цард әмә күлтурәйән у йә айдән, йә хуыздәр әвдисән. Уым зыныңқ нә хъәнтә дәр әмә нә курдиат дәр. Традицион фынгыл нуаэт ләсәнтә кәндзән, уәддәр дзы уыдзән әгъдау әмә әфсарм. Поэт Е. Баратынский йә поэмә, “Пиры”, зәгъгә, уым хъәздгүити куывд әвдисы афтә: “Смешались быстро голоса, собранье глухо зашумело...”. Мах куывды адәм зоныңқ сәхиуыл хәцын, сә бон у кәрәдзимә хъусын, фәразынқ кәронмә бадын. Алчидәр зоны, әгъдау цы кәнның домы, уый әмә йә тыхтә кәнны бадты фаг, әгъдау халын худинаң у, алчидәр хъаҳъхъәні йә сәрә кад. Иу әвзәр нымады нау.

4. Куывдән хъәуы xonәг. Әгъдау райдайы уымәй. Хонәгән уыд кад әмә рад. Әмбисонд зәгъы: “Хонәг ләг адәмәй арфәйаг у” (ИАЕ, 158 ф.). Эпосы хонәджы хәстә арәхдәр әххәст кәнни фидиуәг. Афтә уыди рагон Элладәйи дәр: “Фидиуәг әмә уацхәссәгыл сә арм бәрнөнәй дардтой хуыцәуттә, әмә сын әфхәрән ницы хуызы уыд” (Ошеров С. Амынд чиныг, 715 ф.). Нартән куывд уыдис ахсажиаң хъуыддаг, эпитет нәртон амоны канд әхсарджын нә, фәлә рәдау, таучел, кәрдзындәттон дәр. Фысымы фәдзәхстәй фидиуәг сидт: “Цәуынхъом чи — цәугә ракәнәд! Цәуынхъом чи нә у — хәсгә йә

ракәнәнт!" Ацы сидты ма зыны адәмъи демократизм дәр: хуыдтой әвзәрст ләгтү нә, фәлә әппәт хъәубәсты, әппәт дзылләты, уымә сын фынгыл бынат, ләггад әмә бартә уыдис әмхуызон, уәлдай бартә ләгән ләвәрдта әрмәст йә кар.

Уәлдай әфсәрмаг уыди сылгоймаг хонәг, иттәг каджын та — чындз хонәг. Борәтә Уырызмәджы марынвәнд кәнинц, уый хъуыддаг хаты әмә нә цәуы хуынды, әфсәннәтә кәнни. Уәд әм хонәг рарвыстой ног чындзы. Уырызмәг зоны хабар, фәлә зәгъы: "Нарты фәтк нә фехалдзынән, чындз хонәгән "нә" зәгъән нәй, әмә ныртәккә әмбәлдзынән". Әфсарм әмә әгъдау мәләтәй тыхджындәр уыдисты, худинаң тасай тәссагдәр уыд.

Хонәг хәдзармә дзуры әнәмәнг нәлгоймаджы номәй. Хәдзары кәстәртә куы уа, уәд хистәры номәй дзурын аив нәү: "Хәдзармә кәстәры номәй фәдзурынц".

Ирон фәтк нә быхсы куывдмә әнә хонәгәй цәуын. Уырыс дзыртой: "Незваный гость хуже татарина" (тыхгәнәг манголај). Гомер зәгъы: "К людям достойным на пир достойный без зова приходит". Афтә дәр вәйи. Фәлә ирон ләг куывдмә цәуы әрмәст хонәджы фәстә. Уазәджы сәмбәлд әндәр хъуыддаг у. Ам ма ис иу фәзилән: фысым куывдмә йә уазәджы кәнни йемә, "уазәджы йә хәдзары чи ныууадза әнә рапхонгә, уый йәхи сәр нә, фәлә ма хъәуы дәр худинаң кәнни" (Цәгәраты Созырихъо. Иуәй-иу ирон әгъдәуттә // Мах дуг, 1991, №1. 108 ф.).

5. Ирон адәм куывд кодтой ноггуырдән — ләппүйи куыва. Бинонтән ләппүйи фәзынд уыдис амонд әмә фарны хъуыддаг, уымән әмә патриархалон уавәртү нәлгоймаг уыд хәдзардарәг, мыггаджы ныфс әмә сәрхъызой, бәстә хъаҳхъәнәг. Әвгъәды ләппү фәзынд, уәд бинонтәм әмә хионтәм згъордта хәрзәггурәг — уымән әдзухдәр уыдис зынаргъ ләвар — хәрзәггурәггаг. Къоста "Особа"-иы фыссы: "Ләппүйи райгуырдыл бинонтә әмә хәстәджытә әмбәлдисты стыр цин әмә әхсизгөнәй. Алырдыгәй сәм цыдысты арфәтә кәнинмә, рәстмәйи хъуыддагән кодтой куыва" (Хетагуров Коста. Полн.собр.соч. в пяти томах. Т.IV. Владикавказ, 2000. 340 ф.).

Нарты эпосы иугонд текст райдайы ләппүйи куива. Уәрхәгән райгуырд фаззон ләппүтә "Рухс хуры тынтаң ныккастис Уәрхәгмә... Уәрхәг йә ләппүты райгуырды боны

фарнæн скодта нæртон куывд сырды фыдæй". Адæммæ арвыстык хонæг. Уæрхæджы куывды æмвымг уыдысты хуыцæуттæ æмæ Нартæ. Кадæджы эпизод нын æвдисы лæппуйы куывды фæтк. Аæгъдау домы ном æввæрын. Номæвæрæг сси Күйрда-лæгон, фаззæтты схуыдта Аæксар æмæ Аæксæртæг. Номæвæрæгыл æввæрд ис бæлвирд хæстæ: "Номæвæрæджы лæварæн Күйрдалæгон радта Уæрхæгæн удæвдз" — алæмæты хæдцæгъдæ фæндыр. (Фæстаг рæстæджы номæвæрæг лæвар кæны хæдон, хæдойнаг.) Хъуысы зарæг "Айс æй, анаz æй", минас кæнынц иннабонæй-иннабонмæ, стæй бадт райхæлы, æмæ алчи фæцæуы йæ фæрныг хæдзармæ. Кадæгæй бæлвирд зынынц куывды æгъдæуттæ: ис дзы фысымтæ æмæ уазджытæ, ис дзы хæрд æмæ нуæзт, ис дзы зард æмæ кафт.

Куывд кодтой хæстон уæлахизæн, сгуыхт лæгæн. Уый тыххæй эпосы ис бирæ æвдисæнтæ. Зæгъæм, Нартæ куывд кæнынц Сосланы кадæн (НК, II, 27). Уыцы фæтк æрхæцæ ног заманмæ. Дыгургомы ис Сосланы кувæндон — «Рагдамани æгас Дигоргом уоми кæнионцæ Нарти Сосланы кувд» (II, 788).

Сгуыхтæн куывд æмæ кад кæнын сси традици. Уымæн уыд æхсæнадон æмæ хъомыладон нысаниуæг, этикон æмæ эстетикон ахадындзинад. Куывд, гаджидай æмæ нуазæн кад кодтой патриотизмæн, æхсар æмæ намысæн. Аæгъуызаты Иуанейы кадæджы герой фесгүыхт ног хæсты, Алгъуыз сси нонты паддзах, сæ сæрхъизой, æмæ уæд:

Нонтæ номы куывд ыскодтой,
райхъуыст галуанæй æмдзæгъд,

Уым дæсны кафджытæ цас уыд,
уæдæ зарæггæнæг, зæгъ!

Калд сæ цырæгъты рухс арвмæ,
æмæ рызт сæ быны зæхх,

Кодтой ног паддзахæн табу,
уагътой йын йæ номыл рæгъ.

Ацы фæтк хуызджын нывты æвдисы Къостайы кадæг "Хетæг". Алан басастой Мамайы æфсæдты, фæсырдтой сæ араентæй зñæгты. Сгуыхт фæсивæды номыл арæзт æрцид стыр куывд.

Уыцы иу абонæй иу иннæ абонмæ

Дзыллæтæ минас фæкодтой Иналмæ...

Ахæм куывд, ахæм хъазт никууыл фендæуыд

Аланы зæххыл мыггагæй мыггагмæ...

6. Күывдән хъәуы бәркад – цәхх әмә кәрдзын. Уйй тыххәй кодтой кусарт, фыхтой уәливыхтә, фыхтой бәгәны әмә әндәр нуәзтытә. Бирә бәркады уыд бирә кад, рәдау фысым – арфәйаг, чынды – әгад әмә фәуддзаг. Афтәмәй бирәтә ерыс кодтой әмә кәнынц әгъдауәй нә, фәлә хи равдисынәй. Афтә уыд рыцарты уаг дәр: "...ий тыхы бацыд хъомысджын традици, уымә гәсгә "рәдау" уәвүн әмә хъәздыгад цәстмә әвдисын бонджынта мәисты иттәг раст әмә әрдзон хъуыдаг" (Кин Морис. Рыцарство. М.: Научный мир, 2000. – 386 ф.).

Ахәм уавәр нын әвдисы Нигер йә поэмә "Бадилон симд"-ы. Афайы фырт Инал райста афицеры цин, әмә йын кәнынц стыр күывд: "Цы нәрәи дардыл сә кой ныр Нартән?!. Әндәр у рәстәг: мә бон у абон! Ныр хъуамә адәм кәной мә койтә, – дзырдта сәрхъиләй Афай Бадилон". Әгәр ницәмәй бәззы, уәздандинад домы бәрц зонын. Адәм кәддәриддәр сәйраг аргъ кодтой фынгән йә дзаджджынән нә, фәлә йә каджынән. Йә кад та уыд әгъдауәй. Ис әмбисонд: "Дзаг фынг дәр әдзәххәй нә фидауы". Фәзәгъынц: "Сә фынгтә уыдисты дзаг, фәлә дзы цәхх нә уыд". Ам цәхх нысан кәны әгъдау, цин әмә дзуапп.

7. Ирон фынгәвәрд әнәхъән наукә у. Дины канонта ей йын ис карздәр фәтк. Хицән кәмтты дзы ис хицән әууәлтә, фәлә әмткәй уыцы фәтк әппәт адәмән у иумәйаг, иугъәдон, әнәивгә, – бирә әнусты йә ирон цардыуаг рауагъта иу джиппы.

Фынгыл сәрәй әвәрынц әртә кәрдзыны – әртә чьирийы (цихтджынта, уәливыхтә, хәбиздҗынта), хицән хъәуты – әртә әртәдзыхоны. Цәхх – әнәмәнг. Чьириты раз – сәр, бәрзәй әмә уон. (Зианы фынг сәрмагонд ныхасаг у.) Сәрән йә арәзт у фынгма, бәрзәй ләүүү йә галиу фарс, уон (уән) – сә уәлә. Әртә кәрдзыны цы нысан кәнынц, уымән нәй наукон әвдисәнта. Фәлә адәм дзурынц: әртә чьирийы сты әртә символы – хур (арв, рухс), зәхх әмә дон. Уидон сты царды гуырән, бәркаддәттәг әмә фарнхәссәг. (Мардыл нал кәсси хур, әмә йын рухс кәнынц дыууә кәрдзынәй.) Ацы философон хатдәг ирон адәмән сси традицион әмә йын ивән нәй, әндәр аргументтә нәм куы нә уа, уәд. Адәмон зондактаст арәх растдәр әмә тыхдҗында рәвайы зонадон трактаттәй.

Чысыл әндәрхузыон амоны әртә кәрдзыны мидис күрт-

татат зэронд лэг Цэгэрраты Созырыхъо: “Аертæ чьирийы əввæрд сты уымæн, əмæ əрдзы ис аертæ тыхы: Хуыцау, Хур əмæ Зæхх. Аеппæты фыццаг, дамгъæ куы нæма уыдис, уæд ирон адæм сæ кæрæдзийы ахæм фидар əгъдæуттæй бастой” (Цэгэрраты Созырыхъо. Иуæй-иу ирон əгъдæуттæ // Мах дуг, 1991, №1. – 109 ф.).

Чи зоны, аертæ кæрдзыны фæтк баст урагон динимæ. Рагон Ираны куытвой аертæ артæн, уыдон арвæй зæхмæ аэрхаста Ахура-Мазда — стыр хуыцау, зонды рухс бардуаг. “Шахнаме”-йы фиппаинæгты куыд фыссынц, афтæмæй аертæ арты уыдисты адæмы аертæ фæлтæры уырнынады символтæ. Уыцы фæлтæртæ уыдистыг 1) хистæртæ əмæ дæснитæ, 2) əфсæдонтæ, 3) зæхкусджытæ (Луконин В.Г. Примечания // Шахнаме. Том пятый. М.: Наука, 1984. 358 ф.). Афтæ арæст уыд ариаг əхсæнад, афтæ у Нарты цардæвæрд дæр. Кæй зæгтын æй хъæуы, уæвæн ис æндæр варианттæн дæр.

Бирæ ныхас цæуы, сæр, бæрзæй əмæ уон цы нысан кæннынц, уый тыххæй. Ацы хъуыддаджы дæр нæй историон əмæ доку-менталон əвдисæнтæ. Радзур-бадзур əмæ фантазитæй əцæгдзинад нæ равзæрдзæн. Аэмбисонд зæгты: “Фыццаг кад сæры кад у, дыккаг — бæрзæйы кад, артыккаг — уæны кад» (ИÆ, 115). Уый раст əмæ аив ныхас у, фæлæ əмбисонд дæр, əгъдау кæд əмæ цæмæн равзæрд, уый базонынæн ницы ахъяз у. Хицæн хъæуты уоны бæсты əввæрынц зæрдæ кæнæ əвда-сарм. Нарты эпосы нæ зыны ацы фæтк. Аermæст дзы арæх у иу эпизод: герой амары знæгты фосгæсты — əфсæн уырс, əфсæн бирæгъ кæнæ əфсæн цæргæсы, знæгтæ бадынц куывы-ды, уый “сæр хистæрты фынгмæ баппары, хъус — кæстæрты размæ”. Ацы хабарæй дæр райхалæн нæй фарсты əлхынцъæн.

Аертæ хайы символон нысаниуæг иртасын фæлвары Джус-сайты Нафи. Уый хъуыддагмæ кæсы Жорж Дюмезилы аертæфункцион теорийы позицитæй. Аертæ Нарты уыдисты əхсæнадон аертæ фæлтæры: фæллойгæнджытæ (Борæтæ), əфсæдонтæ (Əхсæртæггатæ), дингæнджытæ (Алæгатæ). На-фимæ гæсгæ, сæр, бæрзæй əмæ уон сты уыцы аертæ фæлтæры əхсæнадон функциты символтæ (Нафи. Осетинское застолье и скифо-нартовское общество // Южная Осетия, 1994, 16 апреля, №29.) Ацы хатдзæг зыны əцæгдзинады хуызæн, фæлæ йæ хъæудзæн бæлвырддæр кæннын, уæдмæ та йæ хонæм нау-кон гипотезæ.

Фынгыл кувыннән ноджы әвәрынц әртә **кувинаджы**: базыг, әртә фәрсчы, физонәг. Кувинаг әнәмәнг сты рахиз фарсы фәрсчытә. Физонәг кәнынц бәрз кәнә әхсәр уәхстыл. Ис әмбисонд: “Уәхстән әхсәр әмә бәрз агурынц” (ИӘ, 114). Кувинаг физонәг кәнынц раззаг хүйлфыдау маэттәй (5,7 кәнә 9 хайы). Дардәр фынгыл хәрд әмә нуәст әвәрынц, бәркад күйд амоны, афтә.

8. Фынгәвәрд күйд бәстон у, афтә нывыл карст у йә алы әгъдау дәр. Әмбисонд зәгъы: “Ирон фынг әгъдауән у” (ИӘ, 117). Әгъдауән ис фәтк әмә пълан. Таурәгтә дзурынц: “Нарт дауджытимә дәр әмвынг уыдысты”. Әмвынг уыдысты ирон адәм мәгүырәй — хъәздыгәй. Кувивдә кодтой уырысы хъәздгүйтә дәр. Уым хистәрән бадт фысым, хәстәгдәр әм бадтысты, әхсәннады уәлдәр бынат чи ахста, уыдон, кәронәй — дәлдәртә, фынг уәлейә — дзаджджын, дәләйә — къәрис. Мах фынгыл фәтәг, инәлар әмә хосдзауән уыдис әмхуызон бартә. Ис әмбисонд: “Фынгыл хъулон нә фидауы” (ИӘ, 118). Фынг фидауы фәткәй. Фәтк кәм нәй, уым нәй әфсарм, намыс әмә фарн. Әмвынг адәмәй алкәмән дәр уыд йәхи бынат, йәхи хәс, йәхи бартә. Фынджы фәтәг у хистәр. Фынгыл бадтысты күйдхистәрәй, уәлдәр бынат дзы хауд әрмәст цыты уазәгмә. Уәздан ләг нә бәллыйд хистәры бынатмә, нә йәм тырныдта, фәлә дзы нә тарст: хистәртәм каст әмә әгъдау зыдта. Ирон адәмы никүы хъуыд кувәг агурын. Алчи әмхуызон нә арәхст, фәлә алкәй бон дәр уыд әгъдау хәссын. Хистәрыл ис бирә хәстә, хъуамә хайджын уа бирә хәрзтәй. Къоста йә кадәджы фыссы:

Уәллаг уазәгдоны бадтысты хистәртә...

Зәронд Солтан сын ныллаууыд рәгъгәнәг, —

Кувынмә — пахуымпар, нуәсттән — нәртон уәйил,

Афтәмәй ноджы ләппуләгау хъәлдзәг...

Хистәр хъуамә зона фынджы әгъдау, кувын, зарын, әмбисәндтә хәссын, хъуамә йә бон уа нуазын дәр әмә кәронмә бадын дәр. Уәздан ләг фынгәй не сты, цалынмә бадт райхәла, уәдмә. Ауай-әрбауай нә фидауы. Дәхи афсад, фест әмә афардәг у, уый худинағ у. Ирон фынг ләгән амоны канд әгъдау нә, фәлә быхсын әмә фәразын дәр — уыдон сты уәздандинад. Әмбисәндтә зәгъынц: “Ирон фынг зонд амоны”, “Ләдҗы фәндагыл әмә фынгыл базондзынә” (ИӘ, 120). Бәгүйдәр, фәндагау фынг дәр у ләгәвзарән, зынтән

ләг хъәуы. Мә фың-иу дзырдта: “Кәд дә фәнды дә хъәнтә базонын, уәд фыңгыл хистәрән сбад”, – фыңг у “арвайдән”, хъәнтә дзы ставдәй зыныңц.

Ирон фыңг у агъдәутты бәстон системә, ис ын бәлвырд регламент, фидар композици, йәхі сюжет. Үым ис этикон әмә эстетикон гармони. Йә фидауц дис әфтыдта европәйаг бәлләттәл. А. Гольдштейн фыста: “Это было красиво. Дагестан не знает таких интересных обрядов”. (Гольдштейн Аркадий. Башни в горах.— М.: Советский художник, 1977. 323 ф.). Ирон фыңг у агъдау әмә зонды скъола, ләгдзинад әмә уәздандинад фәлтәрән.

9. Фынгән ис әнәхәлгә фәтк. Хистәр аәртә чъирийы кәрәдзийә гәзәмә фәиртәсүн кәны, астәуккаг — рахизәрдәм, сәйраг (уәллаг) — галиуәрдәм. Бадты адәм сыстыңц иууылдәр. (Иу бадгә кәна, науәд фыңг алидзән, зәгъгә, уыңы фәткән фольклор әмә литературајы әвдисән нә зыны). Хистәрән йә рахиз къухы — бәгәныйы нуазән (къус, кәхц, дзәбидыр, хъәдын нуазән), йә галиу къухы — кусарты базыг. (Кусарт куы нә уа, уәд галиу къухәй хәцы уәллаг чъирийы былыл). Дыккаг хистәр куы нуазән әмә кәразимаг физонәгәй (әәртә фәрскәй), әәртыккаг хистәр — нуазән әмә уәхстәй (физонәг раззаг хуылфыдзаумәттәй). Фынджы әвәрд афтә у, әмә хистәры әргом араэст вәййы хурыскәсәнүрдәм. Хистәрты раз ләууы уырдыгләууәг (уырдыгыстәг, дзагдар), ләууы галиуәрдыгәй. Даргъ фыңгыл вәййы цалдаәр уырдыгләууәджы. Хистәр куы фәкувы (фыццаг гаджидау), уәд сәйраг дзагдары фарсмә әрбаләууы, куывд кәй номыл у, уый әд әмбал, науәд та әндәр кәстәртә.

Фыццаг куывд (гаджидау) вәййы бәстон. Хистәр ссары Хуыцау, Уастырдже әмә иннә бардуәгты нәмттә, куы куывды фарнән, Хуыцау әмә дауджытыл фәдзәхсы фысымты әмә куывддон адәмы. Куывдонтә әмдзыхәй дзурыңц: “оммен” кәнәе “оммен, Хуыцау”. Хистәр куывд фәци, нуазән дәтты, йә разы чи ләууы, уыңы кәстәрты хистәрмә, дәтты йәм базыг дәр. Кәстәр нуазән исы рахиз къухәй, базыг — галиуәй әмә сә ацаходы. Дыккаг хистәр куы цыбырдәр, нуазән әмә кәразимаг адәтты әәртыккаг фынгма. Әәртыккаг хистәр куы бынтон цыбыр, нуазән әмә физонәг адәтты бадты кәстәртәм. Фыццаг кувәттег чи райста, уый йә аходынмә авәрьи йе ’мбәлттәм, хистәр уәллаг чъирийы быләй кәрдих

ратоны әмәе йә авәры аходағән. Базыг ахәссы аходағ. Ну-азәнтә фәстәмә байдзаг кәнынц әмәе сә раттынц әртә хистәрмә. Физонджытә әркәрдымң әмәе сә айуарынц фынгтыл, фыңцаг хәйттә – хистәртән. Уәд әрбадынц, әмәе хистәр ногәй, сәрмагондәй гаджидау раудазы Стыр Хуыцауы номыл, басиды дыккаг хистәрмә, афтәмәй рәгъ аудазы фынгыл сәрәй кәронмә.

Ацы фәткы хицән кәмтты уыди хигъәден әүүәлтә. Зәгъәм, Туалты әмәе Урстуалты хистәртә әртә кувәттегаджы куы авәрынц кәстәртәм, уәд рәгъ әрбаңауы дәләйә уәләмә, әртә хистәры онг. Афтә цәмән у, уый тыххәй ис таурәгъ. Иу куывды үалынмә рәгъ хистәртәй кәстәртәм хәңцә кодта, уәдмә кәстәрты әваст бахъуыди фәдисы цәуын, нә сахуыстой, афтәмәй.

Рәгъ кәронмә аңауы. Әртә чырийы фәстәмә әрбанғом (әрәмных) кәнынц әмәе сә кардәй алыштә кәнынц. (Раздәр сә састой къүхәй). Кард раудазын хъәуы хирдәм нә, фәлә хистәры разәй кәстәртырдәм, хъәуы цыппар хаххы, уәд дзыраңаудзән аст хайы, — чи зоны, уый у, нә фыдәлтәм гәсгә, дунейән аст тигъы, аст кәроны кәй ис, уый символ. Кувәттегән цы чыләй стыдтой, уый хъуамә аzzайа карсты астәү, уыцы хай хауы, кувәттегаг чи айста, уымә. Чыритә лыгътә кәнгәйә тәбәгъ зилин не 'мбәлы — аив нәу, нә фәтчы, ам дәр хъәуы арәхсын.

Ирон адәймаг куывдмә цәуы хәрзараәт әмәе хәрзәхсадәй. Афтә домы ирон этикет. Эпосы Созырыхъ уазәгуаты ис Обауы. “Уалынмә сәм кәңәйдәр тас, хъуывгъан, къухты кәлмәрзән фәзындысты. Созырыхъ дәр йәхі әрәхсадта. Уәд та сәм алы хәрд, алы нозтәй дзаг фынг дәр фәзынди. Хорз федтой сәхи, фәнүхас кодтой” (НК, II, 211). Уый әғъдуу әмәе уәздандзинад у. Фәлә ныр фәзынд “ногдзинәйтә”. Иуәй-иу “культурун” ләгтә фынгыл водкәйә ахсынц сә къухтә. Уый у әнәфсармдзинад, хойрагәй (кувинагәй!) хынджыләг кәнын нә фәтчы. Ис ахәм “дәснитә” дәр: къәйттә куы вәййынц, уәд агуывзә авгыл бакъ-уырцц кәнынц. Нә уыд ахәм фәтк: фынгыл-иу әвгтә нә уыд дзаггарз уыди әрмәст уырдыгләүүәджы къухы.

10. Арәх быңау кәнынц, гаджидау, сидт әмәе рәгъәй цы хъауджыдәр ис, уый тыххәй. Сә хъуыдитә куы ныффицисик-кой, уәд сә зониккам, науәд “әз афтә фехъуыстон” аргумент нәу. Ацы фарстән дзуапп нәй иу наукон куысты дәр. “Ирон-

уырыссаг дзырдуат” амоны: гаджидау — тост, гаджидау уадзын — провозглашать тост; сидт — тост, сидт раудзын — провозгласить тост. Рæгъ дзы амынд нæ цæуы. Васойы Дзырдуат амоны: гаджидау — тост (ИЭСОЯ, I, 505); рæгъ — провозглашаемый старшим тост (II, 367), сидт — говорить тост, вызывать на ответный тост (III, 105). Күйд уынæм, афтæмæй сæ ницы хъауджыдæр ис. Иу “дæсны” ныллæууы: сидгæ цуаномæ кæнынц. Урстуалты дæр сидт нæ дзырдтой. Фæлæ афтæ дзурынц быдыры хъæутæ. Эвзаджы ныхмæ хæцæн нæй. Эвзаг йæ хуыз йæхæдæг æвзары, йæ ныв йæхæдæг кæрды, дзырд ныхасы мидæг йæ бынат æрцахста, уæд дзы фидар лæууы, нæй йын фæцудæн. Иннае “дæсны” зæгъдæн: рæгъ зианы фынгыл вæййы. Цы зæгъон сæ ныхмæ? Эпосы араæ æмбæлынц ахæм ныхæстæ: “Дæлæмæ рæгъ, уæлæмæ гаджидæуттæ уадзы”. Кьюстайы кадæджы стыр цины куывды — “Зæронд Солтан сын ныллæууыд рæгъгæнæг”. Нæ сæ иртасы кæрæдзийæ эпос дæр: “Куывды адæм бирæ сидтытæ фæкодтой» (НК, II, 27); “Уæд Сосланы цæрæнбоны тыххæй гаджидау раугъта фæндагсар Уастырджи æмæ йæ сидты кæрон загъта...” (НК, II, 27); “Уый фæстæ сидты бар райста уæларв Куырдалæгон (II, 27); “гаджидау банизта” (II, 28); “адæм бадынц фынгыл, рæгъытæ кæнынц” (II, 35). Елбыздыхъойы трагедийы Ислам кувы, Хазби сиды Хъæссæймæ, зæгъы: “Мæхæмæт, æддæгтæн дæр æй фехъусын кæн сидт” (2-аг ныв, XVI). Грисы “Иунæджы кадæджы” чидæр хисты “мæнгардæй сидтытæ хæссы”. Дзаболаты Хазбийы æмдзæвгæй загъд ис: адæм, æвæццæгæн, “сæ ныхæстæ нæ фесты æмæ карз фынгыл ирон сидтытæ уадзынц”. Цæгæраты Максим фыссы: “Сæ гаджидау сæ фeroх æмæ та йæ дыккаг хатт расидтысты” (“Хæххон барæг”). Бæгуыдæр, алы хъуыддагæн дæр хъæуы бæлвырд ном, термин, фæлæ иугæр нæй, уæд æвзагæн тыхмитæ кæнын нæ хъæуы.

Дыккаг гаджидау вæййы Уастырджийы номыл. Ацы фæткæн дæр ис альтернативон гæнæнтæ. Зæрæмæджы зылдæн Хуыцауы фæстæ сæйраг бардуаг у Мыкалгабыр, æмæ дыккаг рæгъ уадзынц уый номыл. Типсиллийы студенттимæ уыдтæн, æмæ сæдæзæдзыд Годжыщаты Тамар куывта: “Уæ Хуыцау, мæ уд дæ зæхмæгæсæнты фæххъяу... Тыхджын Мыкалгабыр, Хуыцауы цæссыгæй равзæрдтæ æмæ нæ Хуыцауы хæрztæй хай-джын кæн”. Дзомагъомы фыццаг гаджидау уагътой Хуыцау æмæ Уастырджийы кадæн, дыккаг та — Рагъыдзуар æмæ Бурсам-

дзелийи номыл. Искәй фынгыл хи әгъдәуттә домын аив нәү, фәлә уәddәр хәцын хъәуы иу әгъдауыл, иу фәтк адәмән дәтты иудзинад — царды фарн.

Әртиккаг гаджидау цәуы, куывд цәй номыл у, уый тыххәй (ног цәрәнуаты куывд, ләджы сгуыхт, бәлләңдоны әрцид, ноггырды куывд әмә а. д.). Уыцы әртә ракуывдән ивән нәй, уыдан әппәт Ирыстоны систы традицион фәтк.

Дарддәр фынджы сюжет хистәрән фадат дәтты фантази әмә сфәлдыштадон хъуыдыйән. Вәййи дзы, поэмәйи лирикон фәзиләнтә куыд ис, ахәм гәнәнтә. Традицион у уазджытән нуазәнтә дәттын, уый фәстә сә номыл сидт ауадзын.

Әгъдау әмә фарн цы фынгыл ис, уым цыппәрәм гаджидау уадзынц кәстәрты цәрәнбоны тыххәй. Хъыгагән, бирә хъәуты нә зонынц ацы рәсугъд фәтк, хәццә йә кәнынц хъусы фәткимә. Уыдан иу гаджидау не сты! Ацы сидтыл кәстәртәм дәттынц әртә нуазәны хaimә. Уый фәстә ауадзынц рәгъ. Ацы рәгъыл хистәртә сисынц Уастырджий зарәг. Кәстәртә хъырнынц Уалынмә зарәг айсынц кәстәртә әмә зарынц традицион нәртон зарәг “Кәстәйрәгтә”. Уый фәстә кәстәртә хистәртәм әрбахәссынц әртә нуазәны, әнә хайә. Хистәртән “уә цәрәнбон бирә уәд” зәгъын нә фидауы, хуыздәр арфә сын у “фәрнәй уәле бадут”. Кәстәр дзураг нә вәййи. Әмбисонд зәгъы: “Кәстәры дзыхы “омменәй” хуыздәр ницы фидауы”.

Фәткон гаджидау у бәлләттә тыххәй. Бирә районты ис гаджидау “нә ныфсыты тыххәй”. Уавәр кәм амоны, уым кувынц әмгары цәрәнбонән (астәүккаг әмә кәстәр фәлтәр кәм вәййиң, уым).

Фәстаг рәестәджы әмбаргә хистәртә гаджидау уадзынц Ирыстон әмә ирон адәмы номыл. Ацы гаджидауән ис идейон әмә хъомыладон ахадындзинад әмә йә хъәуы традицион скәнын.

Традицион у бынәттә әмә бинонты фарнән кувын. Хәхбәсты ацы гаджидау уагътой бадты кәронмә әввахс. Уый фәстә цәуы (стыр кувыды) хоры Уацилла әмә фосы Фәлвәрайы сидт. Ам зәгъын хъәуы иу фиппаинаг. Чидәртә фәзәгъынц: “Кусарт (фыдызгъәл) цы фынгыл нә уа, уым Фәлвәрайы кой нә хъәуы”. Уый раст нәу. Уәливиҳты ис фосы продукт — цыхт, царв. Хоры куыст дәр фыдәй-фыртмә адәм кодтой фосы фәрци.

Ацы рәгъ куы ацәуы, уәд ирон фынгыл әххәст кәнынц ахсджаиг ритуал: әртиккаг хистәр ралыг кәны сәрү рахиз

хъус, аертә хайы күйд уа, афтә йә кәрдәзәф фәкәны, хистәр җүй нуазәны сәрыл сәвәры әмәй йә адәтты кәстәртәм. Кәстәртә йә аертә дихы кәнынц әмәй нуазынц (аходынц) аертә нуазәны. Хистәр нуазәнимә арфә кәны: “Кәстәртә нә ныфс сты, әмәй нә Хуыцау кәстәрапәх скәнәд, нә кәстәртә фидар күйд уой, зондмә хъусаг күйд уой, уыцы арфә нә уәд». Кәстәртә дзуаппән зәгъынц: “Хистәр-буң әмәй кәстәр-арәх цы уәм, уыцы амонд нә уәд. Хистәрты зондмә хъусын цы фәразәм, уыцы хъару нын Хуыцау раттәд”.

Дардәр әнәмәнг цәуы дыууә гаджидауы: бәркад әмәй Къәсәры Уастырджи. Бәркад курынц Мыкалгабырәй. Арфә кәнынц фысымтән (куывытгәнджытән) әмәй бадты адәмән. Къәсәрты тыххәй нуазынц ләугәйә, — уәд баиу кәнынц къәсәр әмәй Фәндагсар Уастырджийы гаджидау.

Кәй зәгъын ай хъәуы, алы комы, алы хъәуы уыд әмәй ис хъәу әмәй комы зәйтә, кувәндәттә. Уым ссарынц уыдоны нәмттә. Тиб кувынц Таанджелосән, Нар — Хохы дзуарән, Зруг — Зәрин Майрәмән, Цъәй әмәй Саниба — Рекомән, Дәргъәвс — Тыбау-Уациллайән, Куырттат — Дзывгъисән, Уәлгинскә — Цыргъ обауән, Джеры комы — Джеры дзуарән, Рукъ — Хисты дзуарән, Дзомагъ — Рагты дзуарән әмәй а. д. Фәлә традицион фынджы сюжет у әнәхәлгә: райдайы Хуыцауы номыл гаджидауәй, әрхәцә вәйиы бәркады рәгъмә, балхынц әй кәны Къәсәр әмәй Фәндагсары гаджидау.

11. Ирон фынджы әгъдау карз әмәй уәззая у. Әффәддон уагәвәрдау домы бәлвырд дисциплинә. Фәлә дисциплинә кәм ис, бәркад әмәй фарн дәр уым вәйиы. Стыр бадты нәй уәлдай змәлд, нәй дзы уәлдай ныхас, нәй дзы хъәләба. Адәм бадынц, әгъдау кәнынц, хәрынц, нуазынц, зонынц фынджы сюжет әмәй фәразынц кәрөнмә бадын. Әгъдау әмәй әффәсарм ләгтау ләгәй домынц йә хъару әвдисын, дәттынц ынтых, нәй йә уадзынц расыг кәнын. Ләг зоны йә бәрн, тәрсы әгад әмәй худинағәй әмәй нә рәдийи, зоны бәрц әмәй фәткүй ныхасән, ләууы фидар, нә цуды. Ам сә күист кәнынц психологон әгуүәлтә: ләг йәхи хизы ләмәгъедзинадәй, ронбәгъдәй, афтәмәй йә тыхтә вәйиынц әмбырд, хъандзалау вәйиы әлвәст әмәй йын нуәзт тых нә кәны, фынджы әгъдауәй нә фәлмәцы, йә тых нә сәтты. Нартә расыг кәнынц Арәхцауы, авд рәнхъы кәрон әй сбадын кәнынц: “Авд дәр сидынц, әмәй авд рәнхъы сидт дәр уымә цәуы. Цас

нуазы, цас хәрү — йе 'гъдәуттә хуыздәр цәуынц иннәтәй' (НК, II, 162). Ахәм тых ын дәтты әгъдау.

Ирон адәм стыр кад кәнынц хойрагән. Цәхджын хойраг зынаргъ әмә цыты аккаг кәй у, уый тыххәй ис әмбисәндтә әмә таурағътә. Дзәнәтон рәсугъд чызджытә Сосланы Дзәнәты әруромынвәнд кәнынц, фәлә сын уый зәгъы: "Хәрын фәтк кәм нәу, уыцы бәстә мән ницәмән хъәуы" (НК, II, 519). Хәрд әмә нуәзтән күлт уыдис Европәйи дәр рыцарты рәстәджы: "Фысым уазәджы бадын кодта йә фарсма, хордой иу тәбәгъәй, нуәзтой иу нуазәнәй. Фынгмә хастой бира хойраг әмә сән. Таурағътә, хъәзтытә әмә зарджыты фәрци ничи тыхст дәргъвәтиң бадтәй. Сыстадысты-иу әфсәст әмә хъәлдзәгәй..." (Пастуро Мишель. Повседневная жизнь Франции и Англии во времена рыцарей Круглого стола. — М.: Молодая гвардия — Классик, 2001. 106 ф.). Рагон грекъ әмә Ромулы үот фырнуәзт хуыдтой скифаг фыдәгъдау, фәлә сәхәдәг дәр уарзтой ахуыпп кәнын. Поэт Агафон йә трагедийән райста ләвар, скодта куывд, уыдис дзы нывәндтә, сән, зарджыты къорд, әнәфсарм "философон" ныхас. Номдзыд ләгтә хорз ныххырхтой әмә дыккаг бон сә сәртәй хъәрзынц (Платон "Пир"). Ирон ләг зыдта бәрц, фынгыл хуыздәр хай йәхимә нә ласта, хатыд йә сыхагмә.

Цәхджын хойрагән аргъ кәнынц хәйрәг әмә Удхәссәг дәр. Тыхгәнәг-иу, тых кәнынмә кәмә цыди, уымән-иу йә хойрагәй фәхъәстә, зәгъгә, уәд әм йә къух нал иста. Әгъдау әмә әфсарм амонынц: фысым дын цәхх әмә кәрдзын әрәвәрдта, уәд сын кад кән. Нә дзы аходыс, уәд сыл не 'рвәссис, — уый та фысымән әффәрд у. Таурағъмә гәсгә, Къоста зонгә-зонын маргджын нуазән банызта. Бирәтә фынгыл фәзәгъынц: "Ардәм хәрын әмә нуазынмә ничи әрба-цыд". Уый уәздан ныхас нәу. Сәрән әфсин фынг айсдзән әмә зәгъдзән: "Табуафси, уәдә әнә фынгәй әгъдауттә кән".

Ирон фынг әгъдауән у. Фәлә хәрынән дәр у. Камал фәфәзмы йә фыды фыды: "Цәхх әмә кәрдзынән сә бакусын әнцон у, сә бахәрын — зын". Уый адәмон философи у. Хәрын ай хъәуы адәмимә — әгъдауыл, фәткыл, дәттын ай хъәуы рәдау әмә цәстуарzonәй. Ирон фынгыл ис уәзданձи-над, фәлә дзы ис тыхми дәр. Әмбисонд зәгъы: "Хәрд, куыст әмә хәстәй хъауджыдәр нәй". Зәрәдтә афтә дәр дзырдой: "Бахат мәм, әмә банаzon". Хатын махән фәтк у. Уәлдай әнү-

выдәй хатәм уазәгмә, чындахәсджытәм, уарzon әмгармә. Ирон адәм нуәзтой әмә нуазынц бирә. Баназын кәнүнән махмә ис бирә фәрәстә — әнәхъән “наукә”. Гаджидәуттәй иу иннәмәй ахъazzагдәр, — дзурынц дын, нәй йын әнә нуазгә, хатынц дәм уарzon ныхәстәй, сыйқа дын хъарынц зәдты авторитетәй, куывд кәй номыл у, уый фарнәй, кәнүнц дын сомытә, әппынфәстаг йә тыхы бацәуы психологон атакә — сидынц дә ләгдзинадмә, агайынц дә хиуарзондзинад.

Ацы хъуылдаджы уәлдай цырынгәнән фәрәз у зарәг. Уый разәнгард кәны нуазынмә, нуәзт хәлар кәны адәймагән. Ахсар әмә Ахсәртәджы куывды удәвдз зары:

Айс әй, аназ әй Хуыцауы хәларәй,

Айс әй, аназ әй – ронджен нуазән!

Ирон фынгыл дис кодта барон Гакстгаузен (Гакстгаузен барон Август фон. Закавказский край. Часть II. СПб, 1857. 88 ф.), иста дзы рагон гермайнәгты мондәгтә әмә ныффииста иу куплет ирон зарәгәй:

Баназ! Нәк къух фәрысти,

Дә нуазән фәмызыти.

Баназ, баназ, баназ!

Зындгонд зарәг “Кәстәйрәгты” ис ахәм ныхәстә: “Цин әрцыди, цәл әрцыди, Чи нә нуазы, – цәмә ’рцыди?!“ Фынджы фидауц әмә мондаджы хос у зарәг “Айс әй, аназ әй”. Уым ис кәләнгәнәг ныхәстә:

Мәгуыр ләдҗы фырт Ганазы хъәуы,

Айс әй, аназ әй!

Ацы иу ма дын ц’ аназын хъәуы,

Айс әй, аназ әй!

Хицән рәгъитыл (кәстәйрәгтә, уазджыты цәрәнбон) ләввәртой арәх әртыйгай әмә суанг әвдгай сыйқыатә. Нәртон ләг сә нуәзта әмә сыйқыатә әппәрста, уырдыгләууяг цы сыйхырна дардта, уырдәм. Уыци карз фәтк нал и ныр. Нуазын кәнүнән адәм зыдтой бирә хиндзинәдтә. Зәгъәм, уыдис авдхатәнөн нуазән, куыси. Мәхәдәг федтон әртә әмә фондзхатәнонтә. Хъәды иу лыггагәй скъахынц, фәрсәй-Фәрстәм цалдәр хатәны (цалдәр цәсты) кәм уа, ахәм мигәнән. Зынынц, иу тәбәгъы цалдәр хъәдын агуывзәйи куыд әрәвәрай, афтә. Сты әмхәст. Фәлә сә бынтаем әввахс се хән ис хуынчъытә. Уазәгән дзы нуазын кәнүнц иу. Йә хин уый мидәг ис, әмә дзы иу куыд нуазыс, афтә иннәтү нуәзт

цәуы уырдәм. Афтә-иу нуәстәй кодтой ләгәвзарән әмә тыхәвзарән. Ныр ахәм нуазәнтә нал ис.

Хатәг әмә нуазәг уыдысты кард әмә уартау. Нуазәг зыдта йәхи хъахъәннын, зыдта сайәнтә. Уырыссаг арахъә фыбылыз у. Ирон арахъә ирон бәгәнүимә хорз фидауы. Фынгыл парахатәй вәййы фыдызгъәл къуыдыр фыхәй. Адәм дзурынц: “Дзиңза нуәстән йә кәрәц у”. Фынгмә хастой бас. Уәлдай ахъаз у турә-бас, уый у нуәстсафәг. Ныры заманы сидт сидты әййафы. Тагъд дон фурдмә нә хәццә кәны. Раждәр афтә нә уыд. Мә фыдыфыд Дауит дзырдат: “Әз иу рәгъ күү ауадзын, уәд йә фәстә бирә фәзарын, бирае әмбисәндә фәхәссын, әрәвронг вәййын әмә та иу банаңын”. Ныр фынгыл зард нал хъуысы. Әмбисонд күү дзурай, уәд дә бәгүйләгтә сә хъәләсү ахәсдзысты. Бәлас дәр цәфәй цәфы ’хсән улафы. Тагъд-тагъд нуәст тагъд цәвү.

Бәрзонд уыд ирон фынджы культурә. Эпос зәгъы: “Сау хуәрдә ‘ма сау ниуәстә кәнүн нә бәззүй, фал гъазун дәр гъәүй!” (НК, II, 152). Адәмы этикон кодекс амоны: “Адәмтә хәләг уәд кодтой Нартмә, сә хорзы кой дардыл уәд хъуисти Нартән, сә гуыбыныл хәцын күү фәрәзтой, нозтәй сәхи күү хъахъәдтой, ронгәй сә бәрәц күү зыдтой; ацы рәстәдҗы хуызән сә мәрдтү къоти күү нә калдтой нозтәй әмә хәрдүл; әнәгъду фыр нозтәй се ‘фасарм күү нә сәфтой, сә зонд, се ‘хасар күү нә састой’” (“Нарты әмбырд”). Борәтә Уырызмәдҗы марынвәнд кәнүнц, тыхдард ын кәнүнц, уый сайы – хәтәлү уадзы ронг; Сослан уайдзәф кәнүн Борәтән: кард әмә фатәй марән ис, нуәстәй марын худинағ у. Адәм зыдтой цин кәнүн, хәрүн әмә нуазын, зыдтой сын бәрәц әмә әгъду. Уәздан ләг күывдмә әххормагәй нә цәуы, күывдәй не зәхы әффәстәй.

12. Ирон фынг фидауы **кувынай, гаджидауәй**. Бирә адәмтә нә зонынц кәнә нал зонынц ацы фәтк, нуазынц әнә кувгәйә, фаг сын у “дә цәрәнбон” зәгъын. Нырыккон банкетты та фәкәнүнц “докладтә”, фәлхатынц әмбырды дзымандытә, кәнә та кәнүнц козбау ныхәстә — кәрәдзи стауынц әгәрон әппәлдәй. Ирон гаджидау у аивадон уацмыс. Йә мидис канд табу әмә ләгъстә нәу, уым ис адәмы философон зондахаст, уый у әгъду әмә зонды әвидийгә судон, адәмөн педагогикәйи ахъazzаг фәрәз, әппынфәстаг, уый у ораторон дәсны-йады ирдәр әвдисән. Йә мидис әмә йә поэтикон әууәлтыл уыздән сәрмагонд ныхас.

Ирон куывдән ис ахсәнадон ахадындинад. Ахәм нысани-
уәг уыд рыцарты куывдатән дәр. Уыцы хъуыддагән әвдисән
сты къарол Артур әмәй йәе рыцарты Тымбыл фынг. Фынгыл
падзахәй, хәстонәй уыдысты әмсәр, әмбар. Ирон эпос
зәгтьы: Нартә хуыцау әмәй зәдтимә уыдысты әмвынг. Уый
хуымәтәг ныхас нау. Уый нын әвдисы, куывд (фынг) иугәнәг,
әңгомгәнәг фәрәз кәй у, уыцы хъуыды. Философтә фыс-
сынц, зәгъгә, куывд (иумәйаг хәрд әмәй нуәзт) у сфаелдыс-
тадон акт, ис ын социалон нысаниуәг (Пигров К. С. Быть —
значит есть // Философия пира. СПб., 1999. 7 ф.). Хафиз загъ-
та: “Недостойно в одиночку пить вино! — мне говорят”.
Иунәгәй әмәй сусәгәй нуазын стыр худинаг у нә адәммә.
Фынг адәмы кәны әмбар, әмуаг, кәны сә әңгом, бәтты сә
кәрәдзийыл, туджджынтаң хәцы сә рохтыл, сыгъдәг кәны
хәрам зәрдәтә, — уыцы әүүәлтә ирдәй әвдисы Къоста йә
поэмә «Фатимә»-йы (йәрайдайән). Фәтк цыбыр кәны ад-
әймаджы эгоистон монктә, тыхджын кәны иумәйаг, коллек-
тивон әнкъарынад. Ацы хъуыддаджы сәвзәры тыхджын психо-
логон уавәр: адәймаг йәхимә кәсси колективи бардакын
уәнг әмәй у сәрибар, хъәлдәг әмәй рухсзәрдә. Куывдонтә
хъусынц кәрәдзимә, кад кәнынц дзурәдҗы ныхасән, аргъ
кәнынц цәхх әмәй кәрдзынән — сә фарнән, чи сә кусы,
әгъдау сә чи дәтты, уыдонән. Платоны “Куывд” әвзаргәйә,
философ әргом кәны рагон куывды ахадындинад, йә ныхмә
йын әвәры нырыккон цәлминас — “застолья, брифинги, фур-
шеты, сохранившие, в лучшем случае, осколки архаической тра-
диции...” (Секацкий А. К. Дисциплина пира: проблема незва-
ных гостей // Философия пира. СПб., 1999. 16 ф.).

13. Куывд у хиирхәфсән культурон әгъдауәй. Адәм
фәлмәңцынц уәззау куист әмәй иугъәдон әгъуыз бонтәй.
Куывд сын у бәрәгбон. Адәм дзурынц: “Куывд куывд у, йә цин
та — дыууә куывды” (ИӘ, 115). Куывды адәм әрмәст хәргә
әмәй нуазгә нә кәнынц, фәләх хәссынц әмбисәндтә әмәй тау-
рәгътә, уадзынц гаджидәуттә, зарынц, кафынц, сә хъару әвди-
сынц арәхст әмәй цыргъзондәй. Ам адәймагән фадат ис йә уә
әмәй йә зонд әвдисынән. Философи амона: “...пир в такой же
мере торжество плоти, в какой и торжество духа, причем во всех
его проявлениях — пиршественные речи требуют изощренного
ума, а общение, песни, танцы вызывают большой эмоциональный
подъем... Кроме того, пир дает широкие возможности проявле-

ния человеческой индивидуальности — талантов, умений, способностей в их максимальной приближенности к общечеловеческому" (Круглова А. К. Амынд уац, 33 ф.).

Стыр әмәх ахъаззаг у куывды әхсәнадон әмәх намысон ахадындинад. Йә философи йын поэтикон хузызы арф әргом кәны Дзаболаты Хазбийы әмдзәвгә "Адәм ирон фынгыл куы бадынц". Куывды чи ис, уыдон сегас "расыггәнаг не сты", уыдон уарзынц хъәлдзәг дзырд, фесты сәе боны куыстытә әмәх уадынц "сәе уәнгвәллад, сәе сагъәсвәллад". Куывд уыдонән у цин әмәх фарны хъуыддаг.

Әңгом әмәх цәстуарзон хъарм ныхәстәй
Сәе маст әмәх сәе тыхсты их әртايы,
Сәе мидхъуыдитә нал дарынц әмбәхстәй;
Сәе хъынцъым нал вәйий әрвыйлыны пайдайыл,
Сәе хәстәгдзинад банкъарынц әххәстәй...

Ирон адәмән куывд уыдис әмәх у сәе царды зынгә хай, куывд у фарны хъуыддаг, культурәйи хигъәдон әмәх әмбырдогонд нывәдз. Ис ын әхсәнадон, социалон әмәх хъомыладон ахадындинад, уый у зонд әмәх әгъдауы скъюла, уый у ләгәвзарән фәрәз. Ирон фынг у ритуал әмәх әгъдәутты бәстон системә, ис ын бәлвырд сюжет әмәх композицион нывәст, кәд дзы хицән фәзиләнтә вәйий, уәддәр. Цард ивы, ивгә дунейи ивгә цәуынц фәтк әмәх әгъдау дәр, фәлә традици фидар у; әнусон цы у, уый та хорз әмәх фарнхәссәг вәйий.

Зәгъын ма иу хъуыды. Мә уац инструкци әмәх зондамонән нәу. Хъуыддаг әвдисын, куыд әй уынын, афтә. Хуыздәр әй чи равдиса, уый арфәгонд уәд.

АХУЫРГЕНӘГӘН ӘЕХХУЫСӘН

ЦӘРӘКТЫ Аллә

МЕТОДИКОН АМЫНДТЫТАӘ¹

(Аудам къласән ирон литератураһы хрестоматимә)

ӘЕХСӘРДӘСӘМ УРОК

Урочы темә: Хетәгкәты Къоста. Әмдзәвгәтә “Әнә хай” амә “М. Ю. Лермонтовы цырты раз”.

Урочы нысан: 1. Ләмбынәг әрдзурын әмдзәвгәты мидисыл.
2. Сабитәм рәзын кәнын уарзондзинад Ирыстонмә.

3. Сәрмагондәй әрдзурын фыссәдҗы ахастыл стыр уырыс-саг поэт Лермонтовмә.

Җәстүынгә әрмәг: Лермонтовы хуызист, зарәг “Әнә хай” амә әмдзәвгә “Перед памятником” (уырыссагау) магни-тофоны лентыл кәнә пластинкәйыл фыстәй.

Урочы мидис.

I. Раззаг урокты әрмәг сֆәлхат кәнын.

1. Равзарын әмдзәвгә “Тәхуды”-йы мидис фәрстытә амә дзуәппитәм гәсгә:

- Ацы әмдзәвгә Къоста “Тәхуды” цәмән схуыдта?
- Радзурут лирикон хъайтары бәллициты тыххәй.
- Куыд уәм кәсү, фыссәдҗы тәхудиәттә йә къухы баф-тыдысты әви на?
- Зәгъүт уә хъуыдитә мәнә ацы рәнхъмә гәсгә: “Къостайы адәмы сәрхъуызой уымән хоныңц, амә...”

2. Радзурын әмдзәвгә “Хъуыбады” әнә кәсгәйә (3 — 4 скъоладзауы). Иу скъоладзау фәндүры цагъдмә азарәд, инна-дышуә та кафгә акәнәнт.

II. Ног әрмәг. Хетәгкәты Къоста. Әмдзәвгәтә “Әнә хай” амә “М. Ю. Лермонтовы цырты раз”.

1. Ахуыргәнәдҗы раныхас.

Ис ахәм адәмон таурағъ. Буләмәргъы бафарстой, куыд зәрдиагәй зарыс, ноджы дә зарәгән кәрон куынә ис, уәд цәмән афтә у, зәгъүгә. Буләмәргъ дзуапп радта: “Мә зәрдәйы уыйбәрц зарджытә ис, амә сә куынә суләфон мә хъәләсәй, уәд мә зәрдә аскъуийдзән”.

¹ Дардәр. Райдайән “Мах дуджы” ацы азы №№ 3, 6, 7, 9.

Раст афтә у поэты хъуыддаг дәр. Ахсәнады тыхстытә, дзылләйи зәрдәйи сагъастә, адәмү мәт — уыдан сты йә сәйрагдәр дзуринәгтә, әмә сә күнә ракәна, уәд ын йә цард ад нае кәны.

Ахәм әвәджиауы зарджытәй иу у “Әнә хай” дәр. Цыбырәй әмдзәвгәйи разистори у ахәм. 1862 азы Колыты Аксо ысы скъюла сарәста, уый ирон чызг-фәсивәдән уыд иунәг ахуыргәнәндөн. Скъюла күиста дингәндҗиты хардзәй, әмә йә Гуырдзыстоны экзархат сәхгәдта 1891 азы каникулты рәстәдҗы. Къоста уый күи базыдта, уәд әрбамбырд кодта ирон интеллигеницийи минәвәртты әмә иумә ныфғыстый курдиат хицаудамә, әмә скъюла дардәр күистайд.

Скъюла фәстәмә байгом кодтой, фәлә Терчы зылды хицау йәхи. фәндөнәй Къостайы Ирыстонәй фәссырда, ома, дам, “змәнтәг элемент” у. Уыйадыл Къостайы ахастой фондз азы әмгүйүидмә. Нал ын уыд йә райгүырән Ирыстонмә ссәуыны, йә иубәстон адәмимә ңәркеси бар.

Уыцы ңауы фәдым әрцыди фыст әмдзәвгә “Әнә хай”. Къоста сиды әрыгон фәсивәдмә, кәны сын йә хасты хабәрттә, йә тәригъяеддаг хъысметы, Ирыстонмә йә уарзондзинады койтә. Зәгъы сын йә фәндиәгтә.

Амдзәвгә мыхуыры нәма рацыд, афтәмәй йә адәм кәрәдзийән дзырдтой әмә дзы сарәстий зарәг, — дзылләйи зәрдәтә чи әнкъуысын кодта әмә кәны, ахәм адәмон зарәг.

2. Байхъусын зарәгмә магнитофоны лентыл кәнә пластинкәйи фыстәй әмә йыл ләмбынәг әрдзурын. Үәвән ис, әмә скъюладзаутәй исчи зона әмдзәвгә, әмә йә уый радзурәд кәнә та азарәд

Фарст: Сывәлләттә, зәгъут-ма, ирон әгъдауттәй ңавәртүү кой кәны Къоста йе ’мдзәвгәйи?

Бакәссын уыцы рәнхъытә: “Мә уәлмәрдмә чи хәсдзән суг?” “Чи уадзձән мә дугъы йә бәх?”

Ахуыргәнәджы раныхас.

1. Ирон әгъдаумә гәсгә нә рагфыдәлтә нәлгоймаг-марды кадән арәстий бәхты дугъ. Фәуәлахизуәвәгән-иу рагодтой ләвәрттә дәр, марды дзаумәтты хуыздәртә кәнә та йә хәцәнгәртәй исты. Уыцы әгъдау аборнал и, фәлә бazzад иннә әгъдау: уәлмәрдмә суг хәссын әмә дзы арт скәнын — ома мардән йә зынджы хай ныххәлар кәнын, әмәй йын уыцы бәсты уазал әмә талынг ма уа, ңәмәй йәм йәхи хъарм кәна. Ахәм әртүтә фәкәнүнц ногбоны райсом (зәронд ны-мадмә гәсгә) ног зианджынты кәртү.

Аңмдзәвгәйи эстетикон хъуыды бамбарынән уацмысы Къоста пайда кәнен алыхуыз он аивадон мадзәлттәй. Дзырдән зәгъәм, “сau зәрдә” (эпитет “сau”) ома рыст зәрдә, “әхсныфәй нуазың мә түг” — гиперболә, “кәй кәуынәй риздзән къәдзәх” — ацы рәнхъы ис гиперболә дәр — “кәуынәй риздзән”, әмәе олицетворени дәр — “риздзән къәдзәх”.

Нә абоны урочи ма равзардзыстәм әмдзәвгә “Перед памятником”. Ацы уацмысы Къоста ныффыста стыр уырыссаг поэт Лермонтовән йәе райгуырды 75 азы бонмә, Пятигорски йын йәе цыртдзәвән гом куы кодтой, уәд. Уырдәм әрәмбырд тынг бира адәм айдагы Цәгат Кавказәй нә, фәлә Уәрәсейи алы рәттәй дәр. Къоста ирон фәсивәди номәй раңыди дзурынмә әмәе бакаст ие ’мдзәвгә “Перед памятником”. Афтә аив әмәе рәсугъд дзырдта, әмәе йәм адәм хъусынтыл фесты Аңмдзәвгә фыст у уырыссаг әвзагыл, ирон әвзагмә йәе ратәлмац кодта Хуыгаты Сергей.

Уацмыс мыхуыры нә раңыд йәе рәстәджы — хицауд әй нә бауагътой. Фәлә Къоста уый ницәмә әрдәрдта. Мәнә куыд фыссы Цәлыкката Юлианәмә: “Зато я пойду к памятнику Лермонтова и подекламирую то стихотворение, которое я написал на его открытие. Оно не было напечатано, а между тем довольно интересное. Представьте меня у памятника в торжественной позе декламирующим бархатным баритоном:

Торжествуй, дорогая отчизна моя...”

Къоста Лермонтовы цырты цур Хъәрмәдоны (Пятигорски) 1889 азы 16 августы иттәг рәсугъдәй бавдыста Иры цәсгом. Рәбинаң бадәг әй скодтой, әгас Уәрәсейә чи әрбаңыд, уыңы адәм.

“Ирон цухъхъа нә амбылда”, — дзырдой уырыс. Къоста цы ныхәстә загъата, уыдан абоны онг дәр цәрынц (ныффыста сә бәрәгбоны программәйи чылдымыл) әмәе цәрдзысты әнусмә, цалынмә ма иу адәймаг поэтикон дзыхәй дзура, уәдмә: “Великий торжествующий гений! Подрастающее поколение моей родины приветствует тебя как друга и учителя, как путеводную звезду в новом своем движении к храму искусств, наук и просвещения”.

2. Бакәсүн әмдзәвгә фыццаг уырыссагау, стәй та тәлмац.
3. Равзарын тәлмацы аивадон фәзиләнтә.

III. Хәдзармә күист.

1. Аив сахуыр кәнин әмдзәвгә “М. Ю. Лермонтовы цырты раз”.
2. Аңмдзәвгә “Аңә хай” сахуыр кәнин әнәе кәсгәйә дзурын.
3. Литературәйи тетрәдты ныффыссын әмдзәвгә “М. Ю. Лермонтовы цырты раз” иронуа дәр әмәе уырыссагау дәр әмәе йын сбәрәг кәнин үә хицәндзинәйтә.

КЪОСТА АЕМÆ СЦЕНИКОН АИВАД

(Скъуыддзаг)

Хетæгкаты Къоста литературајæ дарддæр йæ хъарутæ фæлвæрдта ныв кæныны аэмæ сценикон аивады дæр. Аивадмæйæ зæрдæргъæвд тынгдæр рапром 1871 азы, Стъараполы гимназы куы ахуыр кодта, уæд. Уыцы рæстæджы Стъарапол нымад уыд Цæгат Кавказы культурон центрыл. Уыди дзы кинотеатр, цыди дзы либералон газет “Северный Кавказ”. Фæстæдæр ацы газеты редакцийи авд азæй фылдæр фæкуыста Къоста.

Гимназы ныв кæныны ахуыргæнæг уыд Васили Смирнов. Уый разæнгард кодта фæсивæды аивады бæрзæндтæм. Къостайыл куы фембæлд, уæд ын рапахатыдта йæ курдиат. Къоста активонæй архайдта ахуырдауты спектакльты, зарынмæ, кафынмæ уыди дæсны, музыкалон инструменттæй профессионалы цагъд кодта, хорз арæхст аив кæсынмæ. Тæхгæ бæхыл бадгæйæ-иу йæ диссаджы хъæзттытæм адæмы йæхимæ æркæсын кодта. Культурæ аэмæ аивады кусæг Р. Адамова йæ мысинаæгты фыста: “У нас каждую субботу собиралась учащаяся молодежь. Коста посещал эти вечеринки и читал на них свои произведения и любимых своих поэтов и писателей: Некрасова, Лермонтова, Пушкина, Гоголя. Очень любил пение. Екатерина Акимовна Бабич аккомпанировала. Молодежь пела. Коста участвовал в дуэтах и хоровых песнях. Его любимыми романсами были “Глядя на луч пурпурного заката”, “До гроба вы клялись любить поэта” и др. Коста руководил у нас организацией спектаклей и постановкой этих картин”.

Гимназы Къоста ныфсджынæй бакъахдзæф кодта реалистон аивады дунемæ. Ахсæвæй-бонæй æнцой нæ зыдта, чингуыты, архивты агуырдта цымыдисон цаутæ, Ирыстоны цардыл дзурæг бæлвырд хабæрттæ. Спектакльтæн режиссер дæр уыд, актер дæр аэмæ сценограф дæр. Поэты аэмдугон Есиаты Хъасболаты мысинаæгты кæсæм: “Стъараполы гимназы цæттæгæнæн хайады 1 къласы куы ахуыр кодтон, уæд базонгæ дæн Къостаймæ.

Уый уыд 7-әм къласы. Ахуырдаутәй йә се 'ппәт дәр тынг уарзтой. Кәстәр къләсты ахуыргәниңтәй йыл иттәг әну-вид уыдысты. Не 'ппәтимә дәр иумәйаг әвзаг ардта: гыццылимә — гыццыл уыди, стыримә — стыр. Цыптурсы әмә күадзәны бонты цы спектакльтәй равдыста, уыдонән ферохгәнән наәй. Гимназы разамонджытәй стыр аргъ кодтой Хетәджы-фырты конд нывтән. Аердзы нывтәй, портреттәй әмә карикатурәттәй дардәр ма спектакльтән арәзта макеттәй. Уыдонмә гәсгә та декорацитә. Спектаклы сәйраг ролты арәхдәр хъазыд йәхәдәг. Режиссеры хәстә дәр иста йәхимә. Ныв кәныны ахуыргәнәг Васили Смирнов ахуырдаутән цәвиттонән Къостайы хаста. Зәрдәхәлар адәймаг әвзонг нывгәнәгән цалдәр хатты йә күистытәй равдыстытәй дәр сарәзта".

"Нә директор Гниповы фәндәй пансионаттән концерттә әвдыстый сабатбонты изәрәй, — фыссы поэты әмдугон, номдзыд дохтыр Тугъанаты Елбыздыхъо. — Уыцы концерты-иу Къоста аив кости әмдзәвгәттә, ләг әм хъусынәй не 'фәсти. Кәсгә-кәсын-иу йе 'рттиваг цәститтә дард кәдәмдәр сарәзта, йә дзыхы та-иу зәлтә гурыдысты музыкалон гаммәттәу әмә удән цыдәр әхцендзинад хастой. Къоста әмбисонды хъазт акодта Иван Грозный ролы. Удәгас хъайтар скәнынән ахәм аив ахорәнтәе ссардта, ахәм реалон мадзәлттәй спайда кодта, әмә сценәмәкәсджытәй иу йәхи нал баурәдта, сценәмә суад әмә Хетәджы-фыртән фырцинәй хъәбыстә райдыцта".

Иуахәмы центрәй Стъараполмә гастрольты ссыди театралог коллектив. Къоста уысмы бәрц дәр нал фәхицән уыдонәй. Аххуыс сын кодта декорацитә сәвәрынән, архайды дзыллон сценәтә. Аевзыгъд ләппу йә зәрдәмә фәцыди къорды аивадон разамонәгән әмә йын артист суәвыны кой скодта, ныфсын бавәрдта хорз мызд бафинынәй дәр. Къостайы цинән кәрон нал уыди. Фәлә уәddәр уынаффә кодта йә хәләрттә Васили Смирнов әмә Хетәгкаты Андухъапаримә. Адон әй күинә бакъуылымпы кодтаиккой, уәд, әвәццәгән, йәхи ратонын нал бафәрәзтайд сценәйә әмә йәхи әнгом сбастайд театралон аивадимә.

Сылгоймаг фыссәг, Къостайы әмдугон Н. Шарапова-Прошинская, йә мысинаңты дзуры, фыццаг хатт, дам, Къостайы федтон артист Любовы хәдзары. Ам арәзт әрциди актерты әхсәнады хъәлдзәг изәр. Актеры бинойнаг, дам, мән дәр фәхуыдта әхсәвәрмә. Ныфс мын бавәрдта, Къостаймә дә

базонгæ кæндзынæн, зæгъгæ. Ёвдистой спектакль “Мыдыбындз амæ ӕввонгхор”. Спектаклы Къоста хъазыди мæгуыр лæджы ролы. Къоста-артист куыстуарзаг уды миниуджытæ ахæм хузы раргом кодта, амæ цымыдисы бафтыдта адæмы. Йæ цард-цæрæнбонты сценæйыл чи арвыста, уыцы актерты ансамблæй иуæн дæр йæ бон нæ баци Къостайы амвæзадмæ схизын.

1893 азы 20-æм декабры Стъяраполы сарæзтой П. И. Чайковскийы ном мысæн изæр. Концерты сæйраг архайæг амæ нывгæнæг уыди Къоста. Композиторы цард амæ сֆæлдистады тыххæй дæр йæхæдæг радзырдта. Уый фæстæ дæр номдзыд адæймæгты тыххæй поэты разамындæй арæзтой изæртæ.

Къоста цы спектакльты хъазыд, уыдоны фылдæрæн режиссер дæр йæхæдæг уыди. Ацы хъуыдаджы дæр тынг сгуыхт. Ууыл дзураæт сты уæды рæстæджы рецензентты уацхъуытæ. Ёрхæсдзынæн дзы дыууæ: “В понедельник, на масленицу предстоит интересный спектакль, устраиваемый г. Хетагуровым с участием его самого в главной роли...” “К. Хетагуров участвует в проведении музыкально-литературного вечера с живыми картинами, сбор от которого предназначается в пользу учащихся Ольгинской женской гимназии в Ставрополе. Разнообразные живые картины были очень удачно поставлены.

К. Хетагурову и другим устроителям вечера выражена благодарность попечительским советом Ставропольской Ольгинской гимназии”.

ДИАЛОГОН НЫХАСЫ РÆЗТЫЛ КУЫСТЫ ФÆРÆЗТАË

Ныхасы рæзтыл кусгæйæ, нырыккон методикæйс сæйрагдæр домæнтæй иу у скъоладзауты диалогон ныхасыл ахуыр кæнын, уымæн æмæ адæмы æхсæн ахастдзинæдтæ фылдæр арæст цæуынц уыцы формæйы фæрцы.

Бирæ мадзæлттæ ис диалогон ныхасыл ахуыр кæнынæн. Фæлæ, æвзаг, куыд ахуыры предмет, афтæ хæстæгдæр у литератураШæмæ. Уымæ гæсгæ сæйрагдæрыл нымайæм æвзаг æмæ литератураШæйы урокты æмбастдзинад.

Диалогон ныхасы рæзтыл куыст аразын ахадгæдæр уыдзæн литературон уацмыстæй пайда кæнгæйæ. Іевзарын хъæуы уæлдай цымыдисагдæр диалогтæ. Зæгъæм, 6-æм къласы программæйы ис Гæдиаты Цомахы “Дыууæ дидинæджы”. Ацы уацмыс æвзаргæйæ æнæмæнг зæгъын хъæудзæн, диалогон уацмысы цыстыр ахадындзинад ис, уый тыххæй. Автор дыууæ дидинæджы хуызы равдыста ныхмæвæрд адæймæгты. Иуырдыгæй — хъал, зынæрвæссон, хиппæлой; иннæрдыгæй — адæмуарзон, уæздан, сыгъдæг уды хицау. Фыссæг дыууæ архайæгæн комкоммæ характеристикæтæ нæ дæтты. Контрасты хуызы уый рабæрæг вæййы диалоджы. Архайджиты миниуджитæ ирддæрæй равдисынæн автор пайда кæны алыхуызон мадзæлттæй. Зæгъæм, сидæнтæй: “мæ хорз æмгар, мæ уарzon” — дзуры быдирон дидинæг; “æнæзонд”, — хæххон дидинæг, хайыгæй йæ фæстæ æвæрд дзырдимæ: “гъе, уæууæй, гъе” (хæххон дидинæг); фразелогион дзырдистæй: “мæ зæрдæйы дзæбæхæн” (хæххон дидинæг). Хъус маæрдарын хъæудзæн текст аивгæнæн мадзæлттæм дæр.

Диалогæн биноныг анализ скæнгæйæ, скъоладзаутæ æрцæу-дзысты ахæм хатдзæгмæ: адæймагæн йæ ныхас æвдисы йæ зонд-ахаст, миддуне æмæ иумæйаг культурæ. Сæ хъуыды фæбæлвырдæр кæнынæн сын феххуыс уыдзысты ахæм æмбисæндтæ дæр: “Схъæл ныхас хъæдрæбыны дæр нæ фи-

дауы”, “Схъæл дзырдæй пайда нæй”, “Дунетæй хуыздær куы фестай, гье уæддæр дæхи уд ма стau” (Къоста).

Адæймаджы хуыздær миниуджытыл рагæй-æрæгмæ нымад сты хиуылхæст æмæ уæзданձинад. Уæлдай ахадынձинад сын ис диалогон ныхасы. Стыр куыст бакæнæн ис скъоладзауты ацы миниуджытыл ахуыр кæнгæйæ 7-æм къласы “Кодзырты Таймураз”, зæтгæ, уыцы таурæгъмæ гæсгæ. Таурæгъы æвдыст æрцыд ахæм цау. Быдирағ æлдар йæ фæсдзæүнтимæ хъалон исынмæ бацыд Санабайы Кодзырты Таймуразы хæдзармæ. Нæлгоймæттæй бынаты кæй ничи уыд, уымæ гæсгæ æлдар ныхас кæны зæронд Дзиццаимæ. Элдар дзуры мæсты æмæ æвзыстæй:

- Зæронд ус, ды ацы хæдзарæн цы бавæйыйс?
- Эз дæн, мæ хур, сæ мад.
- Уæдæ ма мын зæгъ, дæ фырттæ кæм сты?
- Тепсарыхъо æмæ Сæудженыхъо быдыры, Таймураз та — фиййау.
- Нæ фæлæ кæд, чи зоны, мæнæй бамбæхстысты?
- Оххай, мæ хур, уанцон æмбæхст нæу, лæгæй чи бамбæхса, ахæм лæппутæ мын не сты.
- Цæй-ма, уæдæ æз чи дæн, уый ды зоныс, æви нæ?
- Хорз дæ нæ хъуыды кæнын, фæлæ уæддæр мæ буц уазæг дæ.
- Уæдæ æз дæн уыцы æлдар, сымах хъалон кæмæн нæ фиду!

Ирон сylгоймаджы кад дæлæмæ не 'руадзgæйæ, Дзиццамæ разынд ахæм ныфс æмæ хъару, æмæ йе знагимæ дæр архайы фæлмæн дзурыныл: “мæ хур”, “нæ буц æлдар”, “дæрын бахæрон”, “дæ фæхъхъау æрбауон”, “мæ сыгъзæрин æлдар”. Суанг ма йæм æлдар марынæй куы æртхъирæн кæны, уæд дæр Дзицца зæгъы: “Эз, мæ хур, мæлæттæй нæ тæрсын, мæнæн мæ царды хуыздær бонтæ аивгъуыттой”.

Дурзæрдæ æлдармæ сylгоймаджы лæгъстæтæ нæ бахъардтой. Фæлæ цалынмæ ацы ныхас цыд, уæдмæ Тепсарыхъойы чызг Рекомы рагъыл Таймуразмæ схæццæ. Таймураз фæдисы рацыд æмæ сæ мыггаг фервæзын кодта стыр худинагæй: æлдарæн Сæудженыхъойы усы акæнын йæ къухы нæ бафтыд. Чи зоны, ахæм цаутимæ баст сты мæнæ ацы æмбисæндтæ: “Дæ мастæй хъуамæ дæ зонд фæфылдæр уа”, “Сабыр ныхасмæ калм дæр хъусы”, “Дзæбæх ныхасæй цы бакæнай, æвзæр ныхасæй уый нæ бакæндзынæ”.

Ирон æвзаджы урокты сæрмагонд куыст хъуамæ цæуа ный-

йардыхытә әмә сывәлләтты, сылгоймаг әмә нәлгоймаджы, хистәр әмә кәстәры әхсән диалог аразыны әгъдәуттыл. Зәгъәм, 7-әм къласы программәйи Дзесты Күйдзәджы разырд “Хорхәссәг”-ы фәзминаг у фыд әмә фырты әхсән ныхас. Темсыр әмә Доди әххормаг аз хор агурәг ақыдысты фәсәфәгмә. Тәссаг әмә зын уавәрты бахаугәйә дәр бустә нә кәенүнц, разындысты быхсон, кәраедзимә дзурынц фәлмән:

- Цы фәдә, Доди? Нә баргъәвстә?
- Нырма мын ницы у, фәлә...
- Әмә дын куы загътон, цәуылнә мәм фәдзырдтай, фәсте куы бazzадтә, уәд? — Мән дәр куы амардтай фыдәбонәй әмә дәхи дәр?
- Әмә дәм куы хъәр кодтон, уәд та мын дзуапп цәуылнә радтай? Да къәхтә нә басыдысты?
- Нә зонын...

Ацы ныхасән абарән ис абоны цардәй ист диалогимә:

- Абе, мә къона, цом цәхәрадонмә, фәткъуыты згъәләггәйтә әруидзәм, — загъта нана.
- Мән ам хъазын фәнды, — дзуапп радта Абе.
- Мә къона, мәнән иунәггәй мә бон нәу.
- Цәуылнә?
- Уымән әмә зәронд дән әмә мә бон гүбыр кәенүн нәу.
- Нә мә фәнды, бауда-ма мә хъазын, — дзуапп та радта Абе.

Диалогтәм байхъусгәйә, скъоладзаутә әнционәй сбәрәг кәндзысты әрыгон архайджыты ныхасы хицәндзинәйтә. Ахәм куысты фәрцы скъоладзаутә ахуыр кәенүнц, сә алыварс цы адәм ис, уыданән аргъ кәенүныл. Әнәмәнг, фылдәр сә хъус дардзысты ныхасы аивдзинадмә дәр.

Зынгонд куыд у, афтәмәй диалоджы әдзухдәр фәархайынц Дзурәг әмә Хъусәг. Уымән ахсджиаг сты, се 'хсән цавәр ахастандзинәйтә ис, уыдон. Диалогон ныхасы рәэтыл кусгәйә, ирон әвзаджы урокты әнәмәнг хъумә хъус дард цәуа ныхасы этикәмә, ирон адәмы ныхасы әгъдәуттәм. Рагәй-әрәгмә адәймаг хъуыды кодта, кәм әмә цавәр ныхас зәгъын әмбәлы, ууыл. Афтәмәй нәм әрхәцца сты ирон ныхасы әгъдәуттә: хистәрмә хъусын, кәстәр хистәры разәй хъумә ма дзура, дзырд зәгъыны размә ләмбынәг ахъуыды кән ә. а. д. Ацы әгъдәуттә сәйрагдәр әххәстгонд цәуынц этикетон диаложы. Этикетон диалог та арәэт вәййы ныхасы этикеты домәнтәм

гæсгæ. Этикетон диалоджы æххæстгонд цæуынц ахæм коммуникативон нысантæ: салам раттын æмæ саламдæттæгæн дзуапп раттын; базонгæ уæвын, хи бацамоны; фæндарааст зæгъын; арфæ ракæнын; бузныг зæгъын; хатыр ракурын.

Ныхасы æгъдæуттыл ахуыр кæнгæйæ парахатæй спайда кæнæн ис æмбисæндтæй. Зæгъæм, ахуыргæнæг амоны, дзургæ æмæ хъусгæ чи кæны, уыдон хъуамæ сæ зæрдыл дарой бæлвyrд фæтк.

Дзурæг: “Æнæ дæ рады ма дзур”, “Кæстæрæн хистæры разæй дзурини фæтк нæй”, “Зондджын лæг дзуринмæ тагъд нæ кæны”, “Хъуыддаг раздæр сбæлвyrд кæн, стæй уйй фæстæ дзур”, “Хорз ныхас зæрдæйи дæгъæл у”, “Буц ныхас — уазæгæн минас”, “Алы хъуыддаг æмæ алы ныхасæн дæр хъуамæ сæр уа” æ. а. д.

Хъусæг: “Хистæр дзуры — кæстæр хъусы”, “Зондджын лæг фылдæр хъусгæ кæны, къаддæр — дзургæ”, “Дзургæ къаддæр — фылдæр хъусгæ”, “Нарт æмвæнд, æмуынаффæ уыдьстыс хистæры дзырдмæ куыд хъуыстой, кæстæры дзырдмæ дæр афтæ хъуыстой” æ. а. д.

Æмбисæндтæн сæ хъуыды бæстон æвзаргæйæ скъоладзаутæ арфæр банкъардзысты ирон ныхасы этикет.

Æвæджиауы æххуыс сты диалогон ныхасы рæзтыл куыстæн Нарты кадджытæ æмæ ирон аргъæуттæ дæр. Ам ахуыргæнæджы бон у ссарын алыхуызон æрмæг скъоладзауты этикетон диалогыл ахуыр кæнинæн: салам дæттыны, фæндарааст кæнин, хатыр ракурыны формулæтæ æ. а. д.

Куыд уынæм, афтæмæй дзыхæйдзургæ сфæлдыстад æмæ аивадон литературæ ахъаз сты скъоладзауты диалогон ныхасы рæзтыл куыстæн. Уыдонæй арæхстджынæй пайда кæнгæйæ ахуыргæнæджы бон бауыдзæн скъоладзауты аив æмæ уæздан ныхасыл сахуыр кæнин.

Ирон æвзаджы урокты ма диалогон ныхасы рæзтыл кусгæйæ раттæн ис æндæр хæслæвæрдтæ дæр. Зæгъæм, мæнæ ахæмтæ:

1. Цавæр литературон уацмыстæй ист у ацы диалог? Æрдзурут, литературон тексты диалогæн цы ахадындзинад ис, ууыл.

Аслæнбег, Будзи, Хуысинæ араст сты æмæ, кæм снысан кодтой, уырдæм æрçыдысты. Уым сыл сæмбæлди сæ хæргæнæг æмæ сын арфæ ракодта:

- Уæ бонтæ хорз, Бæтæйы фырттæ. Уæ сахат амондджын уæд.
- Æгас нæм цу, нæ зынаргæ æмбал, — æмхуызонæй сдзырдтой Аслæнбегитæ.
- Бахатыр кæнут, чысыл бафæстиат дæн, фæлæ хъуыддаг йæхæдæг афтæ амыдта, — дзырдата хæргæнæг.

— Арфæ дын кæнæм. Лæг йæ ныхасæн хъуамæ хицау уа. Лæгæн хъуамæ уа кад æмæ æгъдау дæр. Эппæтæй хъахъхъæннагдæр æмæ зындæр дарæн у аeuуæнк, æмæ уыцы хæзнатæ сты дæумæ. Макуы дæ ацуу уæнт уыдон. (Санаты Уаримæ гæсгæ)

2. Цавæр ныхасы уавæрты зæгъдзыстут: базонæн ис..., нæ зæгъдзынæ..., бафæрсæн ис?, æз дæ (уæ) нæ бахъыгдардзынæн?, чи дзуры?, кæцæй фæдæ?, ды та чи дæ?, æз та цы аххосджын дæн?, дæ хорзæхæй, дзуапп ратт..., цы дæ хъæуы?, чи дæ?, дæ мыггæ?, цы хабар у?, цавæр хъуыддаджы фæдыл æрбацыдтæ?, цы зæгъдзынæ?, цымæ чи уыдаид?, бар мын дæттыс?, исты ма зæгъдзынæ?

3. Энæдзургæ мадзæлттæй пайда кæнгæйæ равдисут ахæи информаци:

Скардтон раст дзуапп! Дæхимæ-ма мын кæс! Ницы хуысты! Хæрзбон. Ардæм рауай. Эппындæр мæ нæ фæнды. Мæнæ цы бакуыстон! Дызæрдыг кæнын. Энхъæл нæ дæн. Нæ зонын. Уый та куыд? Цæй, цы уа, уый уæд. Ардыгæй цæугæ кæн! Зæрдиаг арфæ дын кæнын. Мæнæ кæм ис! Эцæг зæгъыс? Ныууадз мæ!

4. Равдисут, салам дæтгæйæ цы æнæдзургæ мадзæлттæй спайда кæнæн ис, уыдон. Зæгъут, цавæр ныхасы уæвæрты ис спайда кæнæн.

5. Бакæсут æмбисæндтæ уæхинымæр. Ахъуыды сын кæнүт сæ мидисыл. Рафыссут сæ, бацамонут логикон цавд, паузæ, стæй хъæлæс хъæрдæр æмæ ныллæгдæр кæцы ран кæны, уый: Эвзаг дур халы. Эвзаджы цæф нæ дзæбæх кæны. Дзырд дзырд сайы. Дæхинымæры цы дзурыс, уымæн ды дæ тæрхонгæнæг, æргом кæй зæгъыс, уымæн та адæм. Зæрдæйы дуар — дзых. Зæрдæйы дуар дзых у, дзурынмæ куы арæхса, уæд. Эвзаджы даргæй дзыккуйы даргъ хуыздæр у. Дзых рæдыди, æмæ сæры цавтой. Эвзаг — даргъ, зонд — цыбыр. Дзæгъæлдзыхæн — фыццаг цæф. Эвзагæн — æхсызгон, зæрдæйæн — хъыг. Хъыгыл дзырд — мастьыл дзырд. Адæймаг йæ ныхасæн хицау куы нæ уа, уæд æм хорзмæ æнхъæлмæ ма кæс. Дзурæгмæ лæмбынаæг байхъусын дæр куыст у. Стыр ныхас хъæдбыны дæр нæ фидауы.

Хъæрæй бакæсут æмбисæндтæ, интонацимæ уæ хъус дарут, афтæмæй. Эрныхас кæнүт æмбисæндты мидисыл.

6. Эрныхас кæнүт, ныvgæнджытæ æнæдзургæ мадзæлттæй куыд пайда кæнынц адæймаджы удыхъæд æмæ равг равдисынæн, ууыл. Уæ уарзондæр нывмæ гæсгæ бацæттæ кæнүт раныхас “Энæдзургæ мадзæлтты ахадындзинад дзургæ ныхасы”.

7. Эрдзурут, цавæр ныхасы уавæрты (чи, кæмæн, цæй тыххæй, кæм, кæд) ис спайда кæнæн ацы арфæтæй: дæ лæгдзинадæн

фесәфән ма уәд, дә ләгдзинады кой адәмымл айхъуысәд, дә ләппу дәхи фәндиаг бахъомыл уәд, дә мидбылты фәрнаәү худ, дә намысәй Ирыстон дәр намысджын уәд, дә мыггаджы фарн дә уәд, дә ноггуырд байрәзәд, дә ныйиарджытә дә хурәй әфсәст уәнт, дә райгуырән бон фарны бон фәүәд, дә рынчын адзәбәх уәд, дә сывәлләтты номәй сәрыстырәй фәцу, дә фыңдалиныл фәсмон макуы фәкән, дә фыңгәй — бузныг, дә хәдзарыл дзәбәхәй сәмбәл, де 'хсәв — дәхи фәндиаг, дунейы хәрзтә дыл әрцәуәнт, уә ирон әгъдау макуы феса-фут, уә Ирыстонәй амонды къах авәрут, уә кад сәрыстырәй фәхәссут, уә развәндаг ләгъз уәд, уә тыллағәй куывдтә фәкәнүт, кәрәдзи уарзгәйә цәрут, кады гәххәтт дыл сәмбәләд, Ләгтыдзуар дын арфә ракәнәд, мә бирә фыңдағәттә уын — хәлар, дә ракуывд фидар уәд, дә фәндағәй райгонд у, де 'мбағтимә амондажынәй цәр, масты фәдым макуы ацу, ләггад кәнныныл дәхи макуы атигъ кән, уә бәрәғбон уәхи фәндиаг, уә ирон әвзагәй буләмәргъяу фәзарут, уә Ирыстон уә сәрыстыр уәд, нә Ирыстонмә фарны къах әрба-вәрут, уә ләвар — бирә, уә ләггадәй — стыр бузныг, уә ныфс макуы асәттәд, уә ләппу стыр ләг суәд, уә кәстәрты амондәй бафсәдүт, уә зәрдәтә рухс уәнт, уә бәллицтә сәххәст уәнт, кады ном ссар, кады хъуыддәгтә кән.

8. Саразут хъааст “Жәнәдзургә кино”: жәнәдзургә мадзәлт-ты фәрцы де 'мбалимә равдис диалог. Уе 'мбағттә уә куыд бамбәрстой, уый сәлвырд кәнүт.

9. Бацәттә кәнүт хъусынгәнниыг “Цы у интонации?” Уә раныхасы спайда кәнүт фысдажыты, лингвистты, зындыганд адәй-мәгтү раныхәстәй.

ЛИТЕРАТУРӘ:

- Львова С. И. Язык в речевом общении. М.: “Просвещение”, 1992.
- Гурвич П. Б. Обучение ведению парного и группового диалога в школе. — “Иностранные языки в школе”, 1973, № 5.

АРВИСТОН

ПЛАТОН АӘМӘ ИННӘТӘ

ХИЦӘНДЗИНАД

Платоны бафарстой:

- Ахуыргонд аәмә әнахуыргонды 'хсән цы хицәндзинад ис?
- Философ дзуапп радта:
- Хосгәнәг аәмә рынчыны 'хсән цы хицәндзинад ис, ахәм.

ПЛАТОН АӘМӘ ДИОНИСИ

Сиракузы сахары (Сицилийы сакъадах) уәвгәйә Платон афәл вәрдта тиран Дионисиимә аныхас кәнүн. Диониси йә бафарста:

- Адәмы 'хсән тәккә амондажындәр чи у?
- Сократ, — дзуапп радта Платон.

Уәд та йә Диониси ногәй бафарста:

- Дәумә гәсгә паддахы хәс цы у?

Платон загъята:

- Йә дәлбар адәмы раст фәндагыл аразын.

Диониси йәм әртыккаг фарст радта:

- Аәмә дәумә гәсгә раст тәрхондон ницы ахъаз у? (Дионисий тәрхондон растыл нымадәуыди).

Платон әргомдзырд уыд аәмә афтә:

- Ницы, кәнә та хәрз чысыл — уымән аәмә раст тәрхонныләтә хуыйджытәй уәлдай не сты — дарәсі скъуытә бампъузынц, әндәр ницы сәе бон у.

Диониси та йә цыппәрәм хатт дәр бафарста:

- Дәумә гәсгә тиран уәвүнән ләгдзинад нә хъәуы?

- Мисхалы бәрц дәр нә хъәуы, — загъята Платон. — Тиранәй тәппуддәр а дунейыл нәй: суанг хилдасәдҗы цур дәр әмризәдҗы ризын байдайы, мә хурхыл мын сәрдасән күы, рбауадза, зәгъгә.

Уыцы ныхәстәм Дионисий маңт рафыхт, аәмә бардзырд радта: Платоны Сиракузәй адде кәнүт!

* * *

Сицилийы тиран Диониси бæллæхы куы бахауд, уæд æй бафарстæуыди, Платоны зонд дын цы пайда фæци, зæгъгæ. Тиран ахæм дзуапп радта:

— Ау, афтæ 'нхъæлут æмæ мын Платоны зонд ницы пайда фæци? Уæдæ мæ хъысмæт цы фыдæвзарæнты баппæрста, уыдонæн кæй фæрцы фæразын?

ПЛАТОНЫ ФÆДЗÆХСТ

Адæмы фæлтæртæ фыдбылызтæй, бæллæхтæй нæ фервæз-дзысты, цалынмæ раст хъуыдыгæнæг философтæ паддзахæдты бæрнон бинæттæ нæ бацахсой кæнæ та паддзæхтæ сæхæдæг Хуыцауы фæндæй æцæг философтæ не суой, уæдмæ.

ÆНÆ ДЗУРГÆЙÆ

Дзæнгæда цæгъдын тынг чи уарзта, иу ахæм хилдасæг македойнаг паддзах Архелайы бафарста, куыд, дам, дæ алвынон:

— Æнæ дзургæйæ! — дзуапп ын радта паддзах.

КÆНÆ — КÆНÆ

Иуахæмы Македойнаг Алыксандр афинæгтæй æрдомдта, цæмæй йын сæ хæстон наутæ æфстau радтой. Адæм скатай сты, цы кæнæм, зæгъгæ. Фæрсынмæ бацыдысты сæ разагъды лæгтæй иумæ — Фокионмæ. Уый сын афтæ:

— Кæнæ уæхæдæг ут тыхджын кæнæ та тыхджынтиимæ хæларæй цæрут.

ХÆЛÆГГÆНДЖЫТÆ

Аристотелы бафарстой:

— Хæлæггæнджытæ æдзух хъынцъым цæмæн кæнынц?

Философы дзуапп уыд:

— Уымæн æмæ, сæхицæн кæй ницы æнтысы, уый сын стыр удхары хос у, стæй ма сæ иннæты æнтыстытæ дæр марынц.

ӘДЫЛЫ ӘМӘ ЗОНДЖЫН

Әдымайынаның цы хъауджылар и? — бафарстәуыд Аристотели.

Уый дзуапп радта:

— Зондджын әндәр зондджынимә кәддәрилдәр бафидаудзәни, фәлә әдымы нәдәр әдымымә бафидаудзәни, нәдәр зондджынимә.

ДЗӘНГӘДАЦӘГЪДӘГ

Йә дзәнгәдайә адәм кәмән бафәлладысты, иу ахәм ләгән Аристотель афтә загъта:

— Диссаг мәм цы кәсы, уый зоныс? Къәхтә кәуыл исәмә цәуынхъом чи у, уыдан дәм күйд хъусынц.

ФИДДОН АХУЫРГӘНӘГГАГ

Аристотельмә ахуыр кәнинмә радтой иу дзураг ләппүй. Бирә ныхәсты фәстә ләппу бафарста йә ахуыргәнәджы, цас хъуамә бафидон, зәгъгә. Философ ын дзуапп радта:

- Иннәтә цастә бафистой, уымәй дыууә хатты фылдәр.
- Цәмән? — дисәй амарди ләппу.
- Уымән әмә мын демә дывәр күист уыдзәни: дзурыныл сахуыр кәнини размә уал дә хъуамә дзыхыл хәцын сахуыр кәнен.

ТӘРХОН

Македонийы паддзах Филипп тәрхон кодта дыууә әвзәргәнәгән. Иуән загъта: алидз Македонийә, иннәмән та: ды та йә сургә кән!

•••

ЛӘГТА ӘМӘ ДУКАНИТА

Нәлгоймәгтә дуканитәм цәуын цәй тыххәй нә уарзынц, уымән ахуыргәндә ссардтой йә аххосаг. Уый баст у сә буары конд әмә психологияимә. Нәлгоймаг дуканитыл әгәр бирә куы зила әмә базайрәгтә әлхәнныныл рәстәг куы сафа, уәд йә туджы әлхъывад тынгәр раив-баив кәны әмә йәм зәрдәйи низтә әмхицдәр сты. Гъемә уәдә, әфсина, бавдәлут әмә уә сәрыйицәутты әнәниздзинадыл батыхсүт — әнә уыдан-иу араст ут дуканимә, базармә.

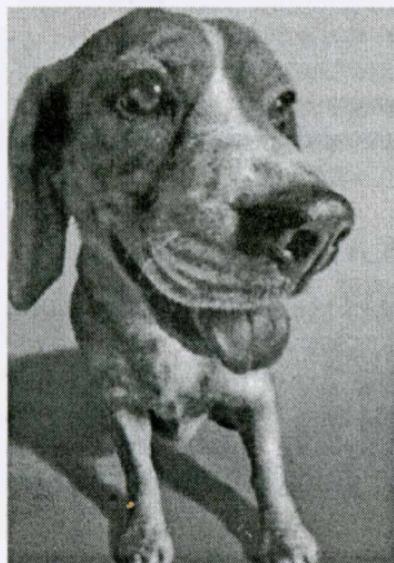
ДӘНДӘГТӘ – АХСӘНЫ

Африкәйы, Индийы әмә Индонезийы цәры әнахуыр сыртә — панголинтә. Сә буар әмбәрзт у хәрвәй. Фәлә панголин хиләг нәу, у әхсирдәй. Цәры мәлдзыджытәй әмә термиттәй (тропикты әмә субтропикты цәрәг сасктә). Әвиппайды сә аныхъуыры. Әүүилынмәй йә не 'вдәлы — сасктә фәйнәрдәм фәлидззысты. Әниу цәмәй әүүила — йә дзыхи дәндәгтә нәй! Йә дәндәгтә сты... йә ахсәны. Уымәй дәр цалдәр рәнхъы. Тыхджын хәңзәфтә сә схойынц дыгууәрдәм. Панголин сихор скәны, стәй тәгәрфынәй бавәййи, йә ахсән та кусы 'мә кусы: әүүили, әмпулы йә холы.

КӘД КУСГӘ, УӘД – МАДАРД БӘГҮНӘГӘЙ

Непалы бәстәйы скодта хус аз. Уымә гәсгә, тару, зәгъгә, уыци адәмыхаттәй дәс сылгоймаджы быдырмә рацыдысты, сә дарәстә раластой әмә мадард бәгүнәгәй сә пырындзы хүмиты күистой: Хуыцау, дам, нын фәтәригъәд кәндзән әмә къәвда раудаздзән.

ДИССАГӘЙ ЦЫ КӘНЫС

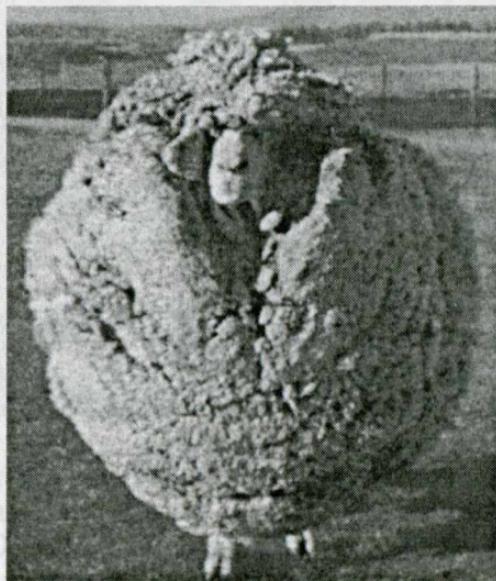

Куыздән йә фынды ис 220 милюан смудән къабазы, ома 45 адәймагмә иумә райсгәйәцас ис, уал. Нә цыппәркъахыг хәләрттә иставәр фәдтыл куы бафтынц, уәд афтә ныфсхастәй уымән фәцәуынц: цыфәнды мәнгәфсон тәф дәр әнционәй раиртасынц, зәгъәм, адәймаг денджызгәрон змисыл рәхьисдзалх тракторы фәдтә куыд бәлвырдәй фәуыны, уый хуызән.

Гуырдз ма куы вәййы, уәдәй йә райгуырыны онг сывәллоны асыл бафты,райдайәнү цы уыди, 10 мин ахәмү. Ацы хабару, биндз фараст мәймә пылы йас куы суайд, уый хуызән. Күйд уынәм, афтәмәй, биндзәй пыл ма араз, зәгъгә, уыцы базырджын ныхасән ис әрдзон биндур.

КЪУЫМБИЛЫ КЪУЫБЫЛОЙ

Хабар әрцыди Ног Зеландий. Иу фермермә уыди уәрыкк Мулли. Афәдзы бәрц ыл рацыдаид, афтә әнәнхъәләдҗы дзугәй адзәгъәл әмә хъәдәхгәд хохрәбынты зыбыты иунәгәй царди, схъәддаг. Әхсәз азы фәстә йә йә хицау ссардта әмә йә хәдзармә әркодта. Фыс афтә схъуынджын, әмә әдде бакәсгәйә уыд егъау къуыбылойы әнгәс — йә хәмхуттә әмә ма йә къеҳтә гәзәмә зындысты. Фермер фәдзырдта Доминик Фассмә — фыстә тагъдәр әлвинынәй дунейи чемпион чи басгуыхт, уыцы ләгмә. Уый йә уайсаҳат “абәгънәг кодта”, әмә Муллийә 28 киләйи ахауд — уыйбәрц къуымбил “фембырд кодта” фыс 6 азмә.

СЕКЪАЙЫ ФӘЛГОНЦ НӘМ РАЗЫНД ИРДДӘРӘЙ

“Дзырд “сгуыхт” фехъусгәйә адәймагән фыццаджыдаәр йә цәсттыл ауайы хәстон ләг, райхъуысы нәм хотыхты зәланг! Фәлә цымә, Секъа әрвыйлон фыссәджы күистыл хәст уәвгәйә цы фыдәбон фәкодта, уый къаддәр хъәбатырдзинад у?” — фыста академик Абайты Васо.

Ирон әвзаг бахъахъәнин әмә рәзын кәнын XX әнусы кәрон әмә XXI әнусы райдайәни нә адәмән сә ахсдҗи-агдәр хәс кәй сис, уый махәй домы нә культурон истори әмә йә араздҗыты фәлгонцтәм, сә удуәлдай күистмә фылдәр. әргом здахын.

Гәдиаты Секъайән иунаәт хуызист йеддәмә нә баззад. Уый дәр хицәнәй истәй нә, фәлә адәмы къордимә — марды уәлхъус. Йә цәгсом әнәхъәнәй нә зыны — йә рахиз уадул әмәроцьо мәрддзыгойы сылгоймәгтәй кәйдәр аууон фәци (1-аг илл.).

Ацы къам ссардәуыд ивгъуыд әнусы цыппорәм азты кәрон. Расть уыцы рәстәг Санахъоты Павел әмә Дзаттиаты Гиуәргиджиппү раудзынмә цәттә кодтой Секъайы уацмысты чиныг (рухс федта 1950 азы Сталиниры — ныры Цхинвалы).

2002 азы Дзәуджыхъәуы рацыд “Ирыстоны историон атлас”, йә редактор Бзарты Руслан. Уым мыхуыргонд ис Секъайы сурәт дәр — цы иумәйаг къамы кой кәнәм, уырдыгәй йә компютеры әххуысәй реконструкци скодтой (2-аг илл.). Уымәй афәдз фәстәдәр бынтон әндәр хъуыдаджы фәдыл сәмбәлдән Санахъоты Дауыты фырт Алыксандрия. Уымәй хәдзары разынди революцийы агъоммәйы ист къам (3-аг илл.). Бирә рәстәг кәй агуыртон, уыцы хәзнайыл фәхәст дән әппынфәстаг. Къамы әппәты разәй ләууы Секъа — Атласы чи ис, уыцы сурәты әңгәстә цәгсом ын. Ләмбынәгдәр әм куы ’ркәсай, уәд ын йә цәгсомы галиу фарсыл раиртас-дзынә сау черниләйә фыст: “Секъа”. Къамы Секъа кәй ис, уый Санахъоты Алыксандр нә зыдта. Әрмәст мын загъета, къам, дам, систой Санахъоты Никъалайы ныгәнгәйә. Әппәты кәронәй, дам, ләууы диакъон Бичерахты Васили, йә фарсмә — сауджын Цомайты Харлампи. Йә къухы сывәллон цы сылгоймагән ис, уый та у марды бинойнаг Ксения. Сауджынәй чысыл әddәдәр ләууы Санахъоты Дауыт, галстук ыл (Алыксандры

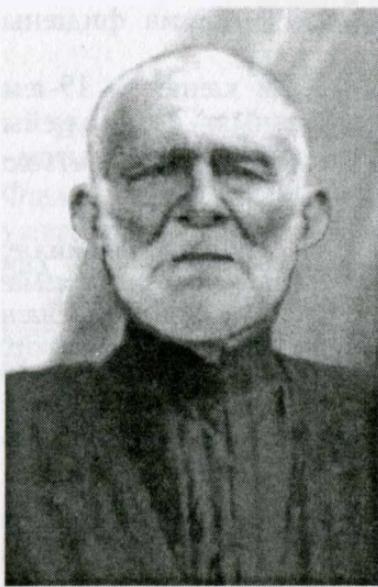
фыд), йæ цæстæнгас Секъайырдмæ арæст — цыма фидæны фæлтæртæн стыр фыссæджы амоны.

Къам систæуыди 1913 азы апрелы 18-æм кæнæ та 19-æм бон, уымæн æмæ Санахъоты Никъала, йæ чызг Людмилæйы бæрæггæнæнтæм гæсгæ, амард æвддæсæм апрелы — банағæдтой йæ Ирыхъæуы уæлмæрдты (ныр дзы сквер ис).

Габоты Людмилæ,
РЦИ-Аланы историйы æмæ
культурæйы хæзнатæ хъахъхъæнæн
наукон-куыстадон центры директор.

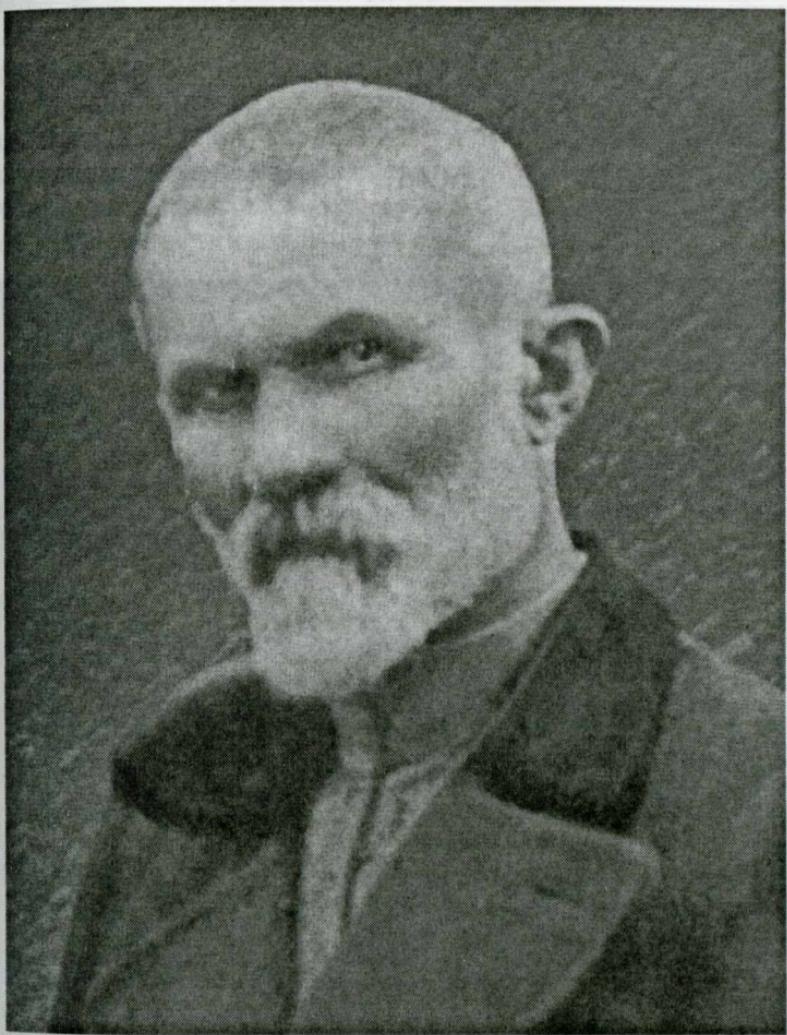
1-аг илл.

2-аг илл.

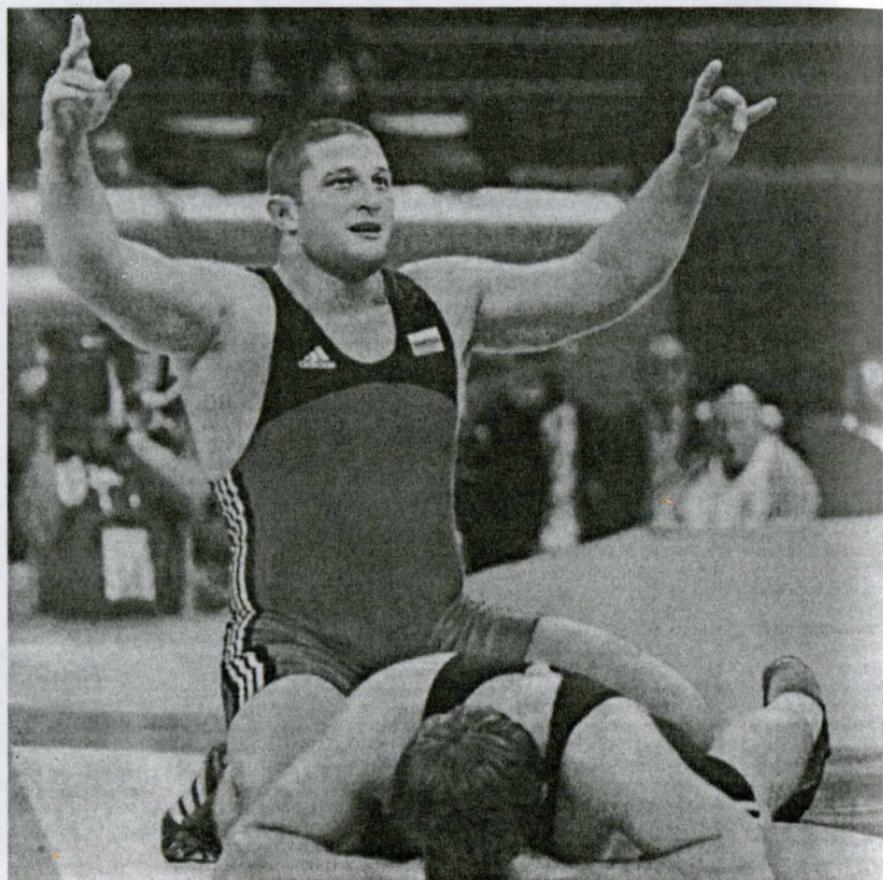
3-аг илл.

ГЫЦЦЫЛ ИРЫСТОНЫ СТЫР СГУЫХТ

Ацы аз 25 августырагон Элладәйы бәстәйә Ирыстонмәсихъуисти цины уаң: иу аәмә сәедзаздзыд ирон ләппү Бәройты Хасан басгуыхти дунейи богәлтты богалдәр — райста Олимпиадәйы сызгъәрин майдан.

Фәндәзәм къласы ма күң ахуыр кодта (үйй үйди 10 азы размә), уәд Хасан йә уацфысты ахәм хъуыды загъта: “Ахәм рәстәг әр҆цәудзән, аәмә Ҳәдарцаты Махарбет залы бадгәйә мәныл дис кәд кәндзәни”. Пехуымпары ныхәстай раст рауадысты сабыйи хъуыдитә: канд Махарбетҗы нә, фәлә әғас Ирыстоны дәр, әғас Уәрәсейы дәр дисы бафтыдта Бәройты уәйыг-ләг.

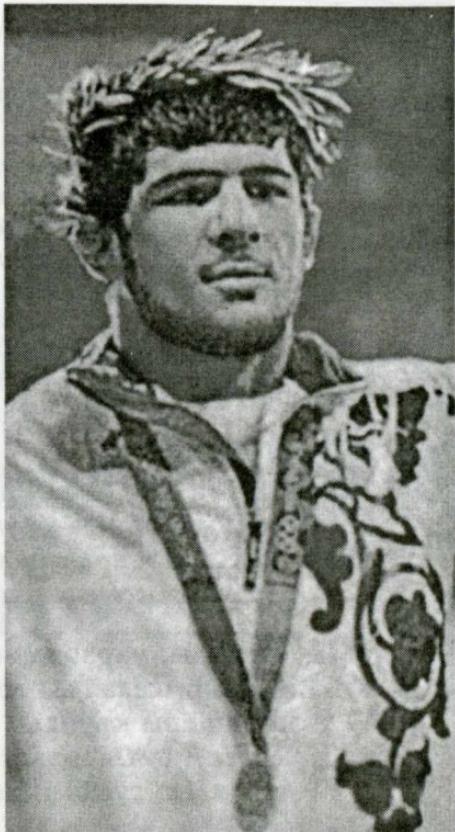
Бәройты Хасан.

Нæ планетæйы миллиардгай дзыллæтæй æппæты стырда० тыхы хицау разынð ирон лæппу!

Æмæ нæ спортсментæй канд Хасан нæ фесгуыхти. Сызгъæрин майдантæ ма сæ къухы бафтыди не 'ртæ богалæн: Гуæцæлты Хадзымуратæн, Таймасты Артурæн æмæ Тедеты Эльбрусæн. Æрмæст Артур Узбекистаны ка-дыл тох кодта, Эльбрус та Укра-инæйы. Раппæлинааг сты нæ богæллæтæ Тменаты Тамерлан (æвзиист майдан), Лалыты Генна-ди (æвзиист майдан) æмæ Теа Дон-гузашивили дæр (бронзæ майдан). Уæдæ буц æмæ сæрыстыр күйиннæ уæм нæ ирон чызг Касаты За-ремæйæ! Дунейы тыхджындæр сылгоймаг-штангистты 'хсæн уый бацахста æртыккаг бынат æмæ райста бронзæ майдан.

Нæ атлеттæ Афинтæй æдæп-пæт аст майданы сластой. Гыццыл Ирыстоны команда० Олимпиадæйы хицæнæй куы архайдтаид, уæд зæххы къорийы паддзахæдты 'хсæн бацахстаид 19 бынат — сæ разæй фæуыдаид, бирæ милюан адæмтæ кæм цæры, уыцы бæстæтæн: Испанийæн, Швецийæн, Канадæйæн, Туркæн, стæй Украинæйæ фæстæмæ раздæры советон республикæтæн сеппæт дæр.

Æвæцæгæн, нæ спортсментæн сæ дард фæндағыл, сæ ерыс-тохы ахъаз кодтой Аллонистоны æмæ Олимпы дзуæртæ. Сæ фидæны цардфæлварæнты дæр сæ фæдзæхсæг уæнт дзуæртæ! Абон уæм цы ныифс æмæ æхсар ис, ууыл ма авд ахæмы бафтæд, нæ гуыппырсар фæсивæд!

Гуæцæлты Хадзымурат.

ПАРОДИ

СТЫР СӘНДӘГ

Ды мын фыццаг уыдтә, аз та дын...
 Аз дын нә уыдтән, нә, фыццаг,
 Амә әнкъардәй уымән бадын,
 Амә мын уымән дә мәстаг...
 ... Бәргә куы уыдаис мә фәндайаг
 Кәрдзын, куыд уыдтән аз ахсыр,
 Уәд махәй раудаид сәндәг,
 Уәд мә нә хъәуид ныр тыхсын.

Дзасохты Музатер

Аз уарзтон дәу 'мә мә фәндыйдис,
 Ахсыр куы уыдаин дәүән,
 Цәмәй ды та кәрдзын уыдаис
 Сәндәг ызмәнтынән мәнән.

Тәхуды, уарzonдзинад бассәнд
 Ыстыр бәләгъы дзаг — хәрзфых,
 Дәхи дзы къубалы онг бафсад,
 Ыстәй цындиңзастәй хурмә рабад
 Амә дә гуыбын хъазгә ных!

Фәлә нә уарзонад нә фәраст,
 Амә нә бассәстам сәндәг...
 Аниу кәәй! — уыдис, дам, фараст
 Дәүән мә агъоммә ләгтә.

Аз та — әфсәрмәдзәстыг мә уарзы,
 Дәйгә родау рәстуд, сыгъдәг,
 Цәмәй зыдтон, ды ма кәмдәрты
 Анә мән фезмәстай сәндәг!

Ныр бадын иунәгәй, дзыназын,
 Мә бәләгъ афтидәй мә разы —
 Нәдәр сәндәг, нәдәр сәкка, —
 Амә мә хус уидыгәй хъазын...
 Цымә кәм хәтыс, кә, ды та?

Пирәнты Микка

**ИРОН
ПОЭЗИЙ
АНТОЛОГИ**

ХОЗИТЫ ЯКОВ

(1916 — 1938)

Йә курдиат әххәстәй равдисын нә бантысты
Хозиты Яковән: әрмәстәр ын 22 азы саккаг код-
та Хуыцау җәрәнбон. Фәлә әвзыгъд, суинаг ләппу
бәрәг фәд ныууагъта нә поэзийи.

Яков райгуырди Зруггомы Хозитыхъәуы. Ахсәз
азы йыл цыдаид, афтәй йә бинонтә ралыгъдысты
быдырмә әмә әрцәрдысты Кировыхъәуы. Ләппу
ам каст фәци скъюла әмә ацыди Дзәуджыхъәумә,
ахуыр кодта обләстон фыщәгәм фәлварән скъо-
лайы, стәй та хъәууон хәдзарады техникумы. 1936
азы райста Цәгат Ирыстоны паддзахадон педагогон
институты факультети диплом әмә сси наукон-ир-
тасәг институты аспирант. 1938 азы сәрдү йәхи
Терчы надта, афтәмәй әвирхъау хуызы фәмард.

Поэты сферләстистадон бынты әххәстәр әмбырд-
гонд рацыди 1982 азы Дзәуджыхъәуы.

ӘЕМБИСАЕХСӘЕВ

Рог дымгәе, бәләсты уайсәст.

Уынгтә — мидфынәй.

Мил, фәскъяу бәмбәгау асәст.

Хъазгәе, худгә мәй.

Арвы ирд гәбәзтә култау,

Дидинәгәй цагъд.

Хәхтә — тинтычъийә худтә

Кауы михтыл сагъд.

Уым, дәлдәр сә бынмәе, фәлмы —

Хъәды тар сыфтәр.

Гоби арф комы әфсәрмы.

Хъал доны уынәр.

Бәстыхәйттә ам мә разы —
Сохъхъыр кәфтау раст.
Иу, дыууә, аертә цырагъы —
Аңырдәм сә каст.

Куызд гуырысхойаг ңәмәйдәр —
Иу ранәй кәмдәр.
Дүгъон бәхәу дард кәңәйдәр —
Машинәй хъәр.

Рог дымгә, бәләсты уайсәст.
Уынгтә — мидфынәй.
Мил, фәскъяу бәмбәгаяу асәст.
Хъазгә, худгә мәй.

1937 азы 30 май

ДЗУРАГ

Әмбал! Кәрон ыскән дә дзырдтән,
Кәннод фәдисы хъәр кәннын:
Дә докладмә ләппүйә 'рцыдтән
Әмә зәронд ләгәй цәуын.

ХӘСНАГ

Иухатт дын сыртә ыскодтой хәснаг:
“Чи фендиән хурыскаст махәй фыцлаг?”

Се 'ппәт дәр загътой: “Әз фендиән раздәр!” —
Рувас дәр, тәрхъус дәр, бирәгъ дәр, арс дәр.

“Хорз уәедә!” — Сбадтысты хурырдәм иу рәгъ
Рувас уа, тәрхъус уа, ноджы цъәх бирәгъ...

Бадынц. Ыскәсәнмә иуыл сә каст.
Фәлә дын, кәс, амә мәнә нә арс

Раздәхта йе 'ргом 'мә фисынмә сбадти,
Афтәмәй хәхты бәрzonдdәрмә кости.

Каст уәдә цы, әмә иннәтәй алчи
Ууыл йәхинымәр худәгәй марди...

Цас рацыд, чи зоны, афтә сә бадтыл.
Уалынмә хуры ڈәст сәмбәлди рагъыл.

Сәмбәлди, — хохәй нәма сзынд әппындәр.
Гъемә ма иннәтә бадынц гъеныр дәр.

Арс дын фәгәппи ласта: “Федтон фыцца!”
Йе 'мбәлттәм дзуры йә хъәләсүдзаг...

“Амбылтта!” — загътой әмхузыон сә ныхас
Бирәгъ уа, тәрхъус уа, хинайдзаг рувас...

Ууыл ма абон дәр аргъауы дзурәм:
“Арс дәр ма зоны йә фәзынән хурән!..”

1936 азы 13 июнь

АБАЙТЫ БЕКЫЗӘЕ

(1916 — 1943)

Абайты Хъырымы фырт Бекызә райгуырди Хус-
сар Ирыстоны Сыбайы хъәуы зәхкусәджы хәдза-
ры. 1920 азы йә ныйгардҗытә ралыгъдысты Цәгат
Ирыстонмә әмә әрцардысты Ногиры. Ам ләппу
бакаст авдазон скъолайы. Уый фәстә афтыди Тыр-
сыгоммә әмә күиста ахуыргәнәтгәй Окрохъанайы
райдайән скъолайы. Уыцы иу рәестәг фәсаууонмә
ахуыр кодта Калачы педагогон скъолайы.

1939 азы Бекызәйи акодтой Сырх Әффадмә.
1943 азы әнәбәрәгәй фесәфти хәсты быдыры.

* * *

Кәецәй мәем әрцыди уәлахизы ныфс?
Цәмән мә фәхоныңц хъәбатыр?
Мә фыссән, мә хәлар, мә фәндәттә фысс.
Нә ратдзыстәм знагмә нә бартә.

Сәрибары сәрвәлтау райсин мәләт,
Мә цард дәр нывонд у мә Ирән.
Цы ләг тәрса тохы, уый авддәлдзәх уәд!
Хәстон у, әндөн у мә лирә.

Әрбакәс мәем, ме 'мбал, әппәтәй — цәттә,
Әппәлгә нә кәнын мәхидәй.
Хәстоны мәкъустәг, хәстоны цәнгтә —
Хъәддыхдәр, тыхджындәр мәцъисәй!

1939 азы декабрь
Хурныгуылән Украина

* * *

Мә рынчын зәрдәмә
Нәуәгәй ныккастән, —
Мә риссаг зәрдәйы
Нәй фәндтән кәрон.
Әз фесхъиудтон сонтау,
Цәмәйдәр фәтарстән:
Сәрайхалын дарддәр
Күнә суа мә бон...

1940 азы 19 сентябрь

ЧЕХОЙТЫ СӘРӘБИ

(1916 — 1969)

Чехойты Шамилы фырт Сәрәби райгуырди Цәгат Ирыстоны Бадыхъяуы. 1925 азы йә бинонтә ра-лыгъдысты быдырмә әмә әрцардысты Красного-ры хъяуы. Сәрәби скъола каст куы фәци, уәд ба-цыди Цәгат Ирыстоны падзахадон педагогон инс-тиутмә. Диплом райста 1939 азы.

Фыдыбәстәйи Стыр хәсты уыд йәрайдайәнәй йә кәронмә. Фәци цалдәр цәфы. Хәстәй куы сыйдахт, уәд куыста ахуыргәнәгәй, скъолайы ди-ректорәй, куклаты театры директорәй, әндәр бы-нәтты. 1947 азы йә әнаахосәй әрцахстой, әмә ахәстоны фәбадти 1954 азы онг.

Сәрәбийи уацмысты әххәстдәр әмбырдгонд рүхс федта 1993 азы Дзәуджыхъяуы, йә ном: “Әргом зәрдә”.

* * *

Уәртә иу чызг дон әрхәссы,
Сабыргай әердәуы,
Зулмә мәм бәргә фәкәссы,
Фәлә мәм нә ләууы...

Къаҳдзәфтә кәнүн чысылгай,
Астәу тыңг ызмәлү.
“О, дәе райсом хорз уа, чызгай,
Дойныйә куы мәлүн”.

Чызг мә комкоммә әрләууыд,
Барухс и мә зәрдә.
Дойны мын, мыйиаг, куы нә уыд, —
Банызтон гъе уәeddәр.

Әз ныхъхъус дән, мардтән хурхәй...
Чызг сәхимә араст.
Ахәм сай рәсүгъды къухәй
Емынә дәр базаз!

* * *

Иу күйдз ис нә сыхы,
Сусәгәй хәсәг.
Марг ис, марг йәз дзыхы.
Райсын аәм ләедәг.

Иу мәкъуылы цъушпәй
Ратахт уый аәмае
Систа мән аепп-уппы,
Гәпп кәны мәнмәе.

Хойраджы хъәстәйил
Фесдәры зәвәт,
Хицауы цәстмәе мыл
Калы уый йәз сәт.

Уарзы йәз хицау,
Уый йын исчи нәу.
Хъуамә уый нымудза
Хорз рәйынәй дәу.

Ахәм күйдз у цъаммар,
Сусәгәй хәцы.
Ахәм күйдзы цармы
Ис дыууә күйдзы.

* * *

Фәцәф та дән, мә тугәй мит ыссырх и.
Йә бауромын нәу мәхи бон, нәу!
Хәссы мә зәрдә, цәсгомыл — мә сур хид.
Әвзәр у цәф! Мә удхәссәг, фәләуу!..

Мә цурты згъорынц ме 'мбәлтәе аәд гәрзтә,
Нәма сә 'вдәлү а сахат мәнмәе.
Фәзынд хәстон хо уыдонән сә фәстә...
Бәтты мә цәф, ыстәй фысдзән хъәмә...

“Нә фервәздзән...” Амә йә аэ әмбарын...
Мә ком ныххус, зәгъин ын: “Дарддәр тәх!”
Үәд хъусын ног: “Дә цәсгом дәр ныттар и,
Къәбәлдзыгсәр, дәу суазәг кәндзән зәхх...”

Андәр әппындәр нал бамбәрстон ницы...
Мәнәй мә мәләт аbon дәр ма лиды!*

1944

МЫРТАЗТЫ БАРИС

(1917 — 1996)

Мыртасты Алхәсты фырт Барисы райгуыраң хъәу у Заманхъул. Ахуыр кодта хъәууон скъолайы, Ирпедучилищәйи, Цәгат Ирыстоны паддахадон педагогон институты дыууәазон скъолайы, Мәскүйи Горькийи номыл литературон институты әмә Уәлдәр литературон курсыты.

Уыди Фыдыбәстәйи Стыр хәсты, архайдта Варшавә суәгъд кәныныл әмә Берлин байсыныл тохты. Саккаг ын кодтой цалдәр хәстон ордены әмә майдантә. Хәстәй сыйздәхти 1945 азы кәрон. Күкстә газеттә “Рәстдзинад” әмә “Әрыгон большевик”-ы редакцити, Цәгат Ирыстоны чиныгуадзәны, бәстәзәнән музейи, чиныгуарзұжыты әхсәнады.

Барисы фыцлаг әмдзәвгәтә мыхуыры фәзындысыты 1939 азы. Рауагъта 20 чиныджен бәрц. Фәлә авттор фылдәр хатт тыхкуыстытә кодта, әмдзәвгәйи формәмәй үә хъус әгәр дардта, фыста иугай, дыгай, әртыгай, цыппәргай, фәндзгай, әхсәзгай, әвдгай әмә әндәргай рәнхъонтә, фәлә дзы бирәтә мидисәй мәгүыргомау сты — раст цыма сә ныффыссәг үә монцтыл, үә уды кәнонтыл хъоды бакодта.

* Ацы фәстаг рәнхъ ыл бафтыдтон 1964 азы (авт.).

* * *

Кәддәр-иу цардмә сонты цәстәй кастән
Æмә мын уыд хъәмпыхалау йә уәз.
Цәй диссаг у!. Күзд атактысты азтә,
Нә зонын, нае, уый абор дәр ма æз!

Фәлә хъыг æмә цинады гуырәнтәй
Куы 'рхауд мәнмә дәр бандуазыны рад,
Куы фәдән тохы абухгә гуылфәнты,
Æз цардән, уәд, уәд бамбәрстон йә ад.

1942

ÆМБАЛМӘ

Макуы дә байяфәд сонт нәмыг, макуы,
Бафид æнәнизәй царды егъау хәс!
Сбад-ма уал, бадымәм иумә тамако,
Æмә та сау мигъау алидза сагъәс.

Алцәмән тохвәлтәрд салдат — фәразон,
Уымән йә зәрдә зын рәтты дәр хъазы.
Фарон ныууагътай Гуырдзыстоны уарзон,
Фәлә йә сурәт ис тохы дә разы.

Баззади ахсджиаг Иры мәнән та,
Мысын ай, мысын æз алкәд дә хуызән.
Дардәй мәм стъалыйау калы тәмәнтә.
Цымә кәм фендуистәм, цымә кәд уыдзән?

Сау дыууә рәсугъды махмә куы бадынц
Къорд азы диссаджы амондджын бөнмә.
Хәст та фәсабыр и... Райс-ма дә уадындз
Æмә та зарджытә ацәгъд сә номыл...

Макуы дә байяфәд сонт нәмыг, макуы,
Царды ыстыр уәз æнәнизәй ахәсс!
О ме 'мбал! Бадымәм ногәй тамако,
Æмә та сау мигъау алидза сагъәс.

1943

Хуссары фронт

* * *

Мæй ахсæв сау хъæд байсæрста йæ “сойæ”,
Мæй ахсæв наїы Шпree-доны хи.
Æнцад у дуне. Тугæйдзаг фæллойæ
Мах сарæстам рæсугъд фидæнмæ хид.

Кæд ам дæр æрдз йæ мæлгъæвзагæй зары,
Кæд сау калмыл дзæбæх ныккалдтам зæй,
Уæддæр хæстон ам удæнцой нæ ары, —
Фыдыбæстæ, æнæ дæу хур дæр нæй!

1945, Берлин

ЦÆРДТÆЙ МÆРДТЫ 'ХСÆН

Æвæдза, диссаг у сylгоймаг:
Зæххыл æм ницы кæсы зын;
Уысммæ дæ акæндзæн сæргойаг,
Æрмæст æй бафæндæд кæнын.

Йæ риуы уыциу рæстæг хур и,
Егъау зæй, саудалынг æхсæв.
Йæ риуы уыциу рæстæг дур и,
Дзæнæты арт æмæ уæлдæф.

Йæ риуы уыциу рæстæг — азар
Æмæ æмбисонды æххуыс.
О лæг, кæцы дæ хъæуы — равзар.
Ды дæрдтæй мæрдты 'хсæн лæууыс.

1964

ÆГÆСТА... ЦЫРТЫТА...

Фыдыбæсты хæхтæ... Быдыртæ, быдыртæ...
Æгæстæ, æгæстæ... Цыртытæ, цыртытæ...

Хур тигъыл ыссыгъта йæ сæууон æрттытæ...
Фæңдæн нæ хуымтæм... Æгæстæ... Цыртытæ...
Нæ хосдзауты рæнхъы æз карстон уыгæрдæн...
Æгæстæ... Цыртытæ — фыдæлтæн, æмгæрттæн...

Нæ горæтты, хъæуты — æгæстæ, цыртытæ...
Цыртытæ — чысылтæ, цыртытæ — ыстыртæ...

Зынгхуыстыты дуне... Агæсты фæлтæртæ...
Фылдæр та сæ чи у? Нæ мæрдтæ?.. Нæ цæрдтæ?..

1972

РАСТ КУЫСТ

Æрдз, сызгъæрин фестай, участæн:
Ницы и дæ куыстæй раstдæр!

Раст уарыс, æвæдза, конд.
Раст уарыс, æвæдза, зонд.

Нichi зæгъы: — Аэз дæн кондхъуаг.
Нichi зæгъы: — Аэз дæн зондхъуаг.

1973

* * *

Чысыл уæрдæтты сывæллæтты цал мады
Фæласынц уæртæ майы рухс бон фæзы,
Цыма цæуынц нæ сабыр танктæ парады!

* * *

Пысылмон дæр нæ дæн, чырыстон дæр нæ дæн,
Æнæ дин дæр нæ дæн; мæ динæй нæй тыхджындæр:
Мæнæн мæ дин — æууæнк, æгъдау мæ дин — мæнæн!

* * *

Булæмæргъ уалдзæджы, сæрды
Рухс боны, тары
Не 'дзард поэты уæлмæрды
Бæласæй зары.

* * *

Дæ ныв ныххызтис арф
Мæнæн мæ риуы, зон!
Æвзыгъд цæргæсæн — арв,
Æвзиист кæсагæн — дон;

Æвзонг бæласæн — хур,
Фæлмæн сæлфынæг, сой,
Гæнах кæннынæн — дур,
Рынчынæн — хос, æнцой;
Салдатæн кард — хæсты,
Фæдисон лæгæн — бæх,
Мæнæн æрмæстдæр — ды,
Дæ фæндон ма мын зæгъ.

ДЫРÆНХЪОНТАË

* * *

Æхсæв дæр мæ куы нал ахсы хуыссæг,
Куы мæ скодтай ыстъалытæ хынцæг.

* * *

Бæхы бæсты цы уисыл уадтæн “дугъы”,
Ныр уый хæссын къæдзлæдзæгæн мæ къухы.

* * *

Æнæбары-иу чи фæуа дæ фарс,
Ды уымæй ма у карз тохы æдас.

* * *

Мæрдтæм дæр-иу ирон æд бæх, æд хотых цыд, —
Мæрдты дæр-иу ирон фыдгултимæ хæцыд.

* * *

Уæларвæй, зæгъы, искуы дур куы 'рхауы,
Уæд уый уромын дзыллæтæм æрхауы.

* * *

Кæркдоны рагъæнæй уасæг ныууасыди аbon.
Бæдулæн аппæллыд: “Хъæуæн та разамынд радтон!”

* * *

Æфсымæрдзинад... Уый наэ хъæуы мах “ура”.
Æфсымæрдзинад хурзæринау — мадзура.

Цъары фәрстыл Фидараты Русланы нывтә:

1. Къостайы сурәт.
2. Хәхтә.
3. Фантази кәнәе Къостайы кәсгәйә.
4. Цәргәс.

* * *

Технический редактор

Виктория БОРАЕВА

Корректор

Заира КАРАЦЕВА

Компьютерный набор

Альбина ДАТИЕВА

Компьютерная верстка

Ирида КОДЗАТИ

Дизайн

Залина ГУРИЕВА

* * *

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

*Журналы цы аermæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайды кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Max дуг»-æй ист кæй у, уый.*

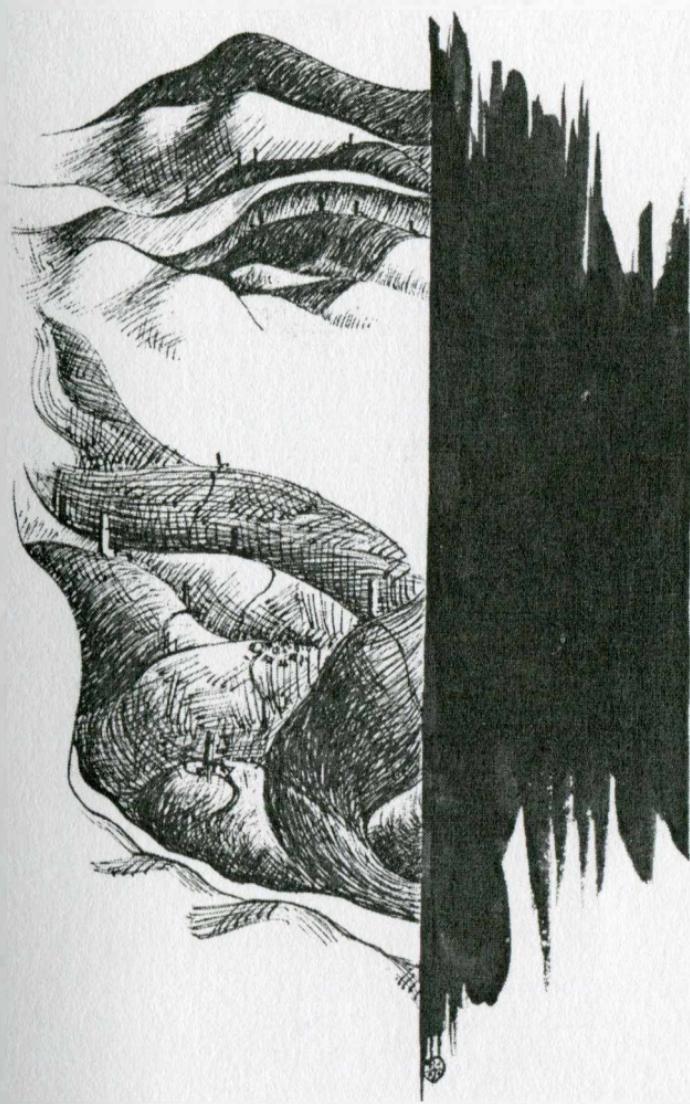
*Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

**Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Союз писателей РСО-Алания**

Подписано к печати 01.10.04. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура
шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,84. Учетно-изд. л. 6,93. Тираж 2300 экз.
Заказ № 1603.

**Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.**

**Журнал отпечатан на Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.**

Индекс 73247

